

Bilaga 1

Överlevandes röster

Överlevande efter Estoniakatastrofen har känt sig åsidosatta av samhället i många sammanhang. De kan berättas för oss vad som hände under olycksnatten och vad som har hänt därefter. Vilka funderingar har överlevande kring katastrofberedskapen i samhället utifrån de erfarenheter som Estoniakatastrofen givit dem?

I det följande presenteras de berättelser och minnesbilder som gavs av Morten Boje Hvid, Sara Hedrenius, Kent Härstedt, Urban Lambertson och Mikael Öun under analysgruppens seminarium om framtida katastrofberedskap den 21–22 januari 1999.

Morten Boje Hviid; Sverige är fortfarande i ett Estoniatrauma

”Jag ville överleva”, sa jag till medierna kort efter olyckan och det uttalandet har förföljt mig sedan dess. Det känns för mig som en poäng att vara här i Sverige igen. Jag var den enda dansk som överlevde Estoniakatastrofen, jag delade hytt med en dansk kollega som var på konferens i Estland och på Estonia men han dog.

Estonia är glömt i Danmark och Morten Boje, det är han som ”är” Estonia i Danmark.

Att komma till Sverige är därför lite som att vara tillbaka i en ”familj”, ni känner till det sammanhang jag var med i och lite om det som skedde då, fast vi knappt har mötts tidigare. Jag får en varm känsla av att vara här.

Sett från Danmark är Sverige fortfarande i ett Estonia-trauma. I Sverige vill ni vara vänner med alla och det är väl bra. Men några svenska politiker borde inte utgått från detta när man hanterade frågan om Estonia. Istället för att försöka göra några nöjda ville man att alla skulle bli vänner och vara lite nöjda och lite missnöjda, vilket ledde till att nu är alla missnöjda på ett eller annat vis.

Ett konkret exempel på detta är hanteringen av bärgningsfrågan. Att bärga eller inte. För 3 år sedan fattade regeringen beslut om att fartyget skall ligga kvar. Nu talar man återigen om att bärga Estonia. Jag är den sista som skall döma andra i denna fråga eftersom jag också själv har svårt att bestämma mig. Det finns så mycket å ena sidan och å andra sidan. Man skall också inse att politiker inte skall lösa alla problem i världen.

Många människor blir besvikna på att politiker ändrar uppfattning. Man saknar ledarskap. Estonia var inte bara en katastrof som hände 1994 det är också en kris som pågått i mer än 4 år.

Jag har skrivit en bok⁹¹ som handlar om min kamp för livet och om den tid med livskrisen som följde efter Estonia.

Ta upp fartyget och utse den ansvarige

Så länge fartyget ligger kvar och så länge man inte visat vem som bär ansvaret kommer krisen att finnas kvar i Sverige. Jag tror inte att det går att nå försoning innan detta skett. Utse också någon att granska haveriutredningen.

Det måste också finnas en vilja att finna den eller de som är ansvariga för att detta kunde ske. I Sverige har detta målats upp som något ont men det är viktigt att det sker om vi skall nå försoning. Mitt budskap är att arbetet i alla stödgrupper och liknande i många delar är föspilt när inte ansvaret för haveriet är klart.

Jag kan inte förstå att Estline, Nordström & Thulin och andra berörda inte betraktas som ansvariga. Egentligen är ni som kommit till detta seminarium fel målgrupp för detta tal men det sitter så starkt i mig, jag kan inte acceptera att man går ifrån sitt ansvar.

Journalister de första som hörde av sig

Den första jag hörde ifrån när jag kom till sjukhuset i Mariehamn var inte de som hade ansvar för transporten eller för att olyckan skedde, utan en journalist. Journalisten sände mig en lapp där det stod att han kände till min situation och ville tala med mig. Jag ville i det läget gärna berätta att det som skedde var fel, men det ville de inte lyssna till. Jag berättade om det jag upplevt. Alla fel som kunde begås begicks i det sammanhanget från mediernas sida. Alla etiska regler som kunde brytas bröts. Allt gick fel.

I det nationella svenska Estoniatraumat har alla varit så upptagna med att försvara sig eftersom de ville så väl. De har inte velat inse vad som gick fel. Alla har sagt: Vi har inte gjort något fel – och ingen frågade mig eller oss vad som var fel eller sa att de visste att något var fel.

Urban Lambertson; att vara överlevande och individ

När olyckan skedde var jag i karaokebaren tillsammans med marknadschefen Tomas. Fartyget fick slagsida och jag kände instinktivt att jag skulle ta mig ut. Jag minns det jag upplevde som i ett tunnelseende, ett sorts adrenalindrivet fokus. Jag kom ut på däck och satte igång med att långa flytvästar.

Fartygets slagsida ökade till ca 45 grader och jag insåg i detta ögonblick att detta inte skulle komma att gå väl. Jag har en bakgrund som marinofficer och en instinkt att hjälpa som nu byttes mot ett fokus på att rädda mitt eget liv.

Jag fattade beslut steg för steg. Det gällde att göra bra saker. Fyra till fem livflottor dök upp i vattnet på styrbordssidan. Jag hoppade i vattnet från skorstensöverbryggnaden. Det var en märklig känsla, det kändes inte som vatten. Om någon frågar mig om hur kallt det var i vattnet så kan jag inte svara på det, det var varken kallt eller blött. Jag hade hela mitt jag fokuserat på att överleva.

Jag låg i en flotte i 4–5 timmar tills Viking Lines Mariella kom. Det kändes skönt att få komma ombord när jag tog mig dit, att bli trygg. Jag hade många frågor när jag kom ombord på Mariella. Hur gick det, sjönk fartyget helt och hållet, hur gick det för Tomas? Jag sköttes bra av per-

sonalen och av de sjukvårdare som var på konferens ombord. Information kom regelbundet, framför allt kände jag en stor trygghet bara av att vara där och att det fanns sjukvårdare ombord.

Värre var det när vi kom till Södersjukhuset, där var det kaos, vi blev mottagna med en buss och hänvisade till varsin sjukbädd. Rutinkontroller genomfördes och efter ett tag kom en psykolog med en Einstein-liknande frisyr fram, satte sig vid fotändan och frågade: Hur mår du? – Hur skulle jag kunna svara på det?! I det här läget hade jag ingen aning om hur jag mädde. Allt var så nytt, en upplevelse som jag aldrig tidigare hade varit med om, kroppsliga processer som sätts igång och som är helt nya för mig. Det var nog mer jag som behövde ställa frågan: Hur mår jag? Men det utbytet gavs aldrig mellan mig och psykologen eller övrig sjukvårdspersonal. Jag såg istället till att jag kunde komma ut från SÖS fortast möjligt och träffa mina föräldrar och den familjära tryggheten.

Min rekommendation till den som möter en person som överlevt en katastrofsituation som denna är att erbjuda en fast närvarande hand och mänsklig beröring, lämna information steg för steg. Finnas tillgänglig och ge trygghet byggd på empatiska förutsättningar.

Så fungerade det enligt uppgift för dem som kom till Åland och Mariehamns sjukhus. Sara, Kent m.fl. har för mig berättat om hur bra det fungerade där. En person fanns hela tiden tillgänglig för varje överlevande och detta gav trygghet och stöd. Information delgavs hela tiden. Samtliga överlevande, i blandade nationaliteter, samlades i debriefing där de fick utbyta intryck och erfarenheter med varandra. Det viktiga pusslet, såväl fysiska som emotionella, började läggas och samtliga hade ett oerhört stort utbyte av detta.

Hur har min bearbetning skett

Den första tiden undrade jag hur det var meningen att det skulle vara. Jag behövde lägga mitt pussel. Vad hände, vad är rätt och vad är fel och hur kommer jag in i det stora sammanhanget? Jag sover ganska bra om nätterna, är det rätt? Jag sökte kontroll över livet och mina känslor men undrade vad det var som kunde förväntas.

Jag behövde träffa andra överlevande för att se hur de mår och hur de upplever situationen. Kent och Sara hade någon månad efter olyckan försökt kontakta Huddinge sjukhus för att få en möjlighet att träffa övriga överlevande och tillsammans skapa det nätverk vi behövde för att lägga vårt viktiga pussel och få ihop en begriplig helhet. De blev där kopplade till någon Överpsykolog som till svar uttryckte att "Det är inte bra för er att träffas, ni kan gräva ned er i händelsen och fastna" ... så det behovet kunde samhället inte möta. För att ändå få möjlighet till ett sådant möte hotade vi med att annars tala med pressen. Detta medförde att vi fick till stånd det hela och vi träffades sedan på SÖS. Möten som för mig och övriga överlevande var av ovärderlig betydelse. Det är här viktigt att påtala att detta endast gällde de som bodde i Stockholms närområde.

Vi som var drabbade och överlevde ville bara få ihop delarna av det vi alla upplevt så att vi fick en begriplig helhet. Genom vår övriga kontakt med psykologer m.fl. kändes det som om vi hamnade i en konkurrens mellan de olika psykologerna och andra som alla ville bevaka sina individuella intressen och närma sig oss som "objekt". Någon form av ensidigt utbyte där vi gav och fick lite tillbaka. Var fanns den samordnade expertisen som kunde bemöta oss i vår utsatta situation. Vi kände oss helt utelämnade.

En fördjupad insikt kom till mig senare när jag fick träffa Sven-Åke Christiansson vid Stockholms universitet. En person som gav mig ett förtroende och förutsättning för likvärdigt utbyte. Jag förstod genom dessa möten mer om de faser jag själv befann mig i och att det var ganska normalt att förvänta sig. Jag var inte ensam. För egen del och av terapeutiska skäl hade jag skriftligen dokumenterat och associerat kring händelserna.

Jag ville söka upp möjligheterna så jag frågade mig: "Vad är jag i sammanhanget? Jag har ju ändå fått en chans till här i livet". Sommaren efter Estonia kom den första glädjen över att överleva och den visade sig genom uppskattning av små vardagliga saker, naturen m.m.

Vardagen kom ändå ikapp på olika sätt och medierna rapporterade ständigt om Estonia i olika frågor. Haverikommissionen arbetade länge, bärningsfrågan diskutera-

des fram och tillbaka, övertäckningen också. Man ställdes på något sätt högljutt inför situationen och olika ställningstaganden. Jag befann mig länge i ett vacuum, kände mig innesluten, för allt som skedde i Estoniafrågan skedde också inombords inom mig. Detta pågick i några år, jag tänker först att detta pågår kanske i 6 månader sedan borde det vara nog för att klara av att gå vidare och "bygga nytt". Jag har nu på senare tid insett att det inte bara är frågan om att glömma och gå vidare, utan mer att integrera det som har hänt och att ha ett acceptabelt förhållande till det hela i det fortsatta livet.

Vad ska hända i framtiden?

Jag kan acceptera att fartyget stannar kvar i havet men krävs det att man dyker efter kroppar eller bärgar fartyget för att försoning skall kunna nås så får det bli så. Samtidigt finns det så många frågor som fortfarande är obesvarade och hela hanteringen har skötts på ett så oprofessionellt sätt. Jag önskar att man gör sitt bästa för att nå klarhet i orsaker och att ge förutsättningar för en gemensam försoningsprocess.

Jag har några ytterligare rekommendationer för framtiden:

Att träffas i grupp så som några av oss överlevande gjorde, och har fortsatt att göra, var och är viktigt. Vi fick då ett forum där vi kunde tala om saken och det som var viktigt för oss. Detta borde ha skett direkt efter katastrofen – ett slags uppsökande nätverk, det kunde vara av nytta av olika skäl: dels för att få kontroll över våra liv och förståelse för det vi varit med om, dels därför att ett samlat utbyte skulle också kunna ge ett viktigt bidrag till anhöriga i deras sorgbearbetning.

Det måste också finnas en långsiktighet i det stöd som erbjuds och det måste finnas både individuellt stöd och stöd i grupp.

Ett exempel på behovet av samordning är de enkäter som många instanser har skickat till oss. De har mest varit jobbiga att fylla i, man vet oftast inte vad de skall vara bra för. Någon återkoppling har ej givits. Bl.a. så har den undersökning Karolinska sjukhuset skickat ut inte ens sammanställts. Stockholms universitet genomförde en gedi-

gen undersökning direkt på plats vid Estline terminalen, undersökning av drabbade, räddningspersonal, myndigheter m.m. Universitetet sökte möjligheter till utbyte av erfarenheter från de respektive undersökningarna men något sådant har inte skett. Båda dessa undersökningar ligger fortfarande osammanställda i arkiv. Detta är skrämmande.

Här utnyttjar och misshandlar man de drabbade och så fastnar materialet i arkiv där inget sker. Jag tycker att det finns bättre sätt att ta vara på erfarenheter för att säkra en framtida beredskap i dessa frågor.

Till sist vill jag rikta ett stort tack till de insatser som Ersta sjukhus gör för oss överlevande och anhöriga. Det är hittills endast genom dem som vi har kunnat skapa ett förtroende för samordnade insatser gentemot oss överlevande och anhöriga. Vi överlevande träffas idag regelbundet genom Ersta Sjukhus försorg.

Kent Härstedt; en betraktelse av det svenska samhället

Jag vill göra en betraktelse av samhället som helhet efter Estonia. Jag känner mycket svek, och bitterhet kring hur samhället hanterade chocken efter Estonia. När vi låg där i livflotten efter att ha kämpat hela natten hörde vi slutligen ljudet av helikoptrarna i gryningen. Det var nästan som en film man hade upplevt, det var rena drömmen. Man tänkte att nu var det över, nu kommer tryggheten, nu sträcker samhället ut sin hjälpande trygga hand till dem som behöver.

Vi togs till Mariehamn där vi fick fantastisk omvårdnad. Det är en av de varmaste och finaste upplevelser jag har haft i livet. Det var en total trygghet och den var underbar att känna då. Men efter ett kort tag var det dags att resa tillbaka till Sverige. Alla människor man kom i kontakt med ville hjälpa och stötta. Vad är det då som har orsakat ärrnen i den samhällsengagerade själen på mig?

Detta får aldrig hända mer!

Det fanns en klar oförståelse inför behovet som vi överlevande hade av att få möta andra överlevande. Samhället visste bäst och samhället hade mycket små öron för att lyssna på oss.

Det har varit en lång process efter Estonia;

Först hade vi utsatts för kaos och tumult, legat mellan 3 och 6 timmar i en livflotte bland människor som dog och man visste inte själv om man skulle dö. Det fanns stunder då jag själv ville kasta mig i vågorna för att slippa ifrån allt, jag ville inte dö kämpande, jag ville inte ligga där och kämpa bara för att vänta in döden.

Därefter följde ytterligare en lång process, vi fick underteckna dokument av juridisk karaktär och fatta en rad viktiga beslut. Vi fick till exempel vår uppgörelse med försäkringsbolaget då. Några av oss, som jag själv, valde att arbeta frenetiskt under denna period. Alla hade vi våra egna olika metoder att komma igenom den första tiden. Vi var utestängda från samhällets utredning om hur olyckan skedde, våra vittnesmål ansågs inte vara värda något.

Man höll polisförhör med oss i syfte att utesluta att olyckan skett som en följd av ett attentat men den internationella haverikommissionen brydde sig inte om att lyssna på de överlevandes berättelser. Dess återgivning av våra vittnesmål i haverirapporten baserades på polisförhören, de hade inte lyssnat direkt på oss. Det visade sig senare att haverirapporten inte stämmer med vår berättelse så som vi kom fram till att förloppet var när vi långt senare tillsammans satte ihop de delar vi har. Det var haverikommissionen som var arkitekten och visste hur förloppet hade varit, inte vi.

Det finns andra exempel på hur man försummade oss. Minnesmärken har upprättats på olika platser i landet utan att vi fått veta om det annat än genom medierna. Vi har inte fått information om olyckans följder som de anhöriga fick, numera får även vi överlevande information via Styrelsen för psykologiskt försvar men länge var vi exkluderade från dessa utskick. Det har tagit lång tid för oss att organisera oss och formulera detta.

Många av oss kommer för alltid i andra människors ögon att förknippas med Estoniakatastrofen. Jag var med vid en konferens i Prag 1997 dit jag bjudits in av SPF, och fick då en känsla som jag upplevt tidigare. Det hela påminde om hur jag hört Vietnamveteranerna lämna vittnesmål efter kriget. De uttryckte att ingen brydde sig om

dem och ingen ville höra något om det krig de varit med om att utkämpa.

Jag och flera av oss överlevande efter Estonia-katastrofen känner bitterhet, besvikelse och chock över att ha tvingats upptäcka att vi lever i ett samhälle som är så stängt och så kallt.

Det hela blev en märklig situation för mig som individ

Först var jag helt inriktad på att gå vidare i livet, lämna detta bakom mig och inte tala mer om Estonia. Men mer och mer insåg jag att jag måste fortsätta. Jag känner att jag har ett ansvar mot dem som dog. Vi var 23 människor tillsammans på konferens, vi åt middag tillsammans kring samma bord och senare samma kväll är alla utom två av oss döda. Jag känner ett ansvar.

Nu ställer jag mig frågor som: Hur kan pressen ha telefonjour om bärgning som man har nu? Det är fullständigt ovärdigt! Medierna har givit sig på enskilda individer och framställt dem mer eller mindre som idioter. Ta Peter Barasinsky till exempel som mer eller mindre idiotförklarades i medierna för sin kärlek och sitt löfte till sin fru Carita som omkom i katastrofen. De hade givit varandra ett löfte, eftersom de båda arbetade ombord på färjan, att de skulle begrava varandra på kyrkogården om någon av dem omkom. Peter visste också med stor säkerhet var i fartyget Carita fanns eftersom hennes överlevande kollegor berättat det för honom. Så han tog de försäkringspengar han fått ut efter katastrofen för att betala dykare att omhänderta hennes kropp så att hon kunde få begravas hemma. Han gjorde det innan någon lag eller avtal om gravfrid trätt i kraft men när han var ute på havet ovanför olycksplatsen blev han stoppad av Sjöfartsverkets båt och medierna skrev om händelsen.

Det är inte så lätt att överleva

Det finns överlevande som inte vill leva längre, de var så nära att dö och de kanske förlorade sina närmaste. För mig är Estoniakatastrofen lite som en fotboja men den har också varit något som fått mig att leva mer.

För att komma ifrån Sverige och Estonia for jag till Sri

Lanka och arbetade i 2–3 mån. Det kändes bra, Estonia bleknade. Så kom jag hem och bland posten som väntade på mig låg en av de många enkäterna som görs och väntade på mig. Genast kände jag den deppighet komma som jag känt tidigare.

Nu kan jag tala om det som hände och stänga av känslorna så att det är möjligt för mig att tala om det. Men jag mår ändå dåligt av det efteråt. Det kan bero på att vi inte får svar på varför det hela skedde och det kan bero på att det i samhället finns en brist på empati och värdighet vilket verkligen är något som behövs för att vi skall nå en försoning och komma till en slutpunkt.

Att vara med om Estonia var att tappa identiteten. Den måste man hitta igen, man måste därför på ett sätt återerövra sig själv.

Mikael Öun; Jag låg i hytten och sov när båten krängde

Jag förstod ganska snabbt att jag måste ta mig ut så jag klädde på mig och försökte ta mig ut. Min öppna väska hade ramlat ner på golvet och allt låg innanför dörren, bl.a. min lilla kamera. För att inte dörren skulle fastna i sakerna plockade jag bort allt innan jag försökte öppna den. Kameran stoppade jag i bakfickan på mina jeans för att den inte återigen skulle falla på golvet, sedan gav jag mig ut i korridoren. När jag väl kommit ut och satt på fartygssidan och insåg att detta skulle sluta i katastrof såg jag Finlandsfärjorna långt bort. Jag ville kalla på hjälp men jag hade inga nödraketer. Då kände jag min lilla kamera i byxfickan och använde den och signalerade efter hjälp genom att använda kamerablixten. Bilderna har därefter varit publicerade i flera tidningar.

Strax före klockan 7 på morgonen kom en helikopter och räddade oss alla ur den flotte där jag legat under natten. Vi var 10 överlevande som togs till Silja Symphony. På finlandsfärjan togs vi till konferensutrymmet där vi fick uppge våra namn och adresser. Jag tänkte att när detta var gjort kontaktade säkert rederiet min familj hemma i Sverige. Så jag somnade sedan och vaknade inte förrän på eftermiddagen. När jag då ville ringa hem gick det inte.

Jag såg att text-TV publicerat namnen på överlevande

men jag saknade mitt eget namn där så jag ville absolut ringa hem. Det gick inte att ringa från fartyget då alla utgående linjer var blockerade. Sent på eftermiddagen såg jag att en av konferensdeltagarna hade egen mobiltelefon som han pratade i. Jag bad att få låna telefonen och ringa, vilket gick bra. Jag ringde hem men fick inget svar så jag ringde mina föräldrar där mamma svarade. Hon ville först inte tro att det var jag så jag rabblade upp mitt personnummer för henne varpå hon blev både lättad och överraskad.

Jag undrar varför jag inte fick ringa tidigare och varför jag skulle behöva använda konferens-gästernas telefoner. Och varför hade inte våra namn vidareförmedlats till Sverige så att våra anhöriga kunde få besked? Vi var cirka 20 personer ombord på Silja Symphony som hade räddats och våra familjer kände inte till det.

Efteråt har jag och flera överlevande pratat om våra telefonkontakter med de närmaste. Alla säger att det hela var så överkligt för de anhöriga, de visste inte om det var på riktigt eller om de hade drömt. Det hade varit bra om jag ringt igen efter 30 minuter för att bekräfta det första samtalet. I denna extrema situation hade det säkert varit upptaget hos den man ringt till.

Sara Hedrenius; Ambulanserna visste inte vart de skulle åka

Alla som talat hittills tycker jag beskriver hur också jag känner inför samhällets agerande. Därför behöver jag inte gå in på det. Vi flögs från Mariehamn till Sverige och kom

till Arlanda. Jag hade ont i hela kroppen, var oerhört trött och kände mig helt utmattad. Det blev så efter ett par dagar när den första chocken lagt sig. På Arlanda stod ett tiotal ambulanser och väntade på oss. När vi skulle ta oss in i ambulanserna visste förarna inte om de skulle köra oss till Huddinge sjukhus eller till Södersjukhuset. Det hela slutade med att vi åkte polisbil istället. Jag med min ömma kropp som knappt kunde sitta fick försöka åka i en vanlig bil medan ambulanserna stod kvar.

Efter att ha varit med om en händelse som Estonia-katastrofen vet man inte någonting om vilken hjälp man behöver eller vad som finns att få. Man vet egentligen inte heller hur man mår. Medierna är aktiva då, de vill intervjua. Man är ett ögonvittne, en överlevande.

Jag ställde upp i två intervjuer i medierna. Den första när jag befann mig i chock direkt efter räddningen, då visste jag egentligen inte vad jag gjorde. Den andra gången ställde jag upp för att jag ville berätta om hur Kent och jag hade hjälpt varandra under natten i livflotten innan vi blev räddade. Jag tyckte att jag tänkte efter noga innan jag ställde upp på den andra intervjun men det var inte tillräckligt. Intervjun sändes överallt. Vart jag gick kände folk igen mig. Jag reste bort och bodde i Spanien i ett år för att komma ifrån Estonia och för att få tänka. Jag isolerade mig. Hemma var jag Estonia-Sara överallt, jag hörde folk tissla om det bakom min rygg när jag var ute bland mina kompisar, ibland kom folk fram och betedde sig som om jag var allmän egendom eftersom de sett mig i TV. Det var svårt.

Bilaga 2

Anhörigas röster

Under våren 1998 inbjöd analysgruppen anhöriga och överlevande på sju orter i Sverige till öppna möten, s.k. hearings. Orterna var Borlänge, Jönköping, Lindesberg, Norrköping, Stockholm, Uppsala och Vilhelmina. Syftet med dessa möten var att gruppen skulle få ta del av de erfarenheter och synpunkter som finns bland dem som berördes av Estoniakatastrofen. Samtalen fördes fritt och stämningen var tillåtande. När analysgruppen summerar intrycken från dessa möten framstår de som viktiga för gruppens förståelse för katastrofens omfattning och innebörd för såväl individer som vårt samhälle.

Här redovisas några av alla de personliga synpunkter som analysgruppen fick ta del av. Urvalet har gjorts för att spegla framförallt anhörigas reaktioner och upplevelser av det offentliga Sveriges bemötande och det psykosociala stödet som erbjöds.

"Man måste tänka på att det är många som sörjer en som gått bort och ge stöd åt dem som behöver. Att vara anhörig och sörja kan vara många olika saker."

En uppfattning som framfördes är att några kategorier sörjande tycks ha blivit bortglömda, vuxna som förlorade föräldrar och syskon exempelvis. "I framtiden tycker jag att man bör tänka på att det är en vidare krets som sörjer, än vad man tänker på idag."

"Stödet har fungerat bäst på platser där många drabbade bor."

En återkommande uppfattning var att det psykosociala stödet fungerade bäst för anhöriga som bodde på orter med många drabbade. Utanför dessa upplever man sig ha

"hängt i luften". Flera säger också att hjälp ibland måste "tvingas på en". När man befinner sig i chock orkar man inte alltid själv ta kontakt. Flera exempel nämns då stödpersoner just kommit till anhörigas hem och hämtat dem till gemensamma möten.

"Jag var ensam på min hemort med att ha drabbats av Estoniaolyckan. Där erbjöds inget stöd."

"Det fanns inget stöd vare sig från kyrkan eller landstinget.

"Medmänsklighet och kontakt är det enda man behöver i början och hur det blir beror inte på om det är präster eller andra där."

Det betonades av flera mötesdeltagare att värme i bemötandet och förståelse var det viktigaste i det akuta skedet.

"I samband med olyckan fanns läkare till hands för oss, men det var inte det man behövde."

"Husläkaren var ett bra stöd."

"Det fanns stöd att få genom landstinget, Röda korset och andra frivilligorganisationer."

"Från början hade jag mest stöd från barnen."

Att familjen varit det viktigaste nätverket i sorgearbetet påpekades av flera anhöriga. Andra sa att gruppsamtal som arrangerats varit ett bra stöd på lång sikt, liksom möjligheten att ha kontakt med en stödperson.

"Det största stödet fick man från varandra och från vänner och släktingar."

"Jag förlorade min dotter, min svärson och mitt barnbarn. Jag har fått klara av det själv med lite hjälp från Karolinska. Karolinska sjukhuset erbjöd telefonmottagning vilket jag utnyttjade under säkert 10 nätter. Sedan var det bra, jag behövde inte mer stöd av den typen efter det."

"Polisen har varit mycket förstående"

Polisens insatser under den akuta tiden efter katastrofen lovordades av många anhöriga i olika delar av landet.

"När de kom för att hämta ante mortem-uppgifterna kom de diskret i en privatbil."

"Min fru var vid polisen, vi har fått fint stöd från dem. Blev hämtad på morgonen efter olyckan och var med dem hela dagen, kontakten har fortsatt. En diakon i kyrkan och vänner har annars varit det bästa stödet."

"Det första stödet kom från polismännen som kom hem. De var personligt engagerade. En anhörig blev helt ensam, en av poliserna kom hem till denna person i samband med julhelgen och samtalade."

"När poliserna skulle hämta in ante mortem-uppgifterna var de två kvinnor och en man, de var raka och bra att ha att göra med."

"Kommunen i Uppsala har ställt upp"

Flera anhöriga i Uppsala uttryckte tacksamhet över kommunens stöd och hjälp. "De har ordnat flera informations-träffar, en minnesplats och stöttat oss med ekonomiska medel. Kyrkan har varit ett bra stöd. Polisen och polis-mästaren har också stött oss."

"Man fick också stöd från den advokat som anlätades av kommunen. Genom advokaten fick man rådgivning i ekonomiska frågor och skadeståndsuppgörelsen med Skuld."

"Ersta har varit det bästa stödet."

Stödarbetet för anhöriga på Ersta sjukhus i Stockholm omnämndes i positiva ordalag av många anhöriga under analysgruppens möten men det fanns även de som ifrågasatte enkätundersökningarna.

"Ersta har varit stödet. Jag fick inte besked om att det fanns stöd att få där genast men efter 4-5 dagar fick jag komma med i en grupp."

"Ersta var de enda som erbjöd stöd, hörde om dem sent och kom med i en grupp i februari 1995."

"Det stora stödet var Ersta, polisen och husläkaren. Grannarna går åt ett annat håll när de ser en."

"Min fru arbetade inom landstinget, två arbetslag för-

svann därifrån och på Ersta ordnade man det bra för dem och startade en egen grupp för landstingspersonalen."

"Det var bra med samlingen vid årsdagen och minnesmärket på Ersta."

"Det finns ett revirtänkande riktat mot Ersta inom sjukvården. De har en kristen helhetssyn och delar inte upp människan i kropp och själ utan ser helheten. Man behöver inte vara religiös för att vårdas där. Landstinget borde lära av Ersta, på Ersta är de väldigt mycket människor och inte så mycket personal, detta genomsyrar hela verksamheten. På landstinget talar man om pengar men det gör man inte på Ersta. Jag vill ha resultatet på Erstaenkäten för min omkomna mammas skull och för mitt arbete inom akutsjukvården."

"Enkäten från Ersta kan vara besvärande, mina gamla föräldrar undrar t.ex. om de måste fylla i den."

"Erstaenkäten skulle först användas till forskning men när bärgningsfrågor kom till blev det fel. Den frågan måste hållas separat från hälsofrågor, dessutom är svarsalternativen tvetydiga. Kriterier för vilka som skall svara är inte klara. Experter bör formulera om frågorna så att de inte blir tvetydiga."

"Somliga frågor i enkäten var väldigt närgångna men hur gjorde Ersta för att hjälpte de personer som t.ex. beskrev att de haft självmordstankar."

"Jag vet en som skrev att han gick i självmordstankar men ingen följde upp detta."

"Jag var glad när enkäten kom, det var positivt att någon frågade mig i t.ex. bärgningsfrågan eftersom ingen gjort det. Någon ville veta vad jag tyckte i denna fråga."

"Enkäten var OK från början då den handlade om förloppet i krisen och hur de anhöriga klarade det. Sedan kom bärgningsfrågan till. De hade inte heller ekonomi till bearbetning av enkäten och det kändes olustigt att svara på frågorna när man inte visste när de kunde bearbetas."

"Jag är positiv till Erstaenkäten, någon frågade vad vi tyckte och det är intressant som forskning om hur anhöriga klarar sorg över en längre tid."

"Erstaenkäten kommer varje jul och till midsommar, den river upp så mycket och det är jobbigt att fylla i formulären dessa tider på året."

"Kyrkan gav ett bra stöd."

Kyrkans roll i krisarbetet framhölls av många anhöriga.

"Den första dagen var det en minnesstund i Gottsunda kyrka på dagen och i domkyrkan på kvällen. Det var en värdefull gemenskap. Uppsala domkyrka var fullsatt på kvällen. Man fick mycket stöd."

"Diakonissan ringde vid 8–9-tiden och sa att vi skulle komma till församlingshemmet. Det var vår räddning. Där fick vi stöd och information hela tiden. Under dagarna var vi där hela tiden. Sov gjorde vi hemma."

"Mat serverades från onsdag till måndag på församlingshemmet."

"Vi var med en dag i stödgruppen i en annan kommun. Vi har aldrig fått det stödet hemma. Jag skäms över min egen kommun."

"Det var också viktigt att det var både kommunen och kyrkan som ställde upp."

"Vi ordnade med en egen förening ganska snabbt"

Efter det inledande krisarbetet bildades det anhörigrupper i flera kommuner. Flera anhöriga betonade hur viktigt det var att få träffa och hålla kontakt med andra som hade drabbats av Estoniakatastrofen.

"Några höll på med samtalsgrupper mer än ett år, det gjorde inte vi. Vi är förhållandevis nöjda, man kan inte alltid vara nöjd med allt."

"Anhörigföreningen har hjälpt mycket, det är tryggt att ha en grupp som man kan träffa. Snart är det årsmöte och jag hoppas att gruppen fortsätter att träffas."

Flera båtresor till Estonias förlisningsplats har på initiativ av anhöriga själva arrangerats under åren. I Socialstyrelsens allmänna råd rekommenderas att anhöriga bereds möjlighet att besöka olycksplatsen samt att under värdiga former ta farväl av den döde.

”Stödet var bra de första 6 månaderna därefter måste man be om stöd om man behövde”

En uppfattning som delades av ett stort antal anhöriga var att det psykosociala stödet upphörde för tidigt.

”Jag tyckte vi fick stöd i början men ett djupare stöd saknas. Jag har varit på S:t Lukasstiftelsen och pratat.”

”Landstinget erbjöd psykologhjälp via anhörigföreningen under det första året.”

”Vi fick stöd av pingstkyrkan under den första tiden fram till dess att en minnesstund hölls, omkring en månad efter olyckan.”

”Alla var på något sätt berörda”

”Hela svenska folket sörjde då. Nu är det annorlunda, folk vill inte veta av Estonia, orkar inte höra om det, nu får det vara nog. De första två veckorna var det mycket folk som engagerade sig men efter 6 månader var det svårt att få någon att ta en promenad med.”

”Jag överlevde olyckan. Året efteråt var en mörk period”

Till analysgruppens möten kom även några av de som överlevde katastrofen för att dela med sig av sina erfarenheter. Utöver detta arrangerade gruppen ett särskilt möte för enbart överlevande.

”Fylld av ångest, jag behövde och fick professionell hjälp och levde bara dag för dag. Jag kunde inte fungera normalt. Rädslan kom efter räddningen. Jag var så koncentrerad på att överleva att jag inte hann bli rädd. Allt som hände spelas upp för mig som en film. Lukterna. Alla intryck.”

”Idag har jag fått distans, livet känns bra och det har gått vidare. Jag har under åren ibland hört av anhöriga och har försökt ge dem tröst, samtidigt som de givit mig tröst. Men jag hade aldrig klarat mig utan professionell hjälp också.”

”Den allra första tiden sökte man fakta”

Genomgående framfördes av mötesdeltagarna uppfattningen att det var svårt att få veta någonting alldeles i bör-

jan efter förlisningen. Ingen hade några svar att ge. Några personer menade att det var fel att bemöta människor som drabbats av en traumatisk händelse och söker information om den med erbjudande om andligt eller psykologiskt stöd.

”Jag ringde till Estlineterminalen och ville veta om min mor gått ombord. Jag blev kopplad till en präst.”

”Tidningsnotiser river upp sorgen, bitterheten och den förtvivlan man känner.”

Flera personer framförde kritik mot mediernas agerande under åren och menade att information om Estonia har förekommit så ofta att sårerna aldrig hinner läka. En del var upprörda över att Expressen visade bilder på omkomna, andra för att tidningar publicerade namnen, bland annat därför att det ökade rädslan för inbrott i de omkomnas bostäder. En av deltagarna säger att det är omöjligt att få frid i frågan om Estonia, det finns fortfarande för många frågetecken kvar. Vad hände egentligen? Varför togs inte de omkomna upp? Varför rådde handlingsförlamning? Varför gör man fortfarande ingenting?

”Man tog inte hänsyn till barnen”

Under analysgruppens möten deltog även barn och ungdomar och en bild som förmedlades av dem var att deras situation många gånger varit svår och att de känt sig bortglömda av såväl det allmänna som de egna nätverken.

”Man kände skuld och glömde barnen.”

”Ingen hänsyn togs till barnen. Ett exempel var när en person som kom till deras skola och föreläste om alkohol och tobak gjorde jämförelser mellan att dö på Estonia och efter alkohol och tobaksrökning.”

”Jag vill uppmana igen – lyssna även på syskonen. Det känns så svårt att bekräfta att deras syster inte kommer tillbaka. Framtiden får utvisa hur de blir som människor. Vilka spår som det satt, detta vi gått igenom.”

”Man kanske försummar de andra barnen i sin sorg. Vår dotter har bara varit vid minnesstenen en gång.”

”Jag känner igen min egen besvikelse i min dotters – hon vill ha en grav att gå till – vid minnesstenen.”

”Min son tål inte att vi tänder ljus hemma ”

”Det var synd om min son. Han fanns liksom inte till under den första tiden. Även här brast man i omhändertagandet och tillsynen av barnen. Min son tål inte att vi tänder ljus hemma, det påminner om dagarna i församlingshemmet. Det är så svårt att inte veta vad som skall hända med honom och med hela vår familj. Mitt råd är att ni tar kontakt med syskon till dem som omkom. Tala med dem.”

”Vår dotters säng står fortfarande bäddad så som den dagen hon for. Hennes syster vägrar att sova i den, ens för en natt då vi skulle måla om i hennes rum.”

”Vår dotters säng står också kvar.”

”Ta upp de kroppar som kan tas upp, då har jag blivit bemött som människa.”

I samband med diskussionerna om myndigheternas bemötande av anhöriga och överlevande och om det psykosociala stöd som erbjöds kom frågan upp om möjligheterna att påverka beslut som skulle fattas. Det var en allmänt utbredd uppfattning att anhörigas och överlevandes uppfattning inte hade efterfrågats. ”Jag har varit för bärning och är det fortfarande. Det handlar om ett bemötande av mig som människa. Jag vill ta hand om mina kära i livets slutskede. Detta kommer aldrig att ta slut. Jag är säker på att mitt barnbarn kommer att få uppleva att Estonia kommer upp. Som det är nu klappar man mig på huvudet och säger att ”detta begriper inte du”.”

”Många har lyssnat men ingen har tagit till sig vad vi har sagt.”

”Kommunikationsdepartementet, SPF med flera har bara tutat och kört.”

”Myndigheterna har visat arrogans hela tiden. Jag ville ha min makes namn på minnesmärket men orkade inte komma dit på invigningen, jag kom dit på tisdagen efter och såg då att namnet var felstavat! Jag kände vanmakt över detta som över allt annat. Det är vansinne att man hamnar i en motsatssituation, alla borde ha hjälpt till så mycket det går. Ett problem är att man inte vet vart man skall vända sin vrede. Det känns oerhört svårt.”

”Känslorna är överväldigande nu, min man är allmän

egendom. Jag har inget förtroende för regeringen och politikerna, jag har bara en röst att ge i höstens val, på den skall det stå ”Estonia”. Jag vill att myndigheter skall lyssna och ta oss på allvar, någon skall fråga oss. En enda politiker har frågat oss men inte ett enda ord av medkänsla har vi fått.”

”Man har aldrig blivit vänligt bemött och inte tillfrågad.”

”Att vi känner en misstänksamhet kring att ni bara lyssnar och lyssnar går inte att ta ur oss. Våra erfarenheter är sådana. Men ni är de första som har sagt att vi var viktiga att lyssna till överhuvudtaget.”

”Vi har haft en träff med en överlevande.”

Många av mötesdeltagarna berättade om hur de sökte svar på frågor om vad som hade hänt deras anhöriga under deras sista timmar i livet. Några hade fått möjlighet att träffa och prata med överlevande och tyckte att det hade varit värdefullt. Andra berättade om besök i Estland och möten med andra personer.

”Den överlevande vi mötte hade inte träffat några av våra. Man får ändå en pusselbit.”

”Genom samtal med en guide som hade mött barnen fick jag veta att min dotter var alldeles ifrån sig före resan. Hon var rädd att bli sjösjuk eftersom det blåste så. Jag hoppas att hon hade tagit så många piller så att hon sov. Resan i sig gjorde att vi kände oss närmare de omkomna. Vi fick uppleva det fantastiska med att möta dessa människor i Estland. Vi förstod varför våra ungdomar hade velat göra denna resa.

”Ja, man förstod varför skolan och eleverna var så entusiastiska för att resa. De var ju fantastiska i Estland.”

”Idag är det mer sällan vi möts.”

Behovet av stöd har växlat genom åren, det var de flesta anhöriga eniga om. Några träffas fortfarande i anhörigrupper, andra inte alls.

”Då, i det akuta skedet, sågs vi en gång i veckan i anhörigruppen.”

”Det har varit svårt att tackla. Ibland vill man vara i fred, ibland vill man prata. Men visst, det är svårt att stå

rakryggad. Alla som besökte skulle själva tröstas. Jag var tvungen att gå ut, hemifrån, för att komma ifrån.”

”Telefonen var jobbig. Samtidigt ville man prata. Men ibland var man helt slut av att behöva upprepa samma saker gång på gång för olika människor.”

”Nu efteråt förstår man att det inte är lätt att veta vad man skall göra. Hade jag inte fått prata på mina villkor hade jag aldrig klarat det.”

”Det är viktigt att inte undvika den som sörjer i alla fall.”

”Säkert är det värst även för den som undviker – den mår nog inte bra.”

”Man behöver inte säga så mycket, bara finnas där, kanske hålla om.”

”Jag tror att vi karlar har svårare att prata.”

”Kvinnor får gråta.”

”Det är kanske lättare för en karl att jobba av sig sorgen. Jag jobbade i skogen tills frun sa att jag fick välja mellan att stanna kvar i skogen eller komma hem.”

”Nu vet jag hur man kan göra när man möter någon som sörjer, det har jag lärt mig av hur jag själv ville bli bemött.”

”Jag vet hur det känns, det är hemskt att höra. Man kan aldrig förstå en annan. Det räcker med att finnas där man behöver inte säga så mycket.”

”Det finns nog de som har behov av en psykolog även idag, tror jag, här och där.”

”Jag skäms för att begära hjälp.”

”Att gå till en psykolog jag känner, det vill jag inte.”

”Jag skulle inte ha någonting emot att prata med någon jag känner.”

Bilaga 3

Kommunikation och psykiskt och socialt bemötande i katastrofer

Analysgruppen arrangerade den 21–22 januari 1999 ett seminarium rörande kommunikation och psykiskt och socialt bemötande i katastrofer. Seminariet syftade till att ge analysgruppen kunskap om samhällets katastrofberedskap, framförallt ur de katastrofdrabbades perspektiv. Vidare önskade analysgruppen tydliggöra individens behov av information och psykosocialt stöd samt även samhällets beredskap att möta dessa behov. Korta referat av deltagande talares framställningar lämnas nedan.

Kommunikation och psykiskt och socialt kris- och katastrofarbete

Bo Riddarström, överdirektör vid Överstyrelsen för civil beredskap

Katastrofberedskap handlar mycket om människan, myndigheterna och medierna. Idag finns vissa oklarheter vad gäller myndigheternas ansvar vid katastrofer.

För krigssituationer finns ett omfattande regelverk som reglerar myndigheternas ansvar. Även vid olyckor har olika myndigheter lagenliga befogenheter, räddningsledaren kan rekvirera resurser, polisen får tillgripa våld etc. En effektiv organisation finns således för krig och vardagliga olyckor. Situationerna där emellan är dock inte helt klarlagda. Inga tydliga ansvarsbefogenheter är utdelade och inte heller tydliga skyldigheter.

Med begreppet ”svår påfrestning” menas en situation som är väldigt avvikande, uppstår mycket hastigt, ofta utan

förvarning och som hotar grundläggande värden. Dessa situationer kräver snabba beslut, koordinering och koncentrerade insatser från flera instanser.

Det är kommunerna som i ett första skede måste klara svåra påfrestningar. När en svår påfrestning inträffar får ofta kommunstyrelsens ordförande ett stort ansvar. En klar fördelning av ansvaret mellan olika nivåer i samhället t.ex. mellan kommuner, länsstyrelser och regering måste finnas för att svåra påfrestningar på samhället i fred skall kunna klaras av på bästa sätt. De olika sektorsmyndigheterna måste kunna koordinera och samordna sig i ett befintligt och fungerande ledningssystem. Att säkerställa information och samordning är viktiga uppgifter i detta sammanhang.

Ett författningsstöd behövs för att samarbetet och samverkan vid en svår påfrestning skall fungera. Då måste någon vara utpekad att ta ansvar. Med detta ansvar följer också ansvar för förberedelser. Någon måste känna ansvar för att bringa ihop en bild som överensstämmer så långt det är möjligt med verkligheten. Detta utgör en grundförutsättning för att myndigheterna skall kunna agera och ytterst också besluta över de resurser som finns tillgängliga.

Abbe Schulman, överläkare vid Huddinge sjukhus, Centrum för kriskunskap

Det är framförallt två saker som återkommer vid samtal med människor som varit med om svåra händelser. Dels upplever den enskilda personen att ingen lyssnar till ho-

nom eller henne, dels att ingen ändå tycks förstå, ingen kan sätta sig in i det som just den individen varit med om.

En krisdrabbad människa behöver få möta *respekt* för det hon varit med om, för själva händelsen som oftast kommer plötsligt, relativt oväntat och handlar om liv och död. Den krisdrabbade människan behöver också få *acceptans* för sina reaktioner och sitt beteende samt naturligt nog *stöd* i bearbetningen.

Reaktionerna skiftar från individ till individ och är högst personliga. Ändå kan vissa reaktioner sägas vara generella. En reaktion är att den oväntade händelsen skapar dissociation. Personen kan inte koppla ihop det den ser och hör med hela perspektivet av vad det innebär. Känslorna är skilda från händelsen. Som exempel kan nämnas att en kirurg som opererar har dissociation. Det är nödvändigt för kirurgen att kunna distansera sig till den faktiska situationen för att kunna genomföra sitt arbete.

Det plötsliga i händelsen medför också att alla syn- och hörselintryck sätter sig som stämpelavtryck i hjärnan, helt obearbetade. Detta resulterar senare i flash-backs. Dessa är en del i individens bearbetning. En s.k. bifasisk reaktion sker i kroppen och medför att minnen tränger sig på.

En annan generell reaktion är att individen upplever att identiteten upplöses. Tillit och trygghet rubbas. De människoskapade katastroferna ger här starkare effekter och är värre än naturkatastrofer i detta sammanhang. Denna reaktion är farlig, den kan medföra att personen isolerar sig, tappar kontakt med omvärlden, förlorar arbetet osv. En ond spiral kan uppstå.

Ytterligare en effekt av att uppleva en traumatisk händelse är att den inre beredskapen höjs för andra, nya, oväntade och kanske chockartade upplevelser.

Då en människa drabbats av en katastrof behövs det väldigt lite för att den lilla tillit som finns kvar skall förstöras. Det handlar också om trovärdighet. Då det gäller händelserna efter Estonias förlisning kan det konstateras att många motsägelsefulla uttalanden har gjorts, vilket har rubbat trovärdigheten. Det ursprungliga "löftet" har tagits tillbaka och inte infriats. Så småningom behövs mindre och mindre för att skaka om trovärdigheten. I en förlängning riskerar sådan förlorad trovärdighet och tillit att

leda till utveckling av konspirationsteorier. Den inre beredskapen bidrar – man är ständigt beredd att något mer (negativt) skall hända.

Den som drabbats av en traumatisk händelse behöver framförallt få tillbaka tryggheten. Detta kan ske genom medmänsklig omsorg och vila. Individen behöver även bearbeta upplevelserna, rekonstruera och berätta för någon som lyssnar och respekterar. I detta arbete betyder gemenskapen i de egna nätverken oerhört mycket för individen, men ibland kan även professionell hjälp behövas.

Även omgivningen reagerar på den katastrofdrabbades situation och upplevelse. En typisk reaktion är att omgivningen identifierar sig med den drabbade och känner in det kaos som han eller hon upplever. Detta kan leda till att omgivningen söker få kontroll och till att omgivningen fattar beslut som pendlar från den ena ytterligheten till den andra. Denna effekt kan även uppstå i samhället som en reaktion på en omfattande katastrof.

Ett annat sätt för omgivningen att reagera på är att fly genom att inte lyssna. På individnivå kan det innebära att medmänniskor undviker den som drabbats av en uppskandande händelse. I sjukvården kan det få till effekt att den vårdsökande remitteras till olika instanser.

Individen behöver en omgivning som visar empati. Men han eller hon behöver även en omgivning som har kunskap och lyhördhet. Detta måste finnas på alla nivåer, från det egna sociala nätverket till det offentliga samhället: myndigheter, massmedier, regering.

En slutsats från erfarenheterna av Estonia är att samhället har en medvetenhet om behovet av omhändertagande. En medvetenhet om att de psykologiska behoven måste tillgodoses. Den goda lärdomen från Estonia kan bli att vi ägnar mer tid åt de drabbade.

En insikt och en lärdom som Estonia fört med sig är att myndigheter inte får förstöra det arbete som exempelvis sjukvården gör, som en följd av en katastrof. Den första skada som uppkommer för individen i en händelse som Estoniakatastrofen, benämns primärtraumatisering och utlöses av den faktiska händelsen. Sekundärtraumatisering däremot uppstår som en följd av omgivningens bemötande av den som drabbats av händelsen. Det är den se-

kundära traumatiseringen som kan leda till att en människas psykiska hälsa äventyras på lång sikt.

Bertil Flodin, docent och forskare i kommunikationsvetenskap med särskild inriktning på planerad kommunikation i myndigheter

Det som skall styra informationen är människors, det vill säga de intresserade individernas behov, intressen och preferenser. Informationen skall anpassas efter de berördas och de intresserades behov. Man måste utgå från att människor själva fattar olika beslut med utgångspunkt från den information som de har tillgång till.

Den som skall agera och fungera som informatör i en kris måste ha en hög trovärdighet redan från början för att informationsarbetet skall lyckas. Den som inte åtnjuter förtroende från början kan knappast få det i en kris. Den som informerar måste vara snabb, alert, ärlig öppen, hjälpsam, empatisk och rättvis. Om det finns olika uppfattningar mellan myndigheter i en sakfråga bör de olika argumenten och bedömningarna presenteras.

De som ansvarar för information i samband med en katastrof måste vara lättillgängliga och ha beredskap att informera trots hård arbetsbelastning. Det är nödvändigt att följa utvecklingen och göra omvärldsanalys. Även analys av inkommande information och frågor är nödvändigt. Ett nätverk för samverkan mellan myndigheter och andra aktörer i katastrofberedskapen måste finnas innan katastrofen.

De ansvariga skall inte alltför tidigt eller kraftfullt gå ut med löften, bestämda påståenden eller infallsvinklar. Dörren måste hållas öppen för att ny information tillkommer innan beslut fattas.

Myndigheter såsom länsstyrelserna måste ha jour dygnet runt och året runt vad gäller informationsfrågor. Informationen måste snabbt komma igång när något inträffar. Professionella informatörer krävs. I en kris/katastrof kan duktiga informatörer från olika myndigheter och företag samarbeta. Detta bör ingå i planläggningen liksom hur katastrofledningen skall bemöta frivilliga som strömmar till, när sådana skall plockas in och när man skall säga nej. Trots planläggning krävs flexibilitet och improvisa-

tionsförmåga eftersom en katastrof inte kan planeras i detalj, det ligger i sakens natur. Informationsverksamheten efter en katastrof bör avvecklas stegvis. Efter katastrofen kan följa en förtroendekris.

Det viktigaste är att vara beredd på att en katastrof kan inträffa. Det är därför viktigt med övningar och att alla, även berörda generaldirektörer, är med under hela övningen. Detta ger en signal till övriga om att här råder katastrofmedvetenhet. Det är viktigt att en informatör finns med i den innersta ledningen för att informationen skall fungera bra. Till krisledningen bör även knytas en analysgrupp som kan sitta och tänka under lugna former.

Ett mått på hur bra informationen har lyckats nå ut är om man har lyckats tillgodose olika intressenters behov av information. En god service åt medierna innebär att informationen skall vara lättillgänglig, möjlighet att fotografera skall ges, medierna skall ges tillfälle att möta anhängiga och överlevande och myndigheten skall hjälpa till med att ta fram bakgrundsmaterial. Särskilda kanaler måste finnas för dem som har behov av särskild information. Kapacitet måste finnas att svara på allmänhetens frågor. Den kulturella mångfalden måste beaktas. Det är viktigt att kunna styra samtal till rätt instans.

Erfarenheter av Estoniaolyckan

Eva Fellenius, sektionschef vid Centrala avdelningen för Ambulanssjukvård och Katastrofmedicinsk planering

Enligt Socialstyrelsens allmänna råd skall varje landsting ha en katastrofplan som regelbundet revideras. Landstingens PKL-grupper samverkar med kommuner, primärvård och kyrkan samverkar i arbetet med det psykosociala omhändertagandet.

Information är ett komplext område. Det gäller både internt inom hela landstinget och externt till drabbade, mellan myndigheter och organisationer samt till massmedierna. Vid en svår händelse finns ett antal personer på skadeplatsen som leder det medicinska arbetet, dessa har ett medicinskt ansvar och även ett informationsansvar. Vid en svår olycka eller katastrof leds arbetet av den centrala

medicinska katastrofledningen. Idag finns det en pressjour inom Stockholms läns landsting.

Det är mycket viktigt med kontinuerlig utbildning och övning och mental förberedelse för svåra händelser. Det behövs en ramplan och det behövs mandat för hur arbetet skall bedrivas.

Stockholms läns landsting har gjort en utvärdering av insatserna i samband med Estoniakatastrofen. Denna inkluderade dock inga kontakter med anhöriga eller överlevande.

Göran Pettersson, beredskapsplanläggare i Stockholms stift, Svenska kyrkan

Trovärdighet och tillit är mycket viktigt för kyrkan. Kyrkan kan ta hand om andliga problem utan att kräva konfession och kyrkan är bra på praktisk självvård. Församlingarna skall ha planer för krissituationer. I Stockholms stift förbereder man sig genom att tänka in att någonting kan hända.

Polisen önskar ofta att någon från kyrkan är med när dödsbud skall lämnas. Kyrkans arbete vid katastrofer skulle underlättas om den lättare kunde få del av listor över anhöriga till drabbade. Stockholms stift har inte gjort någon uppföljning av det självvårdsarbete som gjordes ute i församlingarna efter Estoniakatastrofen.

Birgitta Berggren, polismyndigheten i Borlänge

När Estoniakatastrofen inträffade, fanns i Borlänge sedan ett antal år en krisgrupp bestående av personer från ambulansen, Svenska kyrkan, polisen, räddningstjänsten och socialförvaltningen. Genom denna sammansättning har gruppen bildat ett nät i samhället som underlättar kommunikationen, snabba insatser och information.

Gruppen träder in inte endast vid katastrofer utan även vid andra hastiga olyckor, som dödsolyckor i trafiken, bostadsbränder m.m. och man har satsat mycket på utbildning och deltagande i övningar hos polisen och räddningstjänst.

Vid Estoniakatastrofen, då 46 personer från orten fanns med på färjan, förstod man tidigt att ett stort antal var drabbade. Det var därför av vikt att så snart som möj-

ligt öppna en lokal där man kunde samlas. I krisgruppen hade man genom övningar insett att det är av stort värde att i förväg ha en utpekad lokal för ett kriscentrum, så att man snabbt kan komma igång med krisgruppsarbetet. Viktigt är också att denna lokal uppfyller kriterier som en stor samlingsal där de anhöriga kan samlas, mindre rum för enskilda samtal, ett rum för avskildhet, tillgång till förtäring samt tillräcklig kapacitet för telefoner och telefax. I Borlänge fanns en sådan lokal utsedd – en av kyrkans församlingsgårdar och man gick snabbt ut i lokalradion och meddelade att anhöriga var välkomna dit.

Viktigt vid krisgruppsarbete är vederhäftigt och regelbunden information till de drabbade – att inte undanhålla uppgifter, om de icke är sekretessbelagda. Trots att det inte fanns mycket information att lämna till de anhöriga i inledningsskedet, försökte man ändå genom Rikskriminalpolisen få fram de få uppgifter som fanns att få. En polisman stod sedan i daglig kontakt med Rikskriminalpolisen och informerade de anhöriga vid samma tid varje dag. Även för medier fanns avsatt tid för information.

Vid en sådan omfattande katastrof krävs även viss administration för att få någon form av struktur. Så t.ex. registrerades de anhörigas adress och telefonnummer, namn på och relation till den saknade m.m. Även de enskilda behoven av hjälp utöver den från krisgruppen noterades på därför avsedd blankett, där man sedan skrev in företagen åtgärd. Detta var av självklara skäl – mellan 100 och 200 personer var samlade – nödvändigt för att det skulle fungera. Efter en vecka upphörde krisgruppens samlingar och varje anhöriggrupp erbjöds istället en stödperson, som utsågs med stor omsorg från psykiatrin, sjukvården och kyrkan. Enligt erfarenhet skall en krisgrupp inte verka för länge i ett kriscentrum. Risken finns då, att den kan bli ett forum för konflikter som kan leda till problem.

Vad som är av stor vikt i dessa sammanhang är att man i samhället har klart för sig de olika ansvarsområdena, att man känner till varandra och varandras ansvarsområden. Krisgruppen i Borlänge har därför haft sammankomster med berörda parter – olika lokalpolitiker, ansvariga inom sjukvården med flera instanser och man planerar flera sådana sammankomster.

Det viktigaste vid krisgruppens arbete är dock att våga gå in och vara nära och framför allt lyssna. Rädslan för att möta människor, som har drabbats av en sorg, beror nog till stor del på att man ställer ett krav på sig själv att ge tröst. Någon tröst finns inte att ge i det skedet utan det är närvaron, värmen, omsorgen och lyssnandet som betyder mest.

Eva Marling, f.d. planeringschef Rapport, numera chef för Evenemang vid Sveriges Television

Rapport kom igång med sändningar klockan sex morgonen efter Estoniaolyckan. Hade samma sak skett nu hade man sannolikt startat sändningar redan klockan tre på natten. Snabbheten har ett egenvärde i nyhetsverksamheten och de allra första timmarna ställer höga krav på mediernas omdöme och beslut. Medierna måste ha redskap för att få fram händelserna och sanningen om det inträffade trots de hinder som finns.

Rapport dramatiserade inte vad som hänt, vi hade problem att finna ord, vi höll tillbaka snarare än överdrev. Intervjuer med anhöriga denna första dag var bra, de gjordes med respekt.

En nyhetsorganisation kan ses som en permanent krisorganisation, det är kriser som är mediernas viktigaste nyheter, och för det finns larmlistor med mera.

Efter Estoniaolyckan hade vi alla en stor inlevelse som man annars sällan har. Två medarbetare förlorade anhöriga. Många människor ringde till redaktionen; anhöriga, sjökaptener med flera, det var som en slags arbetsgemenskap med publiken. Detta får betraktas som mycket ovanligt.

Var det rätt att direktsända intervjuer med anhöriga från Estlineterminalen? SVT ångrar inte detta val men har i efterhand diskuterat om man skall intervjua människor i chock. Mer kunskap behövs för att reportrar och andra skall kunna avgöra hur människor fungerar i chock, ingen av TV-kanalerna gjorde något egentligt övertramp efter Estonia. Om något gjordes fel så var det att TV var för långsamt.

Kerstin Bergh Johannesson, leg. psykolog, Akademiska sjukhuset Uppsala

I Uppsala bildades en samverkande organisation mellan landstinget, kommundelarnas krisgrupper, kyrkans krisorganisation och polisen. Arbetet delades upp.

Vid en skriftlig uppföljning 13 månader efter olyckan framkom att människor mår dåligt. De tillfrågades då om de ville ha ytterligare stöd. Förutom det egna nätverket och individuella professionella stödkontakter har anhörigrupper och anhörigföreningar fyllt en viktig stödjande funktion för att människor kommer samman.

Vilka resurser och kunskap finns för posttraumatiska tillstånd? Behövs en central nationell grupp som kan gå in och stötta på lokal nivå vid stora katastrofer? Känslan att råka ut för det ofattbara och att tappa kontrollen. Känslan av hjälplöshet inför tillvaron. Detta är fruktansvärt att känna. Människor som inte kommer vidare kan komma att söka hjälp 2–3 år efter olyckan. Finns det då resurser för dem inom sjukvården?

Man bör vara försiktig och hänsynsfull mot människor som befinner sig i chock. Något som medierna bör vara observanta på vid rapportering.

Erfarenheter från Göteborgsbranden

Aage Johansson, poliskommissarie, polismyndigheten i Göteborg

På brandplatsen utsågs en polisiär pressman som fick till uppgift att ordna en slags pressbalkong. Man ordnade en guidad tur i lokalen.

En särskild informationsbefattningshavare tillsattes i staben. Inom polisen togs också emot inkommande samtal från allmänheten, utländska beskickningar och massmedier. Pressmeddelanden skickades ut. Behov fanns att koncentrera information för att nå de anhöriga. Så skedde delvis i samband med att dödsbud senare lämnades.

Ett forum har bildats för de anhöriga där det har hållits tio träffar. Där har representanter från länsstyrelsen, åklagarmyndigheten, tekniska roteln, räddningstjänsten, Sahl-grenska sjukhuset och Göteborgs kommun medverkat. Vid träffarna har getts så saklig information som möjligt

om händelseförloppet. Till invandrarföreningar har särskild information riktats. Även till skolorna riktades särskild information om myndigheters ansvar osv.

I Göteborgskatastrofen var det räddningstjänsten som var samverkande organ. I dess lokaler samlades katastrofledningsgruppen, där fanns socialtjänst, sjukvård och kyrka.

Inger Magnusson, informationskonsulent Svenska Röda korset

Röda korset i Göteborg hade ingen beredskapsplan att gå efter när katastrofbranden inträffade, men man gick ut direkt och erbjöd medmänskligt stöd.

Röda korsets lokaler hade öppet utöver de ordinarie öppettiderna och kunde nås per telefon dygnet runt under de tre första dygnet. Ett fåtal människor hörde av sig.

Polisen önskade en beredskap för transporter och samlingslokaler. Det visade sig att dessa insatser inte behövdes.

Behovet av medmänskligt stöd är stort vid katastrofer och olyckor, men det är svårt att förutsäga var behovet uppstår. Efter katastrofbranden samlades många människor vid olycksplatsen på Hisingen och i Hammarkullen. Frivilliga från Röda korset fanns på båda platserna för medmänskligt stöd för de sörjande under de tio första kvällarna/nätterna efter olyckan. Röda korset efterlyser planering och samordning med andra organisationer och kommunen, för att utnyttja de samlade resurserna bättre.

Lars Lilled, samordnare av Göteborgs långsiktiga insatser med anledning av brandkatastrofen

Stadsdelarnas krisorganisationer fungerade bra och kom igång tidigt efter brandkatastrofen.

Insatser efter branden i Göteborg håller på att samordnas så att kommunens samlade kapacitet utökas. Allt från elevvård, pedagogiska insatser, socialvård och sjukvård kan komma att ingå i denna samordning. Organisationen som skall arbeta med detta skall förstärkas så att den har en ut hållighet på minst två år. Hela arbetet går ut på att försöka göra livet så drägligt som möjligt för de anhöriga och drabbade. Fem stödcentrum i anslutning till ungdoms-

mottagningar har byggts upp med ett lokalt samråd mellan primärvård, vuxen- och barnpsykiatri, utbildningsförvaltning och stadsdelsförvaltning.

Sorgen innebär att framtiden ofrivilligt måste omdefinieras. Reaktionerna efter katastrofen är normala, men händelsen onormal och absurd. Vår ideologi i arbetet är att sorg är ingen sjukdom. Människor som drabbats kommer att sökas upp för att de inte skall tappas bort för det fall de behöver stöd av något slag. Det är bland annat viktigt att erbjuda stöd till de överlevande som bär på skuld- och skamkänslor.

De anhöriga har bildat en stiftelse. Experter från hela landet skall kunna ställas till de drabbades förfogande om de så önskar.

Kicki Hultin, nyhets- och samhällschef Sveriges Television Göteborg⁹²

Det som hände i Göteborg kan komma att påverka och möjligen förändra journalistiken på sikt. Det förutsätter att journalistkåren håller känslorna och det inträffade levande trots att det lättaste är att skjuta det obehagliga ifrån sig. Förändringar i journalisternas grundutbildning är något som skulle kunna innebära en möjlighet att lära.

Journalister och fotografer är bland de första på plats vid en katastrof eller stor olycka och det var svårt för dem att göra sitt arbete i en situation som branden i Göteborg. Människor blir arga av deras närvaro, men de kan också hjälpa och trösta.

En särskild situation inträffade i Göteborg som kanske beror på att offren var unga människor med många kompisar och de flesta med invandrarbakgrund. Efter katastrofen sökte de drabbades kompisar upp medierna och var väldigt omedelbara i sina kontakter. De krävde att få vara med i medierna, de ville t.ex. att TV skulle bevaka alla begravningarna. Detta var svårare för medierna att hantera än den vanliga situationen när medierna själva söker upp dem som skall intervjuas.

Något som försvårade bevakningen var det tidiga uttalandet att man beförde att branden var anlagd. Det satte igång en reaktion i Göteborg som saknar motstycke. Tyvärr vidarebefordrade TV uttalandet utan att ifrågasätta

eller granska det kritiskt, det gick för fort. Uttalandet födde spekulationer om rasistdåd m.m. Dessa uppgifter var mycket svåra att följa upp.

För övrigt var samarbetet med myndigheterna i Göteborg mycket bra sett från mediernas sida. Polis, räddningspersonal och kommunens informatörer informerade och utsattes för intervjuer liksom politiker. Telefonnummer till kriscentrum och krisgrupper förmedlades via medierna. Det uppstod behov, journalistiskt och mänskligt, att direktsända en minnesstund i TV på kvällen efter olyckan.

Medierna i Göteborg fick en särskild roll som aktiva i sorgebearbetningen; föräldrar och andra anhöriga har kommit till redaktionen för att titta på filmer som togs och många samtal kommer in. SVT har kontaktat psykologer och terapeuter för att få hjälp i sitt agerande. Medierna har en roll i hela Sveriges bearbetning av det som hände.

De ögonvittnen som intervjuades i Göteborg ”för-intervjuades”. Man talade en stund med dem innan man beslutade att intervjua dem eller ej. Många valdes bort.

För personalen på SVT finns ett kristeam med psykolog, psykoterapeut och präst, de kallades in och fanns på plats från kl. 7 på morgonen efter olyckan. Ingen av dem som varit ute på Backaplan på natten fick gå hem innan de talat med någon ur kristeamet. Efter 1 ½ dygn kallades alla till debriefing och detta har följts upp även senare. Reportrar och fotografer som inte bevakade olyckan förbjöds att åka ut till olycksplatsen. Detta gjordes för att de inte skulle dras in i känslorna utan vara relativt opåverkade.

Respekten avtar med det geografiska avståndet. SVT som hjälpte utländska medier på plats i Göteborg kunde inte påverka det faktum att nyheten om att branden befarades vara anlagd av rasister kablades ut över hela världen. Från medier i Stockholm inkom förfrågningar som var

etiskt omöjliga att tillgodose, bilder av brännskadade efterfrågades.

SVT har internt de senaste åren lärt mycket om katastrofjournalistik, man skall vara återhållsam, medmänsklig, ta hand om den egna personalen och hela tiden arbeta efter de bakomliggande journalistiska principerna.

Göran Tesfai Skoglund, direktor Svenska kyrkans kriscentrum på Vårsta

Nätverket Enar⁹³ bildades hösten 1997 och är ett informellt nätverk mellan nationella aktörer inom området psykiskt och socialt kris- och katastrofarbete. Deltagarna representerar både statliga myndigheter och andra organisationer inom området.

Anledningen till att nätverket Enar bildades var dels brist på samverkan mellan olika myndigheter och organisationer vid större olyckor och katastrofer och dels insikten om att det är viktigt med utveckling av psykiska och sociala insatser vid kriser och katastrofer.

Svenska kyrkans kriscentrum: Vid Göteborgsbranden samordnades arbetet gentemot stiftet, nationella kyrkokansliet och andra trossamfund. Vidare kunde man ge den regionala och lokala organisationen uppbackning. Detta skedde genom samverka och samordning. Man inhämtade nyheter, förmedlade information och höll reda på olika instansers insatser. Kyrkan har många frivilliga som är bereda att hjälpa till om det behövs.

Kommunikation; myndigheter, massmedier och berörda

Björn Körlof, generaldirektör Styrelsen för psykologiskt försvar

SPF fick några år efter Estoniakatastrofen i uppdrag att förmedla information till anhöriga. På eget initiativ utökades uppdraget till att även omfatta överlevande.

SPF:s utgångspunkt är att människan i det liv hon lever, det samhälle och den värld vi lever i inte är helt säker och trygg. Det finns även väldigt många olika uppfattningar om vad som är farligt och inte farligt, riskfyllt och inte riskfyllt.

I en krigssituation har Sverige ett militärt försvar och sedan ett antal funktioner, totalförsvarsfunktioner. Det är viktigt att vissa verksamheter fungerar i krig, t.ex. transporter eller sjukvård. Det är då oväsentligt om det är statliga eller privata organ som behövs, alla finns med i beredskapslagstiftningen. Information är verksamheter som knyts samman i funktionen psykologiskt försvar, det kan lika gärna kallas för informationsberedskap. För denna funktion har SPF ansvar. För funktionerna i beredskapsorganisationen har riksdagen beslutat om mål och syfte. För det psykologiska försvaret är målet att upprätthålla förtroende för det demokratiska samhället. Försvarsviljan och motståndsandan byggs då upp genom att man har detta förtroende för det demokratiska samhället och är villig att stå upp till försvar för detta samhälle med dess värden. Medlet att försöka nå det här målet att bevara förtroendet sker genom bl.a. snabb och korrekt nyhetsförmedling.

För att informationen skall fungera i en kris måste det finnas en informationsberedskap, dvs. det måste finnas utbildad och erfaren personal både på myndighetssidan och mediasidan. Det krävs även teknik och att övningar har genomförts.

De funktionsansvariga myndigheterna och verksamheterna inom funktionen skall oftast också ha resurser och beredskap för krig. Dessa skall också kunna användas vid s.k. svåra påfrestningar för samhället i fredstid. Begreppet ”svåra påfrestningar” och dess konkreta innebörd för hur resurser skall användas är inte definierat i legala termer.

I funktionen information ingår regeringen, riksdagen, de centrala myndigheterna, högre regionala myndigheter, länsstyrelser, landsting, försvarsområden och kommunerna. SPF prioriterar den kommunala nivån, ”händer det något i Sverige så händer det i en kommun”. Det är till den egna kommunen medborgarna först vänder sig för att få information. Den kommunala informationsverksamheten är därför central för förtroendet.

Press, etermedierna och deras distribution ingår inte i funktionen men anses ”höra till” den. Det finns ett avtal om beredskapsskyldighet, t.ex. vad gäller förmåga att kunna sända och vad gäller distribution. SPF håller i

forskning och utbildning på informationsområdet.

När det "krisar till sig" är det viktigt att göra rätt saker. En viktig sak är att säkerställa informationsförmågan. Medierna är ofta snabbt på plats och återger vad som händer. Krisen kan då lätt bli den kris som medierna förmedlar. För myndigheterna är det viktigt att ha en sådan kapacitet att de själva vet vad det är som pågår och kan förmedla den bilden på ett korrekt och snabbt sätt till medierna.

Ett problem i en kris är att motstridande information från olika myndigheter kan nå medborgarna. Detta medför ofta att människor blir oroliga speciellt om situationen är farlig. Det krävs därför stor omsorg om hur man informerar samt erfarenhet, kunskap och övning. Det är inte heller tillräckligt om myndigheten har rätt information, den måste också ha tillräckliga resurser för att nå ut med den. Även för detta krävs kunskap och erfarenhet.

Vid riskkommunikation är det viktigt att sätta sig in i mottagarnas faktiska situation. Vilken information vill de ha? Hur ser de på det som händer? Viktigt för att kunna lyckas är att informationen är riktig, tydlig och tillförlitlig samt ändamålsenlig. Sedan är det viktigt att lyssna, förstå, acceptera och beröras. Tilliten och trovärdigheten sedan tidigare informationsinsatser är viktig för hur arbetet skall lyckas.

Informationen mot allmänheten underskattas ofta. Det måste finnas en hög och långvarig beredskap för att möta allmänhetens oro, undran och frågor. Resurserna måste vara uthålliga, krisen kan vara en längre tid. Det är viktigt att de som svarar i telefon har riktig information att lämna. För att minska trycket på telefonlinjerna kan vissa generella förfrågningar samlas ihop och svar förmedlas via medierna.

De drabbade måste tas omhand på ett särskilt sätt, det måste finnas människor med erfarenhet, kunskap, inlevelseförmåga, empati som kan svara på frågor. En sådan beredskap måste finnas i alla samhällsverksamheter.

Myndigheterna måste alltid vara tillgängliga för medierna.

Grundprincipen för myndigheternas informationshantering måste vara att den som är ansvarig för en viss

verksamhet också är ansvarig för informationen som rör denna verksamhet. Däremot är det oerhört viktigt att de som är ansvariga för verksamheten och därmed för informationen har kontakt med ansvariga på andra myndigheter. De bör skapa en form för att samverka med varandra om informationen. Detta är oerhört viktigt vad gäller Regeringskansliet och de centrala myndigheterna. Om detta pågår en utredning. En ökad dialog och ett närmare samarbete mellan myndigheter och myndigheter och regering är viktigt. Länsstyrelsen bör i vart fall ha initiativrätt att sammankalla till gemensamma överläggningar om hur man skall bete sig med information och annat på regional nivå. För detta borde det finnas författningsstöd. Det är kommunledningen som är ansvarig i kris- och katastrof. Även här bör samordning och samverkan diskuteras.

Ordet kris används i många sammanhang, men är egentligen en psykiatrisk, medicinsk term. Det finns ingen genomtänkt terminologi, förhållningssätt eller ansvarsförhållande till olika typer av katastrofsituationer eller svåra olyckor.

I förhållande till de berörda vid Estoniakatastrofen hade sjukvården ett informationsansvar avseende dem man tagit hand om. Polisen hade ett informationsansvar kopplat till identifiering av omkomna. Kommunerna hade ett mer övergripande ansvar till sina kommuninnevånare att säkerställa att de som hör till kommunen får reda på det de behöver veta. Därför är det viktigt med en kommunal informationsresurs som snabbt kan förstärkas vid allvarligare händelser.

Regeringskansliet var inte alls inrättat för att ge information till berörda. Det fanns varken resurser eller organisation för det. En sådan uppgift måste ligga på en nivå där det är konkret gripbart och identifierbart. Efter Estoniakatastrofen åkte flera olika frågor rörande hanteringen upp till Regeringskansliet. Erfarenheten av detta innebär att man naturligtvis måste se till så att man kan möta sådana informationsproblem på olika sätt. Estonia var ju helt klart en nationell fråga och då måste den informationsmässigt hanteras nationellt, i vart fall under en fas måste Regeringskansliet vara inrättat för att kunna hantera det.

Idag finns bara en moralisk skyldighet för privata subjekt, t.ex. rederier att ha informationsberedskap vid svåra påfrestningar. Man skulle kunna fundera över om inte ett antal samhällsviktiga privata verksamheter också borde ha den skyldigheten. Idag är detta endast en kommersiell fråga för de privata bolagen.

Inge Gustafsson, kansliråd Information Rosenbad

Inom Regeringskansliet kan man tala om före och efter 1997 eftersom Regeringskansliet då blev en myndighet. Innan dess var departementen fristående och det var pressekreteraren som fick hantera medie- och informationskontakterna. Krävdes förstärkning kunde man be om hjälp från ett annat departement som man hade kontakter med.

Kontinuiteten är bättre nu än när informationsarbetet sköttes av pressekreteraren som följde statsrådet vid en avgång eller ett regeringsskifte. Nu finns informatörer på samtliga departement plus en gemensam informations- och kommunikationsenhet på drygt 25 personer. Denna enhet är inte knuten till den politiska ledningen.

Statsrådsberedningen har en ledningsroll inom Regeringskansliet. Informationsenheten tillhör förvaltningsavdelningen. Alla informatörer har inte formell utbildning, men de är ändå erfarna och professionella informatörer.

Idag finns ingen informationsjour inom Regeringskansliet, men väl en beredskapsorganisation. Däri ingår ett antal tjänstemän, statssekreterare och jurister men ingen från informationsenheten. Inge Gustafsson själv ingår på grund av intresse och tidigare verksamhet, inte i egenskap av anställd på informationsenheten. En plan för hur informationsenheten skall hantera kriser håller dock på att tas fram och det är Inge Gustafsson som håller i detta arbete. Det handlar om en organisation som klarar telefonbemanning, kontakt med intresserade, intranät etc.

Övriga funktioner som informationsenheten ansvarar för är info-butiken på Drottninggatan, service åt allmänheten, trycksaksproduktion, regeringens webbplats, studiebesök samt extern information.

Jens Odlander, pressombudsman Utrikesdepartementet

Utrikesdepartementet har haft en presschef sedan 1920-talet och pressombudsman sedan andra världskriget. Press- och informationsenheten består av ett 50-tal personer i Sverige och en utlandsorganisation med pressråd, pressattachéer med mera. För att vara ett land av Sveriges storlek är organisationen väldigt stor. I utlandet krymper organisationen. Enheten ligger under pressinformation och kultur och handhar allt från information om Sverige i dessa frågor till utrikespolitik och konsulära frågor.

Utrikesdepartementets presschef står nära ledningen och pressenheten får därigenom del av ledningens tankebanor. Internt är pressenheten organiserad så att ett antal medarbetare svarar mot ett antal andra enheter och följer arbetet i dessa genom närvaro vid deras möten. Således har man en ”medhörning” på alla ledare i organisationen.

Utrikesdepartementet har ett eget intranät som kommer att uppgå i Regeringskansliets intranät.

En rätt normal dag på Utrikesdepartementet består åtminstone av något krismöte. Vi arbetar med utlandsmyndigheter och gränsöverskridande med vissa departement som Statsrådsberedningen och Försvarsdepartementet. Det finns mycket att lära inom detta område i framtiden.

I konsulära frågor har Utrikesdepartementet en informationsplikt till allmänhet och medier, vilket kan liknas vid polisens roll. Då beskriver man hur arbetet läggs upp vid kidnappingsfall eller när svenska råkar illa ut utomlands. Sättet att agera varierar mycket, kriser finns inom alla områden. Utrikesdepartementet skall agera inom utrikes säkerhetspolitik, upplysa om den, informera om biståndspolitik och katastrofinsatser, humanitära insatser, handelspolitik med mera, med mera. I alla områden kan kriser förekomma.

Det krävs flexibilitet och beredskap. Trovärdighet och saktighet är mycket viktigt. Utrikessekretessen och relationen till andra länder kan ibland försvåra informationsarbetet.

Eva Marling, Sveriges Television

Myndigheterna får liksom allmänheten sin första information från medierna, det är naturligt.

Medierna vill tala med beslutsfattare hellre än informatörer från myndigheterna. Det är inte bra om en talesperson får monopol på information och en och samma människa skall uttala sig i olika ärenden. Den myndighet som försöker stänga in medierna i en särskild lokal och matar dem med presskonferenser en gång i timmen, den myndigheten får problem.

Efter Estoniaolyckan fungerade informationen till massmedierna dåligt, både från myndigheter som Sjöfartsverket och från rederiet. Myndighetspersoner blir som alla andra chockade och bör förbereda sig för detta inför krissituationer.

Frågan om att intervjua ögonvittnen eller ej är ett stort problem. Medierna kommer alltid att intervjua ögonvittnen, även de som är chockade. Det är ofta enda sättet att få reda på vad som har hänt. Ett förslag är att SPF, tillsammans med journalistförbundet borde ordna en utbildning där kunniga människor utbildar journalister om hur man känner igen vem som befinner sig i chock, och hur man skall förhålla sig så att man inte skadar dessa.

I samband med mycket svåra händelser som Estonia-katastrofen eller Palmemordet ställs särskilda krav på de högre myndigheterna och deras företrädare. Efter Estoniaolyckan var det märkligt nog på initiativ av Aktuell som kungen höll tal till nationen i TV. Vi behöver alla också ett mått av värdighet i sorgen, vilket var något som saknades de första dagarna efter Estoniakatastrofen. Det gäller också på regeringsnivå. Medierna hade accepterat om statsministern ville hålla tal och till och med ansett det lämpligt, även om intervjuer också måste göras t.ex. rörande bärgningsfrågan.

En annan svår fråga efter Estoniaolyckan handlar om mediernas relation till anhängiga och överlevande på längre sikt. Medierna ringer ofta till de anhängigas föreningar för att få kommentarer på olika politiska förslag och händelser. Hur representativa är föreningarnas representanter? Skall man fråga andra och riskera att jaga upp människor som funnit en viss ro? Hur påverkas medier och andra av

de bråk som förekommit och förekommer i anhängigorganisationer? Skall medierna granska dessa? Bidrar medierna till att permanenta sorgen för de anhängiga genom sitt agerande?

Samtidigt måste anhängiga få komma till tals i olika frågor som rör exempelvis skadestånd och bärgning. Medierna och anhängiga har kommit in i ett slags symbios som är svår att komma ur.

Liselotte Englund, doktorand med inriktning på katastrofjournalistik vid JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation – Göteborgs universitet

God katastrofjournalistik ställer stora krav på lyhördhet och kompetens hos mediernas medarbetare. Professionella normer och personlig medkänsla skall verka i syntes. Närhet i rapporteringen skall förenas med respekt för den intervjuades tillstånd. Mediernas närvaro och uppdrag vid katastrofer och stora olyckor rymmer många paradoxer, och det är ingen tillfällighet att dessa tragiska händelser ofta leder till de största journalistiska framgångarna.

En jämförelse av begreppen ”kris” och ”nyhet” ger vid handen att de båda vetenskapliga definitionerna sammanfaller på i princip varje punkt. Om man betraktar katastrofen som en form av kris, kan det nyhetsrus som ofta uppstår få sin förklaring. Samtidigt leder dessa händelser till att även journalister och fotografer chockas och drabbas av en slags arbetsförslamning. Sådana exempel finns från tidningen Bergslagsposten efter Estoniakatastrofen, och många av de första på plats vid brandkatastrofen i Göteborg (oktober –98) vittnar om hur yrkesfiltren raseras och block och penna fick packas ner.

Journalister och fotografer har en svår uppgift i att bemästra stressen och klara de etiska avvägningarna på olycksplatsen. Ändå förväntas alla yrkeskoder sitta bergfast trots att uppdraget kanske sker under chockliknande betingelser. I en situation där inte ens räddningspersonalen anser sig tillräckligt förberedd är medierna naturligtvis mycket dåligt rustade för att möta och skildra katastrofens konsekvenser.

Det kan vara relevant att fråga sig varför så stor andel

etiska avvägningar överläts till den enskilda reportern eller fotografen på olycksplatsen. Oetiska intervjuer görs ofrånkomligen, men borde inte publiceras. Många avgörande etiska bedömningar kan göras på redaktionell nivå, men verkligheten blir ibland den rakt motsatta. Från redaktionen kommer de förväntningar och den press som får reportern att gå ett steg till. Det är ofta värre att bli beskylld för att ha gjort för lite än för mycket. Med avståndet ökar okänsligheten. Detta gäller möjligen också den känslighet med viken mediernas personal på olycksplatsen hanterar situationen. Det faktum att journalisterna efter Estonia-katastrofen inte verkade på själva olycksplatsen kan hypotetiskt tänkas ha viss betydelse för graden av näringsenhet och hänsyn. I fallet Göteborg stod journalisterna i katastrofens centrum vilket sannolikt ledde till ett större mått av försiktighet.

Händelserna i Göteborg lär oss inte bara att sjukhusen bör ha beredskap att möta ett mycket stort antal anhöriga, utan också att stort mediauppbåd. Det är viktigt att också övriga yrkesgrupper har en realistisk uppfattning om mediernas arbetsvillkor. En nyhet förmedlas oerhört snabbt, förgrenas via olika förmedlare och når många samtidigt. Det är därför viktigt med s.k. rätt-tidig information, vilket innebär att informationen är korrekt och att den presenteras vid en lämplig tidpunkt. Dementier skapar lätt förvirring, och har ibland svårt att över huvud taget nå fram.

En självklar del av katastrofrapporteringen är att skildra de människor som drabbats och dem som överlevt. Att ha blivit fotograferad eller filmad av TV och exponerad i chocktillstånd för en stor publik, kan dock vara skadligt för de överlevandes framtida rehabilitering. Det finns exempel på hur publicerade TV-inslag och artiklar kan användas för att stanna kvar i sorgen, en slags fixering som gör det svårt att gå vidare. Många människor som drabbas av post-traumatisk stress (ett psykiatriskt tillstånd som effekt av ett psykiskt trauma) visar tendenser att söka upp traumat på nytt. Att titta på TV-inslaget eller läsa artikeln om och om igen kan vara ett sätt.

Kunskap om det oförutsedda kan låta som en utopi, men kunskapsfaktorn bör poängteras i sammanhanget.

Journalistkårens kännedom om krisreaktioner och krisförlopp får antas relativt begränsad, med utgångspunkt från kursinnehållet vid landets journalistutbildningar. Dessa kunskaper är viktiga eftersom chockens ansikte är lynnigt och kan sända ut missledande signaler. Då en individ drabbas av s.k. psychic numbing (en slags krisreaktion) "luras" journalisten att uppleva den intervjuade som sanad och kontrollerad, när det i stället kan vara fråga om att personen är chockad och har drabbats av överklighets-känsla. Psychic numbing är en av flera s.k. coping-strategier. Med coping menas det sätt på vilket individen bemöter, bemästrar och anpassar sig till såväl inre som yttre hot.

Det finns en vilja till lärande. Efter brandkatastrofen i Göteborg har intresset för utbildning och fortbildning i nämnda kunskapsområde varit stort. Bland annat har Journalisthögskolan i Göteborg planer på att införa krispsykologi/katastrofjournalistik i journalistutbildningen.

Några hållpunkter inför framtida mediebevakning är att i möjligaste mån undvika att intervjua chockade människor, att inte visa bilder där offer eller överlevande kan identifieras, att försöka utveckla nya journalistiska former för att skildra det som sker. Journalister och fotografer bör regelmässigt erbjudas krisbearbetning efter avslutat uppdrag. Dessutom kan en konsekvensanalys av mediebevakningen vara fruktbar som erfarenhetsgrund för kommande uppdrag. Att träffas innan det har hänt är en möjlig väg mot ökat professionellt förhållningssätt mellan yrkesgrupperna på olycksplatsen; en gemensam utbildning för katastrofens olika aktörer.

Samverkan kring katastrofarbete på kort och lång sikt

Lars Fredholm, laborator Försvarshögskolan i Karlstad

Samhället utvecklas mot ett risksamhälle med en ökad komplexitet. Det blir allt svårare att förutse och förstå vilka skeenden som kommer att utvecklas.

Ett problem är att de begrepp som används inte har samma innebörd, framförallt mellan experter och vanligt

folk. Och inte ens experter emellan. Myndigheterna saknar tillräckligt med kunskaper om vilken variationsvidd i upplevelser och beteenden som finns människor emellan.

Människor har ett förnuft som de agerar utifrån vid en konkret situation. De betar sig ofta utifrån sina mål på så sätt rationellt. Experter och ledare behöver betydligt mera kunskap om hur människor tänker och reagerar. Det är viktigt att i förväg försöka fundera ut vad människor har för informationsbehov och hur det skall bemötas. Den enskilda drabbade människan är en resurs i detta arbete.

Det är viktigt för myndigheterna att bygga upp en förståelse som svarar mot det förtroende som förhoppningsvis redan finns. Ibland har myndigheterna motstridiga intressen som måste vägas samman i detta arbete.

Lars Nylén, rikskriminalchef Rikspolisstyrelsen

Rikspolisstyrelsen utgör den centrala myndigheten inom polisväsendet. Från den 1 januari 1999 finns det 21 polismyndigheter i Sverige. Länsstyrelsen har inte längre något direkt ansvar för polismyndigheterna. En viss samordning finns dock kvar vid samhälls- och katastrofsituationer.

Särskilda händelser kännetecknas av att de ofta inträffar överraskande, är svåra att omedelbart få ett grepp om, har ett komprimerat tidsförlopp och ett upptrappat flöde av aktiviteter. Dagens resursknappa samhälle har inte dygnet runt resurser i tjänst för alla tänkbara situationer. Det innebär att insatsorganisationerna måste mobiliseras och att de växer till successivt. Många situationer är dynamiska, dvs. de utvecklar sig hela tiden och det är svårt att veta vad som kommer att hända.

De samverkande aktörerna får av naturliga skäl ofta olika uppfattningar om en händelse. Det är oerhört svårt men mycket viktigt att stämma av lägesbilder så man får samma verklighetsuppfattning i olika staber, särskilt om arbetet utförs över en stor yta och är utdraget i tiden. Risken är stor om inte den interna kommunikationen fungerar att det blir ett gap mellan dessa bilder. Vidare uppfattar massmedierna händelsen på sitt eget sätt, vilket förmedlas till allmänheten och de drabbade m.fl. Det gäller

att fånga upp detta och vidta de åtgärder som behövs för att allmänheten skall ha en så god kunskap som möjligt, inte minst de som utsätts för risker och behöver vidta skyddsåtgärder.

Polisen har som regel att hantera ett stort antal människor vid en särskild händelse. För att klara svåra situationer måste man i förväg fundera över vad organisationen själv behöver för information och vad som behöver lämnas till allmänheten och hur detta bör ske. Utgångspunkten måste då vara att människor tänker olika och uppfattar information olika. Ofta glöms det bort att den enskilda drabbade människan är en resurs även vid en svår händelse.

Typiskt vid särskilda händelser är att polisen har att samverka med andra aktörer på olika nivåer. Polisen, försvarsmakten, räddningstjänsten samt hälso- och sjukvården försöker skapa en gemensam doktrin att tackla problemen. Det kan gälla det psykosociala omhändertagandet, organisationen på insatsplatsen etc. För att uppnå en bra samverkan genomförs viss gemensam utbildning och övningar.

Det finns ett spänningsfält mellan nivåerna i samhället. Ofta värjer sig den lokala nivån för inblandning från regional och nationell nivå i det operativa arbetet. När det gäller större insatser finns det lite rutin i Sverige. Desto viktigare blir det därför med övningar och utbildning, vilket inte är prioriterat idag vad gäller polisen, som främst arbetar med näropoliskonceptet. Polisen är nu för tiden inte lika insatsorienterad som den har varit.

Polisens insatsorganisation vid särskilda händelser består av en polisstyrka som leds av en polisinsatschef med eller utan stab, dvs. en yttre ledning. Sedan finns det som regel en övergripande operativ ledning som styrs av polismyndighetens chef eller av den denne utsett. Vid "Särskilda händelser av riksangelägenhet" upprättas vid Rikspolisstyrelsen (Rikskriminalpolisen) en stab för övergripande operativ samordning och strategisk ledning. Räddningstjänsten har ett liknande system. I ledningsstaberna finns olika funktioner. En funktion skall t.ex. leda insatsen, en funktion skall analysera den, en tredje svarar för informationsverksamhet.

Det skulle behövas ett bättre utvecklat system som kan självkorrigera sig under en pågående insats och som kan förhindra fastkörning i bekväma eller felaktiga hjulspår. Slutligen bör vi utveckla vår samarbetsförmåga.

Göran Tesfai Skoglund, direktor Svenska kyrkans kriscentrum på Vårsta

Svenska kyrkan är en funktionsansvarig myndighet. Uppgiften är att se till att den verksamhet som bedrivs dagligen även skall kunna bedrivas i svåra situationer. Detta för att kunna ge människor trygghet och tillit. Huvuduppgifterna är omsorg, diakoni, stödarbete, själavård, stödsamtal, begravningsgudtjänster, sorgearbete.

Kyrkan är mycket aktiv i POSOM-grupper. Idag finns det oerhörda klyftor i kunskap och beredskap. Utbildning pågår inom kyrkan och på sikt skall förtroendevalda och anställda ges utbildning.

Margreth Köppen, enhetschef Svenska Röda korset

Vid Göteborgsbranden sa myndighetsrepresentanter att man inte visste vilka resurser Röda korset har. Det finns grupper för psykiskt och socialt stöd. Vidare utbildas medlemmar i kris och medmänskligt stöd. Genom de många medlemmarna finns en uthållighet inom organisationen. När någon behöver stöd i sin sorg under längre tid kan Röda korset hjälpa till med en kontinuerlig stödperson.

För att fylla en roll i krisarbetet bör Röda korset finnas med redan på planeringsstadiet. Detta skulle innebära att olika aktörer lär känna varandra och förstår varandra och ett kontaktnät byggs upp. Det är viktigt att hjälparbetarna vet sin roll och när det är dags att kalla in annan hjälp. Frivilliga skall inte överta någon yrkesroll i sitt arbete. Det handlar om att vara ett stöd, att kunna finnas till och att kunna hjälpa till där ingen annan har att utföra en arbetsuppgift. När något inträffar är det viktigt att använda fantasin för att tänka ut vad som kan behövas.

Bilaga 4

Individuella och samhälleliga konsekvenser av Estoniahaveriet

Analysgruppen arrangerade ett seminarium den 16–17 mars 1998 med syfte att belysa de individuella och samhälleliga konsekvenserna av Estoniakatastrofen. I det följande presenteras referat av de anföranden som hölls.

Sorg i ett livstidsperspektiv

Conny Nordin, professor i psykiatri vid Linköpings universitet och hovpredikant

En utgångspunkt för resonemanget är att sorg är någonting normalt som drabbar oss alla. Ingen människa undgår sorg. En andra utgångspunkt är att sorgen orsakas av en förlust men att alla förluster inte leder till sorg. Som tankeexempel säger Conny Nordin att förlusten av en nyinköpt ring inte går att jämföra med förlusten av en vigselring. Det är ingen tröst att man kan köpa en ny. Vigslingen innehåller för mycket känslor.

En tredje utgångspunkt är att förlusten i en sorg gäller såväl den bortgångne som den sörjande. Att förlora en anhörig är att förlora något av sig själv. Sorgen är inte enkelriktad utan relationsrelaterad.

Conny Nordin ställer därefter frågan om sorg är någonting farligt och beskriver en studie⁹⁴ över dödsorsaker i London 1675. Bland dödsorsaker som smittkoppor, syfilis, gikt och självmord återfinns även sorg. Även om detta inte är någon högklassig vetenskaplig framställning, säger den att sorg alltid har uppmärksammats som något som kan få stora konsekvenser och som inte alltid ger den erfarenhetsmängd som många tror.

En annan studie⁹⁵ som utfördes 1963 på 4 486 änk-

lingar över 54 år i England visar 40% ökning av dödlighetstalet för dessa, under sex månader efter husstruns död. I en kompletterande studie⁹⁶ från 1969 visades senare att tre fjärdedelar av denna överdödlighet på 40 procent förklarades av hjärtsjukdomar. Det är tydligen hjärtat som är i farozonen när sorgen blir för svår.

I en ytterligare studie⁹⁷ fann man att sjukvårdskonsumtionen påverkades av anhörigas dödsfall. 44 änkors sjukjournaler undersöktes varvid man fann att antalet sjukvårdsbesök per halvår var 2,2 före makens bortgång och 3,6 efter.

Då vi drabbas av sorg eller en traumatisk händelse är en första naturlig reaktion att vi vill stänga in oss själva för att stänga händelsen ute. Denna fas brukar kallas *chockfasen* och illustreras av en bild på en ostkupa som omger en drabbad.

Chockfasen innebär dock inte att vi alltid är helt kontaktlösa, men den drabbade är inte tillgänglig för information på det vanliga sättet. Det är svårt att nå fram med information. Man tar inte in sådant man inte orkar höra. Reaktionerna från omgivningen blir ofta att det inte är någon idé att säga något, personen är så inkapslad och sluten.

Hur länge chockfasen varar är individuellt, från några minuter till några dagar eller i särskilt traumatiska fall längre än så.

Nästa fas kallas *reaktionsfasen*. Då börjar den drabbade bli mogen att ta till sig sanningen och försöker därför knacka hål på ostkupan inifrån. Men verkligheten ”rinner”

in från lite olika håll och i olika takt. Det går inte för den som drabbats av sorg att ta till sig allt på en gång. I den här fasen blir tillvaron för människan ofta kaotisk. Reaktionen hos omgivningen kan bli att personen är splittrad och svår att orka med och risken finns att man som anhörig eller vän drar sig undan. Det bästa är att bara finnas där och låta vederbörande tala, inte stöta bort. Fasen måste ta sin tid.

Så småningom är man beredd att lämna ostkupan. Man orkar till och med sopa upp resterna efter det man har varit med om. Man har börjat ett nytt liv. I det här momentet hör man exempelvis personen säga: "Nu har jag orkat ta bort hans säng. Nu har jag tapetserat om i sovrummet." Detta är uttryck för att man lämnat händelsen bakom sig. Denna fas kallas *reparationsfasen*.

Under *nyorienteringsfasen* har den som drabbats av sorg eller en traumatisk händelse integrerat upplevelsen med sitt liv och börjat en process av nyorientering. Men det finns fortfarande risk för att en liten händelse kan väcka det gamla till liv igen och reaktualisera känslor man trodde var passerade.

De beskrivna faserna gäller sorg och även andra traumatiska upplevelser. Sorgen har dock några inslag som är unika. Ett sådant inslag är att sorgen tillhandahåller en ny identitet på gott och ont. Att anta en ny identitet betyder att man ger upp en tidigare. Förlorar man en anhörig förlorar man delar av den egna identiteten.

Denna konsolidering av identiteten – Vem är jag nu när jag inte lever i den relation som jag har levt i? – är svår.

Frågorna *hur* och *varför*, är begrepp som Conny Nordin menar kan komplicera sorgeförloppet om de sammanblandas. Hur – avser frågan om dödsorsaken och döds sättet. Varför – har däremot en annan dimension och avser frågan om mening, eller kanske brist på mening.

Frågan *varför* har en kvalitet som ibland gör frågan *hur* mindre intressant. Som exempel nämner Conny Nordin en brandman som dör under yrkesutövning. Om de anhöriga på frågan *varför* får veta att han dog när han rusade tillbaka för att rädda ett barn, kan de möjligen känna någon slags mening med hans död. Brist på mening gör risken större för att den förlustdrabbade skall fastna i ett ältande.

Conny Nordin resonerar vidare att begreppet sorg skulle kunna delas in i tre typer: den individuella, kollektiva och den regionala eller nationella. De olika sorgetyperna kan se olika ut.

Den *individuella sorgen* rör sig på ett personligt plan. Den sörjande kan möjligen diskutera den med någon, samtala om den, men ingen annan kan ta över den. Den sörjande vet att ingen annan kan förstå precis hur det känns.

Den *kollektiva sorgen* är en gemensam angelägenhet i en avgränsad grupp, t.ex. familj, arbetsplats eller intresseförening. Sorgen efter en borgången kollega t.ex. är knuten till arbetsgemenskapen. Den sörjande bär kanske inte sorgen med sig hem på samma sätt.

Den *regionala eller nationella sorgen* är också kollektiv. Men den är inte begränsad till en grupp vilket gör att samhörighetskänslan kanske inte är lika tydlig. Sorgen rör sig på ett symboliskt plan. Ett exempel på denna typ av sorg är reaktionerna efter mordet på Olof Palme, prinsessan Dianas bortgång och Dagmar Hagelins försvinnande i Sydamerika 1977.

Död hör livet till. Människan bär också med sig en tanke om att sorg får oss att mogna och växa. Detta äger en giltighet då sorgen kommer i intervaller. Mellan intervallerna hinner människan hantera sorgen, forma en ny identitet och därmed förbereda sig inför nästa dödsfall.

Värre är det vid serier av dödsfall med korta intervall. Sorgebördan blir då ackumulerad och det tar längre tid för den att plana ut och försvinna. Detta förvärras ytterligare vid massiv död under kort tidsrymd, t.ex. vid en katastrof eller under krig. Som individer hör vi mest talas om effekterna av den individuella sorgen. Vår erfarenhet av de psykologiska effekterna av katastrofer och massdöd är mer begränsade.

Förhållandet till den bortgångne påverkar. Att förlora en make eller ett barn är särskilt svårt. Styrkan i tillgivenheten, liksom tryggheten och graden av beroende är påverkande faktorer.

Omständigheterna kring dödsfallet påverkar. Var det en naturlig tidpunkt eller ej? Förstod vi att detta skulle

hända? Fanns det möjlighet att förbereda sig för dödsfallet?

Det finns dessutom faktorer efter dödsfallet som kan påverka sorgen. Den ena är krisbearbetning och den andra socialt stöd. Krisbearbetning bör hanteras framförallt på ett individuellt plan, eller i en begränsad grupp. Det sociala stödet måste finnas i hemmiljön likaväl som i vänskretsen och nationellt.

Sorg kan även ses i större perspektiv och beskrivas utifrån tre begrepp: Okomplicerad sorg, akut stressyndrom och posttraumatiskt stressyndrom.

Begreppet *okomplicerad sorg* ger uttryck för en ”normal” sorgprocess. Vi drabbas, sorgen läker ut och vi går vidare. När händelsen blir oerhört intensiv och konfrontationer med död eller hot drabbar den egna integriteten brukar man tala om ett akut stressyndrom.

Ett symptom i ett *akut stressyndrom* är att den traumatiska händelsen återkommer som drömmar, (flash backs). Ibland leder det till ett undvikande beteende. Dessa reaktioner kan vara mellan två dagar och fyra veckor och debuterar vanligen inom fyra veckor efter händelsen.

Det finns en mer långvarig variant som kallas *posttraumatiskt stressyndrom* och som uppvisar en intensivare bild. Posttraumatisk stress kan debutera så sent som sex månader efter händelsen och ha ett kroniskt förlopp. Den medför också vissa biokemiska förändringar, sorgen ställer så att säga om vår inre kemi.

Begreppet posttraumatiskt stressyndrom har en del synonymier i litteraturen, vilket speglar något av dimensionen av svåra förluster. Vi har ”soldier’s heart”, krigsupplevelsen, ”shell shock”, dvs. granatchocken, traumatisk neuros, KZ-syndromet, ”war sailor syndrome” (hos norska sjömän som levde under hot att torpederas under kriget). Till dessa kan även räknas tortyroffer och incestoffer. Alla dessa har drabbats av något som liknar det som i dag kallas posttraumatiskt stressyndrom. Med andra ord: överintensiva händelser som är så svåra att i princip ingen människa klarar av dem enbart med stöd av tidigare erfarenheter.

”Well, everyone can master a grief but he that has it”

Alla vet hur man skall hantera sorgen utom den som är drabbad. Gåttfullheten som uttrycks i strofen, menar Conny Nordin avslutningsvis, säger något om hur komplex sorgen är. Den fascinerar och oroar, den är tillgänglig och otillgänglig på en gång.

Ceremoniers betydelse

Bo Brander, präst och föreståndare vid Laurentistiftelsen i Lund

I anförandet belyser Bo Brander behovet av s.k. passageriter. Vid studier av religiösa fenomen har framkommit att alla kulturer markerar livets växlingar och förändringar med riter och ceremonier. Riten transformerar fysiska händelser till social verklighet och har lika stor betydelse för människan som subjekt, som för samhället.

I samband med döden har begravningsriten ingått som en introducering till sorgearbetet, som i alla tider har varit menad att få ta tid. Väsentligen bygger såväl den kyrkliga som den borgerliga begravningen på samma grundprinciper: En vördnad och tacksamhet inför det liv som är slut, ett uttryckande av empati och ett mer eller mindre tydligt transcendent överlämnande. En preferens för ritens utförande finns för hembygdens kyrka och kyrkogård.

Riten är aldrig tillämplig på människomassor. Även om erfarenheten är kollektiv är ceremonins tillägnelse och tillämpning alltid individuell och personlig.

Begravningen som passagerit innehåller fyra moment:

Överlämnandet och kvarhållandet. Den döde överlämnas till Gud, i begravningsriten markeras detta med orden ”vila i frid”, och kvarhålls hos de kvarlevande genom minnet och namnet. Ett foto på hedersplats i bostaden, namnet på gravstenen.

Människovärdet och förgängligheten. Den starka känslan av livets svindlande korthet är en betydande dimension i dödens rit. Den balanseras ritens av sin egen motsats. Ett sätt att uttrycka människolivets värde är att hantera den döde med den pietet som man är mäktig. Ett annat är ceremonielet med de tre skovlarna jord, som sätter in människan i ett ekologiskt sammanhang.

Hinsidesfrågorna. Varje rit öppnar mot något större i tillvaron än det som sinnena kan registrera. I den kristna traditionen är tron på liv efter döden mycket stark och tydlig.

Riten som övergång och inget att stanna i. De nya och mycket smärtsamma erfarenheterna skall inkorporeras i en dimension där den döde är död och de levande är levande. I begravningsriten markeras detta av aktens avslutning och själva jordfästningen. Ett sista tack och farväl och ett lysande av frid över den döde. Platsen där den döde vilar skall bli en plats inte för katastrof, utan för frid, försörjning och ro.

Har passageriten fungerat enligt Bo Brander, har den bidragit till att den smärtsamma dödens effekter inte blir ett förlamande sår, utan berikande minnen och ömma erfarenheter som ger djup åt livet.

Havet som gravplats

Lars Weisæth, professor vid universitet i Oslo

Lars Weisæth inleder med att göra en beskrivning av att tillvägagångssättet vid flygolyckor är reglerat och utgår från att samtliga omkomna, samt flygplanet skall hämtas upp. För olyckor till sjöss med fartyg finns inte motsvarande regler. Ur ett historiskt perspektiv kan sägas att omkomna på båtar lämnade kvar i havet, framför allt på grund av att det inte fanns tekniska möjligheter att omhänderta dem. Anhörigas ångest och ovisshet efter båtolyckor bemöttes genom att de naturligt erbjöds möjlighet att träffa de överlevande och få svar på många frågor. Professor Weisæth konstaterar att några sådana sammanträffanden inte organiserats i fallet med Estonia.

Lars Weisæth för också ett resonemang kring frågan om hur vi uppfattar döden till havs, vad blir borta på sjön? Hur ser vi på förhållandet kropp och själ. I sammanhanget nämner han att SOS är en förkortning för Save our souls. Han påpekar också att vår tradition är att man har en plikt att söka efter sina anhöriga för att begrava dem på land.

Ett annat perspektiv som belyses i anförandet är om det finns någon skillnad mellan hur anhöriga till besättningsmedlemmar ser på havet som grav, i jämförelse med anhöriga till resenärer. Med utgångspunkt i ett reso-

nemang om att anhöriga till sjömän skulle ha större acceptans för havet som grav, än anhöriga till passagerare, nämns att utvecklingen pekar på att sjöfolk ställer större krav på att samhället skall ställa ekonomiska resurser till förfogande för att förbättra sjösäkerheten och kraven ökar också för att omkomna skall bärgas från havet.

När det gäller omständigheterna kring Estonia nämner Lars Weisæth att det som är svårast att förstå, mot bakgrund av det som två statsministrar sade, är att inte räddningsarbetet direkt övergick i ett omhändertagande av omkomna.

Kris- och katastrofpsykologisk organisation

Atle Dyregrov, psykolog och ledare för Center for krispsykologi i Bergen

Katastrofer har starkast inverkan på samhället när händelsen drabbar områden eller institutioner som alla är beroende av eller när den drabbar viktiga symboler eller symbolpersoner (särskilt om händelsen är avsiktlig). Det samma gäller om händelsen medför att ett stort antal människor dör eller när den drabbar barn. Om händelsen är av den karaktär att alla kan identifiera sig med den eller om massmedia ger starka skildringar av den påverkar även detta starkt. Om händelsen utmanar centrala uppfattningar om våra liv förstärks effekten.

Konsekvenserna för samhället av en sådan katastrof blir: kollektiv sorg och trauma, samhällsmedborgarna utvecklar fantasier, uppfattningarna om världen förändras, sårbarheten ökar, samhällets förväntan på nya katastrofer ökar, nationens självtillit sviktar, utlöser starka traumatiska reaktioner, myter genereras, kulturella normer förändras och samhällets beredskapssystem påverkas.

Katastrofers inverkan på individen

Upplevelsen av en traumatisk händelse kan då traumat integreras i individens livserfarenhet bidra till personligt växande. Växandet kan bidra till att stärka modet hos individen, liksom styrkan. Det kan också leda till att individen sätter större pris på sina närmaste och innebära en fördjupning av relationerna till andra. Ökad empati och om-

sorg för andra, liksom ökad tacksamhet för livet och positiva förändringar av livsprioriteringar är andra positiva effekter.

För att det psykosociala stödet skall fungera krävs timing och flexibilitet. Detta kan uppnås om omfattande förberedelser gjorts i form av planering av resurser, mobilisering och insatser. Här ingår träning och mental förberedelse av den personal som skall medverka.

Ett viktigt led i arbetet med att bemöta individer som drabbats av större katastrofer är att kriscenter omedelbart upprättas. Efter den akuta fasen skall uppföljning ske och eventuellt långtidsterapi erbjudas. Atle Dyregrov understryker vikten av att detaljerad information om katastrofen förmedlas löpande, till såväl de drabbade som till stödpersonerna.

Att lyssna till anhöriga

Kristina Brandänge, psykiater och klinikchef vid Ersta sjukhus

På Ersta sjukhus har det genomförts ett antal enkätundersökningar, framför allt riktade till anhöriga. Efter genomförda fem enkätundersökningar togs även överlevande med. De resultat som redovisas under anförandet behandlar dock enbart de första fem enkäterna.

I undersökningen har sammanlagt 863 personer medverkat. Dessa är anhöriga till 420 av de 501 svenska omkomna, dvs. 84 procent av de svenska omkomna finns representerade i undersökningen. 90 procent av de svarande räknas som förstagradsanhöriga, vilket innebär att man är maka, make, sambo, barn, förälder eller syskon. Den största gruppen i enkäten består av dem som har förlorat föräldrar. Den stora delen svarande sörjer en omkommen, men det finns en icke försumbar del som sörjer flera. Här lämnas endast en övergripande redogörelse för några av de enkätsvar som bearbetats.

Frågor som belyses i enkäten är hur omhändertagandet av de anhöriga fungerat. Vid varje svarstillfälle är det fler som befinner sig på den negativa sidan i detta fall. I enkäten ställs frågor om hur de anhöriga mådde före katastrofen och hur de mår efter. Tendensen är att hälsotillståndet förbättras, men oerhört långsamt. Efter två år är

det fortfarande många som exempelvis vill ha någon typ av hjälp, krissamtal eller möten med andra anhöriga.

Av enkätsvaren framgår även att en stor del av de anhöriga skulle önska att regeringen frågat dem om deras åsikter i bärgningsfrågan. Rörande frågan om bärgning eller inte bärgning svarar anhöriga 55 procent inte bärga och 32 procent bärga, 11 procent har ingen åsikt. Resultatet av enkäten som sänds ut i anslutning till ettårsdagen visar att 47 procent är negativa och 40 procent positiva till bärgning. Den tredje enkäten är förhållandet nästan jämnt mellan de båda grupperna, med en viss övervikt för de som vill bärga. Då svaren delas upp efter frågan om bärgning av hela fartyget, i relation till omhändertagande av enbart omkomna blir resultatet att 63 procent vill att de omkomna skall omhändertas, mot 25 procent som säger nej och 29 procent vill bärga hela båten medan 42 procent säger nej.

En klar majoritet av de svarande är emot betongövertäckningen av Estonia, omkring 80 procent säger direkt nej. Frågan är också en av de som väcker mest kommentarer.

Erfarenheter från Alexander Kielland-olyckan

Odd Kristian Reme, präst och företrädare för Alexander Kielland-fonden

Alexander Kielland-fonden var en förening bestående av anhöriga, företrädare för kyrkan samt representanter från fackföreningar. Föreningen var aktiv i frågan om bärgning av oljeplattformen Alexander Kielland som välte i Nordsjön 1980. 123 personer omkom och 89 räddades. Reme förlorade sin bror vid olyckan.

Odd Kristian Reme talar om parallellerna mellan Estoniahaveriet och Alexander Kielland-olyckan och beskriver dem som slående då det gäller frågan om eftersökande av de omkomna. I båda fallen frågade sig hela folket: Vad skall vi göra? Skall vi acceptera att de döda fått sin grav i havet eller skall vi söka efter dem, för att få genomföra en begravning på land? I båda fallen var ”alla” först eniga om bärgning och eftersökande och regeringen i både Norge och Sverige gick långt genom att lova att ”allt skall göras”. Åsikterna bland de anhöriga var delade och i båda fallen

avstods från att undersöka anhörigas mening. I båda fallen fattade regeringarna beslut om att inte låta eftersöka omkomna, något som i fallet med Alexander Kielland så småningom förändrades efter anhörigas kamp.

Alexander Kielland-fonden genomförde tre undersökningar av anhörigas åsikter rörande frågan om bärgning eller inte bärgning. Den första genomfördes 15 månader efter olyckan, den andra två år efter och den tredje tre år efter. Mätningarna visade att ju längre tiden gick, desto fler av de anhöriga önskade att eftersökande av de saknade skulle ske.

Tre och ett halvt år efter katastrofen genomförde bärgning av plattformen och endast 6 av 36 saknade återfanns. Enligt Odd Kristian Reme har ingen av de anhöriga, trots detta, beklagat bärgningen. Remes bror återfanns inte, men familjen har fått ro därför att allt nu har gjorts som kunde göras.

För Kielland-fonden fanns två anledningar till att man engagerade sig för bärgning: den ena var att man ville finna de ombordvarande och den andra att olycksorsaken skulle kunna utredas fullständigt.

Praxis rörande eftersökning av omkomna

Odd Kristian Reme menar att det i Norge tillämpats olika praxis då det handlar om eftersökning av omkomna och säkrande av bevis, beroende på vilka som förolyckats. För flygolyckor gäller ovillkorligen att flygplanet och de om-

komna tas omhand. Då det gäller oljearbetare har Kielland-fallet inneburit att eftersökning genomförs, men det var inte självklart före den olyckan. Då det gäller fiskare har det varit självklart att eftersöka överlevande, men inte omkomna.

Fiskare har nu börjat ställa krav på att olyckor till sjöss med fartyg skall hanteras på samma sätt som flygolyckor.

Odd Kristian Reme är mycket kritisk till det etiska rådets uppdrag och ställningstaganden i fallet med Estonia. Hans huvudsakliga invändningar mot deras arbete är:

- Redogörelsen grundas inte på någon normativ etisk värdering av behandling av döda.
- Redogörelsen tar inte hänsyn till empirisk erfarenhet rörande anhörigas önskemål och behov i likartade fall.

Han menar att det är ägnat att förvåna att det etiska rådets korta, knappt sex sidor långa rapport, ligger till grund för den svenska regeringens beslut av den 15 december 1994.

Odd Kristian Reme avslutar med att framföra sin förhoppning om att Estonia bärgas och att därmed det tidigare regeringsbeslutet upphävs. Det är enligt hans uppfattning den enda rimliga lösningen efter de erfarenheter som kan dras av Alexander Kielland-olyckan. Ett ändrat beslut skulle få stor betydelse, särskilt som precedensfaktor, om flera människor i våra länder skulle drabbas av liknande katastrofer.

Bilaga 5

Död och begravning ur kulturhistoriskt perspektiv

av Nils-Arvid Bringéus

Döden är ett biologiskt fenomen, men som människor är vi infogade i en samhällskontext och ett kultursammanhang, som formar vår hållning till döden. För att förstå och vägleda människors inställning till Estonia-katastrofen och dess konsekvenser är det viktigt med ett kulturhistoriskt perspektiv, som belyser döden både ur samhälls- och individperspektiv.

Den goda döden och den onda döden

Som biologiskt fenomen är döden momentan och tidfästbar. Men som regel föregås döden av ett mer eller mindre långvarigt sjukdomstillstånd. Om människan inte tidigare reflekterat över sin död så är sjukdomstiden samtidigt en förberedelsestid härför. Under medeltiden talade man om ”ars moriendi”, konsten att dö, och kyrkan hade särskilda handledningar härför. Dödsförloppet var ritualiserat. Det innebar att man dog i kretsen av sina närmaste, bekände sin synd inför sin själasörjare, mottog förlåtelsen och sakramentet samt överlämnade sig med kropp och själ i den allsmäktiges händer. Döden kunde härvid bli en uppbygglig och stärkande upplevelse även för de anhöriga. Dödsritualen föregicks i sin tur av att den döende förordnade om sina jordiska tillhörigheten.

Motsatsen till den goda döden var den bråda döden, vare sig den inträffade genom inre fysiska orsaker, genom olyckshändelse eller yttre våld. I kyrkans förbön, litanian, bad man att slippa ”ond, bråd död”, dvs. sådan död som inte möjliggjorde förberedelse. I våra dagar betraktar vi kanske snarast den med tekniska medel förlängda livstiden

eller den långsamma döden som den onda, medan den snabba döden visserligen kan vara smärtsam för de närmaste men är barmhärtig för den döende, som därigenom slipper en plågsam sjukdomstid.

Även utan ett religiöst perspektiv kan man tala om god respektive ond död, närmast beroende på tidpunkten på livsaxeln, då den inträffar. Män födda vid 1800-talets mitt levde i genomsnitt 44 år och kvinnor i 47,5 år. Idag har medellivslängden förskjutits till 75 år för män och över 80 år för kvinnor. Många dör först i 90-årsåldern. Medan spädbarnsdöden tidigare var välbekant och accepterad i nästan varje familj utgör den numera, då den någon gång inträffar, ofta en katastrof.

De flesta av oss vill låta döden vänta så länge som möjligt både på oss själva och våra anhöriga. Läkarna vet hur anhöriga kan vara otröstliga, t.o.m. då de mist svårt sjuka föräldrar i 90-årsåldern. Många tycks sakna insikt om döden som en nödvändighet både ur samhälls- och individperspektiv. Man unnar inte de sina att dö.

Vår nutida uppfattning om en god eller ond död beror alltså i stor utsträckning på den sociala strukturen. Den åldrige, ensammes död betraktar vi vanligen som naturlig och barmhärtig. Den död, som rycker en familjeföräldrar, man eller kvinna, ifrån de sina, är ond. Den allra svåraste döden är vanligen när ett barn rycks bort före föräldrarna.

De som omkom vid Estonias förlisning förefaller i genomsnitt ha varit ”i sina bästa år”. Det betyder att de hade närstående anförvanter maka/make, föräldrar eller barn.

Detta har uppenbarligen starkt bidragit till att katastrofen också blivit en personlig tragedi av så stora mått.

Döden och samhället

Under stormaktstiden ansågs det yttre skeendet vara ett tecken på Guds bevågenhet eller hans vrede. En katastrof, alltifrån hungersnöd till kungsdöd, tolkades som Guds bestraffning av nationen. Gamla testamentet tillhandahöll talrika exempel.

Krig medför alltid att människoliv offras. En gången tids närkrigsföring innebar bokstavligen människosläkt. Med den tekniska utvecklingen av stridsmedlen är det sällan fienderna ser varandra i vitögat, men förlusterna av människoliv har fått desto större omfattning. Ett sjöslag innebar en kalkylerad död, varvid man antingen kunde träffas av fiendens eld eller gå till botten med det egna fartyget.

Döden på slagfältet var också förutsedd. Krigsmakterna sände därför inte bara fältskärer utan även själasörjare med ut i fält. Innan Gustav II Adolf gav sig ut i slaget vid Lützen berättas det att han som vanligt förrättade sin morgonbön och anbefallde sig i Guds händer. Döden på slagfältet betraktades samtidigt som en hjältedöd. Kistan sveptes i nationens fana. Den sänktes i graven under salut. Krigsgravarna kallas i Finland för hjältegravar.

Även att ge sig ut på en långväga resa, var i gången tid en dödsrisk. I psalmboken fanns särskilda böner just för resenärer. Överfall av vägfarande hörde till dagordningen. Vår egen tid har påmint oss om dödsfaran under flygfärder. Prins Gustav Adolfs och Dag Hammarskjölds namn är knutna till flygresor med dödlig utgång.

I gången tid var man väl förtrogen med döden, eftersom den merendels skedde i hemmet. Den avlidne visades där upp för alla som ville komma och fördes sedan i procession till kyrkogården. Döden har osynliggjorts i det moderna samhället genom att den merendels inträffar på institutioner, där människor är tagna ur sin egen levnads-miljö. Den döda kroppen förvaras i bisättningsrum eller bårhus fram till begravningen. Många människor har först långt upp i medelåldern deltagit i en begravning.

Hanteringen av den döda kroppen var - och är i viss

mån alltjämt - inte helt och hållet en privatsak utan även en samhällsangelägenhet. Den regleras av en begravnings-förordning men först och främst av sedvänjan, som kan vara lokalt skiftande.

Döden som nationell erfarenhet

Länder, som i mannaminne varit involverade i krig och krigshandlingar, har en nationell erfarenhet av döden. Det gäller i Norden främst Finland men även Baltikum. Krigs-kyrkogårdarna är påminnelser om erfarenheter, som vi inte har haft motsvarighet till under 200 år i Sverige. Estonia-katastrofen var för finnar och balter en bland många nationella katastrofer. För oss svenskar framstår den som ett unikum, skenbart utan vare sig tidigare motsvarighet på grund av sin omfattning. Vi saknar sedan mycket lång tid tillbaka nationell erfarenhet av katastrofer av motsva-rande storlek. Den mediala uppmärksamheten kring regalskeppen Vasa och Kronan under senare år kan lätt ge intrycket av att deras förlisning utgjorde nationella katastrofer. Då Vasa sjönk 1628 omkom likväl endast mellan 30 och 50 man. Vid Stora Kronans förlisning vid slaget utanför Ölands södra udde 1676 var förlusterna ännu mindre.

Under stormaktstiden, som tillika var de stora krigens tid, markerades både nederlag och segrar på de europeiska slagfälten med gudstjänster på hemmaplan. Segrarna med skallande trumpet fanfaror och ”Te deum”. Nederlagen med förstämnda, svartdraperade pukor. I Danmark koncentrerades högtidlighållandet 1771 till ”Den store bede dag”, som alltjämt firas. I Sverige hade vi fyra böndagar med skiftande karaktär.

Den största nationella katastrofen utgjorde i gången tid kungens död. I varje socken i hela landet markerades den med klockringning. Ringningens längd var ett tecken på sorgens omfattning. Efter Gustav II Adolfs död ringdes varje dag under ett helt år och efter Karl XI:s död 1697 i 232 dagar. Under den gustavianska tiden fick ringningen mindre proportioner. Sorgen uttrycktes även genom att altare och predikstol överkläddes med svart tyg och genom att prästerna bar svarta mässhakar. Klagodagar tillhörde landssorgsceremonielet fram till 1872 liksom

sorgedienstjänster i rikets kyrkor. Sorgeceremonierna blev en landsomfattande manifestation.

Sveriges neutralitet under två världskrig medförde att vi skonades för stora förluster. Men ändå omkom 787 svenskar på svenska fartyg och 430 svenskar på utländska fartyg under första världskriget 1914–18. Tillsammans gör det 1 217 personer, dvs. betydligt fler än antalet omkomna vid Estonia-katastrofen. Dessa förluster förorsakades främst av den tyska ubåtskrigföringen. Inte heller andra världskriget lämnade oss oberörda. Vid torpederingen av det svenska fartyget Hansa mellan Nynäshamn och Visby den 24 november omkom 84 människor. Denna händelse väckte desto större uppmärksamhet som Hansa var ett passagerarfartyg i reguljär trafik. Händelsen omtalas alltjämt i Nationalencyklopedin 1992.

Döden som sensation

Döden har alltid haft ett nyhetsvärde. Redan själaringningen över enskilda personer väckte människors nyfikenhet: Vem är död? Begravningarna ägde tidigare rum i samband med söndagens högmässa, då många var närvarande på kyrkbacken och i kyrkan. Dödsfallen inom församlingen tillkännages alltjämt vid söndagens högmässa och i dagstidningarnas vecko- eller månadsrapporter. Det anses vara en skyldighet för de anhöriga att annonsera om närståendes dödsfall. I vissa lokaltidningar finns även begravningsreferat med uppgifter om begravningsakten och om vem som sänt kransar till båren.

Det massmediala intresset knyter sig numera dock inte till vanliga dödsfall utan till olycksdöden. Ju fler omkomna, desto större rubriker. Ju vidrigare omständigheter, desto bredare läsekrets. Men uppmärksamheten sammanhänger även med den dödes samhällsposition, vilket vi senast upplevt i samband med statsminister Olof Palmes bortgång.

Medan budskapet om Gustav II Adolfs död i Lützen krävde en månad för att nå till Stockholm, sker nyhetsförmedlingen numera blixtnabbt över hela klotet. Tidningarnas kamp om lösnummersköpare ökar tempot. Ett dödsfall av en känd person – som t.ex. prinsessan Diana – höjer upplagorna enormt. Allmänheten vill hålla sig un-

derrättad om vad som sker och får genom pressbilderna och TV-rutan en känsla av att själv vara åsyna vittne.

Den mediala uppmärksamheten kan vara så närstående, att den är upprörande för de närstående. Omvärlden bryter in på det privatas territorium. De egna kära omkomna exploateras för allmänhetens ögon. Snabbhetsfaktorn medför att fakta inte hinner kontrolleras. Ryktes-spridning uppstår för att inte säga mytbildning. De verkliga omständigheterna kring en katastrof kan ofta fastställas först genom en omfattande utredning om ens då.

Det mediala intresset är samtidigt kortvarigt. Nya händelser under de närmast följande dagarna minskar genast rubrikernas storlek. Efter ytterligare någon tid krävs det särskilda händelser för att en katastrof på nytt skall aktualiseras i medierna.

Ett värdigt omhändertagande

I Heidenstams Karolinerna har soldaten Bengt Geting på sitt yttersta en enda önskan: att jordas i en snygg vit skjorta. Om vi är klädda eller oklädda eller hur vi är klädda då vi möter döden eller läggs i kista kan kanske räknas till adiafora. Den döde berörs ju inte själv härav. Likväl har frågan om människors värdighet både i livets slutskede och efter döden kommit att accentueras på senare tid. Till ”människovärdet” hör också en värdig hantering av den döda kroppen.

Döden på ett fartyg som förliser torde i mycket kunna liknas vid döden på ett slagfält. När hoppet om bärgning gått om intet och inga överlevande mer finns kan man inte förvänta sig att finna kropparna i en värdig miljö eller i ett värdigt skick.

En viktig lärdom är att rätt personer agerar i rätt sammanhang vid ett olyckstillfälle. Vi kan knappast tänka oss att vår kropp hanteras av obehöriga på operationsbordet. Kroppshanteringen efter döden bör inte vara mindre omsorgsfull. Men det finns ju i båda fallen professionella att tillgå. Såväl i läkarutbildningen, prästutbildningen och utbildningen av begravningsentreprenörer bör ingå ett moment rörande katastrofberedskap. Ett lagarbete är nödvändigt. Samtidigt förutsätter respekten för människors personliga identitet och trosuppfattning att tjäns-

terna inte är påtvingade. Att en människokropp räddas till varje pris är kanske inte det mest önskvärda vare sig ur individens eller samhällets synpunkt. Regeln vid förlisning att kvinnor och barn först skall få plats i räddningsbåtarna vittnar om att ett sådant medvetande har gamla traditioner.

Men också i bärgningssituationen av levande och döda är frågan om en värdig hantering av största vikt. Redan vid ett vanligt dödsfall och en vanlig begravning kan de små tingena få en betydelse, som ofta inte tycks stå i rimlig proportion till den verkliga innebörden. Vår tanke och vårt minne fäster sig vid detaljer. Det kan gälla själva hanteringen av den döda kroppen. Människors känslighet ökar, och det som både ger sår och läkedom har inte med kvantitet och tidsutdräkt att göra utan med kvalitet. Döden i vår närhet gör oss inte bara känsligare för det yttre utan också mera mottagliga för det som har positiv och läkande kraft.

Vårt behov av ritual

För att konkret hantera de stora livsfrågorna har vi behov av ritual. Detta är en insikt och kunskap som kyrkan haft och förvaltat genom århundraden. Behovet gör sig gällande vid inträdet i denna världen liksom vid utträdet. En klassisk etnologisk term är rite de passage, vilket markerar att det samtidigt är fråga om ett statusbyte eller ett byte av identitet t.ex. från ogift till gift, från gift till änka/änkling.

Behovet av ritual bottnar i ett behov av gränsmarkeringar. Utan gränser blir tillvaron liksom människolivet kaotiskt. Gränserna skapar trygghet. Men gränsoverskridanden är samtidigt smärtsamma. I smärtlindringens tidevarv tillgrips därför stundom en fuga mortis, en flykt från döden. Det kan ske genom psykofarmaka likaväl som genom att underlåta att barn från fyraårsåldern och uppåt får delta i en begravning.

Ritual är uppbyggda av symboliska handlingar, dvs. handlingar som står för något annat än vad de egentligen är. Det kan vara vattenbegjutning vid dopet, jordpåkastning vid begravningen. I vårt västerländska samhälle sker de ofta mycket diskret. I Svenska kyrkan sker jordfästningen symboliskt genom det moment som kallas ”över-

låtelsen”. I Norge äger akten vid jordbegravningar fortfarande rum ute vid den öppna graven. Det är en ofta smärtsam, men samtidigt otvetydig markering av att ett människoliv är avslutat.

I den ortodoxa kyrkan sker ritualerna på ett ännu tydligare sätt. Dopet sker alltså genom fullständig neddoppning av barnet i dopfunten och jordpåkastningen direkt på den döda kroppen, innan locket skruvas fast på kistan och föres till graven.

Ritualen synliggör statusförändringarna, och de följs ofta av anslutande lästa eller reciterade texter och böner. Kyrkohandboken erbjuder en kasuell serie i samband med begravningsgudstjänster, dvs. anpassad efter olika situationer: barn, gammal människa, olyckshändelse eller vid särskilt svåra omständigheter.

I ett föränderligt samhälle kan nya, tidigare ej förutsedda situationer uppstå. Kyrkohandboken lämnar sålunda anvisningar för hur en begravningsgudstjänst skall gestaltas ”då någon avlidit utomlands och stoftet redan kremerats”. De olika ordningarna för begravningsgudstjänst förutsätter dock att den döda kroppen eller askan finns på plats. Däremot saknas anvisningar för en begravningsgudstjänst då stoftet ej kunnat påträffas eller hemföras av olika anledningar. En sådan akt kan visserligen få karaktär av en begravning ”in effigie”. Den kan även tänkas bli följd av en ”riktig” begravningsgudstjänst om stoftet senare skulle påträffas eller kunna hemföras. Men det finns anledning för Kyrkomötet att ta upp frågan om anvisningar för en ”memorial”-gudstjänst. I många länder utformas begravningsgudstjänsten normalt på detta sätt. Även för svenska medborgare med vänkrets i olika länder har sådana gudstjänster aktualiserats.

Ritualen är givetvis inte enbart förknippad med en begravningsgudstjänst i Svenska kyrkans ordning utan även nödvändig vid sk ”borgerliga” begravningar.

I varma länder sker begravningsakten mycket snabbt efter dödsfallet. Hos oss dröjer det ungefär en vecka eller ibland längre. För lång tidsutdräkt är av ondo, därför att tiden mellan dödsfallet och begravningsakten har en liminell karaktär. Tingen är inte avslutade.

En form av kollektiv begravningsakt på olycksplatsen

är också möjlig. I Finland och Estland har man hållit begravningsceremonier ute vid Estonias förlisningsplats. Därigenom har man utfört en gemensam avslutningsritual. Att man inte förrättat någon motsvarande ceremoni på svensk sida har säkerligen bidragit till att hålla traumat levande. Vi har ett behov av gränsmarkeringar för att livet efter hand på nytt skall gå vidare i "normala" spår.

Detta innebär dock inte att man glömmer de avlidna. Dödsdagen kommemorerades under romersk-katolska skedet i vår historia vid s.k. själmässor för dem som betalt för sådana och avsikten var att de skulle upprepas årligen i all framtid. Kyrkan underlättade enligt medeltida uppfattning plågorna i skärselden men svarade också för att de dödas minne hölls levande. Reformationen avskaffade själmässorna, men minnet av dödsdagen kunde likväl högtidlighållas på trettonde dagen efter dödsfallet liksom på årsdagen. På dagstidningarnas familjesidor finner man numera inte så sällan In memoriam-annonser på årsdagen av ett dödsfall. Avsikten är uppenbarligen att hålla de bortgångnas minne levande.

Behovet av gemensamma sorgemanifestationer

Katastrofer, då många samtidigt omkommer, medför ett behov av gemensamma sorgemanifestationer, då vi delar sorgen med varandra.

Estonias förlisning natten till den 28 september 1994 är en sorgedag, som säkerligen högtidlighållas privat av många efterlevande anförvanter. Det finns ett behov av sådana markeringar, och kanske kunde de åtminstone i församlingar med flera Estonia-offer årligen firas offentligt. Att försöka glömma eller förtränga den svåra händelsen är inget bra alternativ.

Gemensamma sorgemanifestationer är inte något nytt. "Alla sjäalars dag" har medeltida ursprung och högtidlighålls dagen efter Allhelgonadagen. Numera skiljer man inte så strängt mellan de båda dagarna utan talar enbart om Allhelgona, som fått karaktär av gravsmycknings- och minnesdag. Visserligen kan vi smycka våra gravar eller tända gravljus när som helst under året, men just Allhelgonahelgen har blivit en nationell manifestation i vårt land. Hundratusentals människor söker sig

till sina släktgravar eller till minneslundarna, där deras anförvanter är jordade. Vid särskilda gudstjänster tänds ett ljus för varje under året avlidne. Även om den enskilda familjen enbart är fokuserad på en bestämd avlidne, så visar sedens styrka, att det finns ett behov av en nationell sorgedag eller minnesdag, som alla har personlig anledning att fira. Här och var fyller Mors dag och Fars dag en liknande funktion, men Allhelgonahelgen är genom naturens och mörkrets samstämmighet med döden särskilt lämplig som minnesdag för de döda.

Den vigda jorden

Kyrkogården är alltsedan medeltiden en invigd plats, en "Guds åker" avgränsad med en mur från omgivningen och skyddad mot skadegörelse t.ex. av betesdjur. Vigningen skedde vanligen av biskopen eller den präst han delegerat uppgiften till. Under medeltiden förekom även vigning av den öppnade graven, varom alltjämt på vissa håll i landet den s.k. gravöppningsringningen vittnar.

Betydelsen av att vila i vigd jord visar t.ex. det danska kansliets brevböcker från 1600-talet, där bedrövade änkor vädjar till konungen att få sina döda mäns kistor överförda från "hednajorden" till den vigda jorden.

Med en gammaltestamentlig samhällsdoktrin medförde också vissa brott att samhället – efter vederbörlig rannsaking kunde bruka döden som ett straff. Själva avrättningen kunde ske på ett mer eller mindre hedersamt sätt. Straffet utvidgades genom föreskrifter om hur begravningen skulle utföras. De som avrättats förmenades den vigda jorden och begrovs i "hästbacken".

Som brottslig gärning räknades även att ta sitt eget liv. Att ta hand om självmördares kroppar överläts åt "oärliga". Begravningen skedde i tysthet utan klockor, och den vigda jorden förmenades dem utom då självmordet skett i "huvudsvaghet".

Man bör däremot inte i alltför hög grad förknippa den vigda jorden med familjegravarna. Traditionen med sådana är föga mer än ett sekel gammal. Dessförinnan var det på många håll vanligt att de avlidna begrovs invid varandra allteftersom de avlidit, vilket innebar att man och hustru kunde jordas på skilda ställen på kyrkogården.

Det är en tröst att veta att ens maka/make, föräldrar eller barn vilar på en bestämd plats, som man kan smycka eller där man i enskildhet kan gråta ut. Namnet på gravvården förstärker den avlidnes identitet. Vi får veta hans stund och plats på jorden. Detta kan vara viktigt också för kommande släktled.

Den vigda jorden har länge varit förknippad med gravfriden. Kyrkogården är en fristad, där ett brott alltid betraktats som särskilt svårt. Ingenting är mera upprörande än när gravvårdar vråks omkull och slås isönder. Den bristande respekten för de döda kan desslikes ta sig uttryck i plundring, något som också befarats ifråga om Estonia-offren. Rädslan för gravplundring är inte heller utesluten på vanliga begravningsplatser. I Edinburgh finns ett torn på stadens mest centralt belägna kyrkogård. Anledningen till att det uppfördes var att man därifrån skulle kunna bevaka kyrkogården och förhindra den gravplundring som tidigare förekommit. Strängt taget kan man även säga att de arkeologer, som gräver ut forngravar eller söker efter gravfynd med markdetektorer också gör sig skyldiga till gravplundring. Här är det endast det långa tidsperspektivet som gör oss skrupelfria.

Den våta graven

Dödsfall ombord på fartyg följdes tidigare såväl inom marinen som inom handelsflottan av sjöbegravning efter en jordfästningsakt ledd av båtens befälhavare, varpå kroppen, insydd i segelduk, stälptes överbord. Havet var en grav liksom jorden. I båda fallen skulle kroppen upplösas förtäras som organisk materia. I sjömanslitteraturen finns många gripande skildringar av sådana högtidligheter. Och i svenska sjömans visböcker saknas sällan den troskyldiga visans ”Sjömans begravning” skriver prosten Inge Löfström i en artikel om Havet som kyrkogård (Sydsvenska Dagbladet 22/10 1994). Ett par av stroferna lyder:

Ingen krans och ingen lilja
smycka skall en sjömans grav
Endast vågor gå och komma
skeppet svajar an och av

Kom, du milda ande ljuva
till en mörk och dunkel grav
Kom, du fridens turturduva
för oss på det svarta hav.

Förlisningar går i sjöfartens historia lika långt tillbaka som man färdats på sjön. Havet överbryggar stora avstånd och gör det möjligt att färdas bekvämt, men samtidigt söker det sin tribut. Vi är inte skapade att vistas i vattnet mer än korta ögonblick. Drunkningsdöden anses visserligen inte vara en svår död, men den skiljer sig från andra dödsätt. Vi talar knappast om dem som kvävts eller bränts ihjäl men väl om drunknade som en särskild kategori.

Etnologiska undersökningar visar hur angelägen man varit i gången tid att återfinna drunknade. När man inte lyckats på annat sätt har man efter medeltida mönster tillgripit magiska åtgärder och genom en tupp, ett ljus eller ett bröd sökt finna den drunknade. Försvinnandet förde den avlidne till en limmal grupp av varelser som förlorat sin status genom att de blivit bortdefinierade som människor. Sådana döda kunde under namn av gastar eller strandvaskare rentav betraktas som en fara för omvärlden.

När sjön tagit någon, och man inte funnit igen den döda kroppen, så att en begravning kunnat äga rum, kände man ändå ett behov av en rituell markering. I Skåne brukade man därvid enligt gammal sed hålla ett ”gråtegille”. Detta förekom alltid, då någon förlorat sina söner på sjön.

Den möjlighet att med länsstyrelsens tillstånd strö ut askan i vattnet, som numera finns efter kremation, visar att den våta graven inte behöver vara ett sämre alternativ än en jordbegravning. Vattnets stilla spegel, dess krusningar, böljeslag eller rentav stormar påminner om människolivets växlingar. Överlåtelsen av stoffet åt vattnet ter sig måhända mest naturlig för dem som levt sitt liv vid våra kuster eller haft anknytning till havet. Många förknippar havet med livets lyckliga stunder, med båten, fiskspöet, badet eller leken på stranden. I likhet med utströendet av askan på en begravningsplats markerar utströendet i vattnet en återgång till de grundelement av vilka människan är skapad. Men det medför samtidigt att den dödes kvarlevor

inte kan förknippas med en bestämd plats på samma sätt som vid jordbegravning.

Den kände sjöromanförfattaren Akan Villiers har i sin bok "By way of Cape Horn" som motto satt en dikt, som är ett slags gravskrift över alla som fått sin sista vila i havsdjupet. Den skulle inom kort bli en gravskrift över honom själv:

Could I but lie in the ocean deep,
'Neath the slumbering surges ever to sleep,
Where waves eternal stir the sands
And move the seaweed's sodden strands;
Buried for aye in the Sea's deep bed,
Dead to the world: to myself not dead;
Listening there to the breaker's boom,
Watching the sunlight's filtered gloom
Till the Sea shall cast up her head.

Den anonyma graven och den personliga identiteten

I det lilla samhället var frågan om en människas identitet knappast aktuell. Alla kände alla. Som ett problem framstår däremot begreppet i ett storskaligt samhälle och inte minst i samband med katastrofer. Identiteten är knuten till vår kropp (främst ansiktet), vårt namn och våra levnadsdata. Födelsenumret på soldaternas "dödsbricka" avser att underlätta identifieringen av en avliden i samband med krigshändelser. Identitetsbrickor för alla medborgare skulle kunna vara ett led i en allmän katastrofberedskap. Tandanalys är ett sätt att identifiera personer i länder med utbredd tandvård. DNA-analyser har på senare tid blivit ett sofistikerat medel att säkerställa identitet, som tidigare varit utesluten.

Vikten av att kunna identifiera avlidna personer blir vi medvetna om vid nästan alla olyckshändelser. Hur starkt detta behov är erfar vi också i krigförande länder. Inte sällan har kroppar som kastats i massgravar åter grävts upp för att kunna identifieras och senare kunna begravas på ett värdigt sätt i hemorten. Problemet har hos oss aktualiserats i samband med frågan om bärgning av de av Estonia-katastrofens offer, som alltjämt är kvar i skeppet.

Ett sentida alternativ till den enskilda gravplatsen är minneslunden. Den är visserligen belägen inom den lokala begravningsplatsen, men urnan grävs ner utan att man får närvara, och utan att man får veta platsen. Ännu mer anonymt sker utströendet av askan i minneslunden.

Ofta vill äldre människor på detta sätt befria sina efterlevande från gravvårdens skötsel, kanske utan att tänka på att de därmed äventyrar något värdefullt – den enskilda graven ifrån dem. De båda begravningsalternativen vittnar om att nutidens människor kan ha mycket skiftande uppfattning om var och hur de vill sörja eller minnas sina anförvanter. Ur Estonia-perspektiv förefaller det knappast som om minneslunden utan den enskilda gravplatsen i hemförsamlingen är det eftertraktade alternativet. Många vill få tillbaka de sina från den kollektiva grav som skeppet utgör.

Frågan om avlidna personers identitet är å andra sidan starkt tidsbegränsad. De flesta svenskar vet inte var deras farfars far eller mormors mor är jordad, kanske inte ens vad de burit för namn. Som avlidna är vi egentligen intressanta endast för dem som levat någon tid tillsammans med oss. Säkerställandet av en avlidens personliga identitet är i det långa loppet en omöjlighet. Kravet på förmultningsbara gravurnor försvårar identifikationen av en kremerad persons kvarlevor. Utströendet av askan – vare sig det sker på marken eller i havet – omöjliggör med en gång en sådan identifikation. Slutsatsen är att vi aldrig för framtiden kan säkerställa identiteten av mänskliga kvarlevor. Som döda förs vi förr eller senare i ett kollektiv av döda utan bevarad personlig identitet. Lika lite som donationer för eviga själamässor kan försäkringar av annat slag förhindra detta. Av stoft har vi kommit. Stoft skall vi åter bli.

För dem, som bekänner tron på de dödas uppståndelse i enlighet med den apostoliska trobekännelsen, är detta dock inte något trauma. Johan Olof Wallin har skänkt oss några trösterika ord om detta (ps. 403:9 i 1937 års psalmbok): "Stilla ock mitt stoft må gömmas I den tysta jordens famn. Må det rum av världens glömmas, Där jag vilar utan namn: Rum och namn väl Herren känner, Då han ropar sina vänner." Jordens famn kan utan att meningens förändras utbytas mot havets famn. I Uppenbarelseboken (20:13)

berättas om vad som skall ske vid tidens slut: ”Havet gav tillbaka de döda som var i det.”

Döden, sorgen och tidens flykt

Om rummet binder vår tanke och sorgeskänsla så befriar oss tiden: ”Allt har sin tid... Födhas har sin tid och dö har sin tid..., gråta har sin tid, och le har sin tid. Klaga har sin tid, och dansa har sin tid” (Predikaren 3:1–4). Orden bör inte tolkas som om livet hade ett bestämt antal motsatta faser, utan snarare så att allt har sin övergång. Att ”gråta har sin tid” betyder alltså att sorgen har – eller bör ha – ett slut liksom allt annat i livet. Detta är inte enbart en individuell utan en allmänmänsklig erfarenhet. Sörja kan vi endast under en begränsad tid, minnas kan vi så länge vi lever.

Både fysiskt och psykiskt läkande sker i samspel med tiden. Dödsforskarna skiljer mellan olika mentala stadier, som kan följa på en bråd och oväntad död alltifrån vrede till resignation. Det ofta brukade ordet sorgearbete förut-sätter också en tidsutdräkt. Befrielsen från sorgen kan inte ske lika snabbt som katastrofen. Tiden är väl ingen läkande kraft i sig, men det efterföljande händelseflödet medför att vi betraktar också dödsfallet ur nya positioner.

Tiden lämnar inte bara rum för känslor utan också för överväganden och kanske accepteranden. Under en veckas vistelse i Estland våren 1998 fick jag tydliga indikationer på att Estonia-katastrofen här mer eller mindre blivit en historisk händelse. Att på nytt diskutera frågan om agerandet med olycksfartyget eller de avlidnas kroppar skulle endast riva upp såren.

På individplanet kan tiden få olika konsekvenser. Då en make dött kan den efterlämnade inom kort ha funnit en ny livskamrat, varvid sorgen efter den som gått bort snabbt klingar av. Vårre är det kanske för barn, som inte kan få nya föräldrar. Eller för föräldrar, som inte kan få nya barn.

Skeendet är irreversibelt. Ingen kan få tillbaka sina avlidna anförvanter.

Man glömmer även lätt att det bara är en enda generation som kan känna samma sorgeskänsla. Föräldrarna till de omkomna är snart själva borta. Och efterkommande, som aldrig personligen mött de omkomna utan bara hört dem omtalas, får aldrig samma relation till de förolyckade.

”Hon/han var med, då det hände” är vad man kan berätta. Viktigare är ett fotografi eller andra dokument av de bortgångna.

Vi äger numera inte besittningsrätt till en grav längre än 25 år. Även om rätten kan förlängas, torde bestämmelsen rätt väl återspegla praxis. Ibland kan man rentav förvåna sig över hur många gravstenar av personer, som avlidit bara för något tiotal år sedan, flyttats undan, därför att gravplatsen inte vårdats. Slutsatsen är att det är en relativt begränsad tid vi sörjer någon. Men detta hindrar naturligtvis inte att sorgetiden ändå kan upplevas som lång och tung.

Materiell eller spirituell syn på döden

Ceremonier och ritualer är gjutna i konkret form, bl.a. för att kunna upprepas vid nya tillfällen. De utföres i omedelbar anslutning till en levande eller död kropp och kan därför ytligt sett förknippas just med det kroppsliga. Men det är endast formen som är materiell, och den materiella formen står för något annat, vid begravning t.ex. utplåningstanken, kretsloppstanken eller tron på de dödas uppståndelse.

Det hör till det mänskliga att tänka i mänskliga eller jordiska kategorier. Till dem hör dimensionerna tid, rum och social miljö. Särskilt svårt har vi att släppa rumsbegreppet, som ju är så avgörande för vårt jordiska liv. Detta är kanske en följd av sekulariseringen, dvs. benägenheten att uppfatta tillvaron enbart i enlighet med jordelivets villkor. Skalder och tänkare har tiderna igenom påmint oss om en tillvaro utan sådana jordiska begränsningar. En tillvaro då själen är befriad från kroppens hölje. Mitt ibland banal dödsannonspoesi kan man finna uttryck för detta. Ur min dagstidning den 7 juli 1998 väljer jag två exempel:

Do not stand by my grave and weep
I am not there. I do not sleep
I am a thousand winds that blow
I am a diamond glint on snow
I am the sunlight on ripend grain
I am the gentle autumn rain

When you awake in the morning hush
I am the swift uplifting rush
Of quiet birds in circling flight
I am the soft starshine at night
Do not stand by my grave and cry
I am not there... I did not die.

Ännu närmare vårt sorgeämne står denna dikt:

På vågornas toppar väntar
man den bästa utsikten
Havsalperna:
Strålände ikapp med
djupen
Var inte rädd
Horisont efter horisont ska
försvinna –
Men inte ljuset.

Bilaga 6

Ett språk för sorg

Ylva Eggehorn, författare, deltar i analysgruppens seminarium den 16–17 mars 1998, Individuella och samhällsliga konsekvenser av Estoniahaveriet, med en betraktelse över vårt behov av ett gemensamt språk för sorg.

Ylva Eggehorn inleder med att tala om Georg Stjernhjelms, den svenska skaldekonstens fader som var en del av stormaktstidens kulturella och politiska elit och blev hovrättsråd i Dorpat (numera Tartu) i Estland 1630. I mitten av 1600-talet räddades Stjernhjelms då ett skepp mellan Estland och Sverige förläste. Han förlorade dock alla ägodelar. Stjernhjelms lämnade latinet och började smida det svenska språkjärnet och det arbetet, menar Ylva Eggehorn, är hon och andra svenska författare arvtagare till. Som författare har man för det mesta ett öga på språkets väg i samhället. Och språket är en mycket långsam, nästan osynlig process. Den processen har två sidor: den gemensamma och den privata.

Vi lär oss att tala av de som står oss allra närmast i en intim personlig sfär. Men ganska snart nås vi av det gemensamma språket, på gatan, i skolan, i tidningarna, i litteraturen. Världen kommer till barnet som en störtskur av fragment av motsägelser. Med språkets hjälp fogar barnet samman de här delarna och skapar mening. Det intressanta är att just den rätta ord som bildar ett budskap också kallas för en mening. Orden i det arbetet får barnet från de omgivande vuxna till att börja med.

Först är man bara själv den rena handlingen i en berättelse som heter "Mitt liv". Sedan blir man berättaren, när man har språket. När jaget har bildats. När man har lite hum om tiden. När minnet har börjat sin kreativa verksamhet med att välja ut lämpliga delar av ens förflutna med stor öppenhet för förändring. När man har arbetat in tillräckligt mycket av världen i sin kropp och i sin hjärna är

man redan i full gång med det arbete som är upptagna av vare sig vi vill eller inte - att skriva berättelsen om mitt liv.

Det är ett hårt arbete att erövra språket och att skapa mening i världen. Det tar faktiskt all ens tid och all ens energi i anspråk och Ylva Eggehorn menar att det arbetet fortsätter hela livet. Vi skriver vidare på berättelsen om mitt liv. Men med tiden kanske det inte märks lika mycket som när vi är barn. Dessutom kopplas mer och mer av det gemensamma språket på tidigt: sagorna, innehållet, symboler och berättelser från hel vår kulturkrets. Skolan och tidningarna förmedlar nyheter. Kunskap och historia, det stora ordskeppet, tar oss med ombord. Vi läser, lär oss, arbetar, röstar, fostrar barn, engagerar oss eller låter bli att engagera oss. Så gott som varje dag gör vi flera val, etiska, praktiska, politiska, känslomässiga.

Den samlade bilden av våra val och våra arbeten med att berätta om våra gemensamma liv blir så småningom vår historia, folkets minne, inte bara berättelsen om mitt liv utan berättelsen om vårt liv. Det är som en stor språk-skugga i vars hägn vi gäspande sitter vid frukostbordet och lyssnar på morgonnyheterna. Genom den här stora språk-skuggan sorterar vi, tolkar och återberättar vi vad vi har hört. Det är så värderingar växer fram. Det är så opinioner bildas. Det är så underlag bildas för det som så småningom kommer att bli etiska och politiska beslut. Det här är en process som föregår de etiska och politiska besluten. Ylva Eggehorn menar att det här till stora delar är en språklig process, en långsam och oerhört viktig rörelse.

Ylva Eggehorn berättar vidare att hon nåddes av nyheten om Estonias förlisning när hon befann sig i Sigtuna. Flera människor i staden, även hon själv, hade anknytning till personer ombord. Hennes dotter kunde ha befunnit sig ombord och Ylva Eggehorn beskriver ovissheten innan

hon fick besked om att det inte var så som en svagströmschock, en nedtoning av känslor och reaktioner som kom senare.

Med anledning av Estoniakatastrofen ställer sig Ylva Eggehorn frågan om vi har riter för nationell sorg? Ett språk för gemensam kollektiv sorg? Hon menar att vi inte har det, att vi blivit fattiga på ett gemensamt språk för kollektiv sorg.

Ylva Eggehorn ombads under dagen att dagen därpå delta i en direktsänd radioandakt med anledning av Estonias förlisning. Hon sade ja och insåg samtidigt att det var det svåraste uppdrag hon någonsin fått. Det gällde att finna ett språk för den kollektiva sorgen, det språk som människor under barockens tidevarv t.ex. hade en närmast självklar tillgång till, då insikten fanns om att vi inte hade garantier mot våld, ofärd och död var allmän egendom.

Hon bestämde sig för att tala om rätten till vår sorg, till att inte bli tröstade för snabbt och avslutade med att läsa en egen text som blivit tonsatt och fått nummer 256 i den nya psalmboken. En text hon menar kommit till i beröring med det gemensamma språket.

Psalm 256, Ylva Eggehorn

Var inte rädd. Det finns ett hemligt tecken.
Ett namn som nu skyddar dig när du går.
Din ensamhet har stränder in mot ljuset.
Var inte rädd. I sanden finns det spår.
Han älskar dig. Han väntar dig i kväll.

En kväll när du förstår hans hemlöshet
och hur han längtar efter dina steg.
Från evighet har han stämt möte här.
Var inte rädd. Det finns en mörklagd hamn.
Du ser den inte nu, men färdas dit.

En dag ska du bekänna högt hans namn,
hans kärleks frid som ingenting begär.
Du är på väg. En dag blir natten vit. En dag.
Och stjärnor växer ur hans famn.
Var inte rädd. Det finns en mörklagd hamn.
Du ser den inte nu. Men du färdas dit.

Bilaga 7

Förteckning över möten, seminarier och intervjuer

Förteckning över möten i analysgruppen och referensgruppen

1997-10-05	Analysgruppen	1998-11-17	Analysgruppen
1997-10-27	Analysgruppen	1998-11-24	Analysgruppen
1997-11-17	Referensgruppen	1998-11-25	Referensgruppen
1997-12-03	Analysgruppen och referensgruppen	1998-12-10	Analysgruppen
1997-12-21	Analysgruppen	1998-12-10	Referensgruppen
1998-01-15	Referensgruppen	1999-01-10	Analysgruppen
1998-01-21	Analysgruppen	1999-01-28	Analysgruppen
1998-01-22	Referensgruppen	1999-02-08	Analysgruppen
1998-02-11	Referensgruppen	1999-02-15	Analysgruppen
1998-02-23	Analysgruppen	1999-02-26	Analysgruppen
1998-03-04	Analysgruppen	1999-03-02	Referensgruppen
1998-04-02	Analysgruppen och referensgruppen	1999-03-09	Analysgruppen
1998-04-21	Analysgruppen och referensgruppen	1999-03-23	Analysgruppen
1998-04-27	Analysgruppen och referensgruppen	1999-04-14	Referensgruppen
1998-04-28	Referensgruppen		
1998-05-08	Analysgruppen		
1998-05-12	Referensgruppen		
1998-05-19	Referensgruppen		
1998-05-20	Analysgruppen		
1998-05-28	Referensgruppen		
1998-06-02	Analysgruppen		
1998-06-07	Analysgruppen		
1998-06-09	Referensgruppen		
1998-06-29	Referensgruppen och analysgruppen		
1998-08-20	Analysgruppen och referensgruppen		
1998-09-02	Analysgruppen och referensgruppen		
1998-09-06	Analysgruppen och referensgruppen		
1998-09-08	Analysgruppen		
1998-09-14	Analysgruppen		
1998-09-22	Analysgruppen		
1998-09-23	Referensgruppen		
1998-10-01	Referensgruppen		
1998-10-07	Analysgruppen		
1998-10-20	Analysgruppen och referensgruppen		
1998-10-25	Analysgruppen		
1998-10-26	Analysgruppen		
1998-11-05	Analysgruppen		
1998-11-11	Referensgruppen		

Möten med anhöriga och anhörigföreningar

1997-12-01	Ersta sjukhus
1997-12-04	Statens Haverikommission
1998-01-19	Odd Lundqvist, SEA
1998-01-30	Anhörigföreningen SEA
1998-02-12	Henning Witte
1998-03-01	Hearing, Borlänge
1998-03-01	Hearing, Lindesberg
1998-03-19	Hearing, Stockholm
1998-03-24	Hearing, Norrköping
1998-03-26	Hearing, Jönköping
1998-04-01	Hearing, Uppsala
1998-04-25	Hearing, Vilhelmina
1998-04-28	Representanter för SEA, Stöd- och brottsofferföreningen i Vilhelmina, Föreningen för anhöriga till saknade och omkomna anställda i Lindesbergs kommun, Stödföreningen för Estoniaoffren i Uppsala
1998-06-02	Anhörigföreningen inom Kooperationen
1998-06-08	Videokonferens med anhöriga
1998-06-16	Hearing med överlevande, Stockholm
1998-11-12	Videokonferens med anhöriga och överlevande

Seminarier och expertmöten anordnade av analysgruppen

- 1998-02-10 **Seminarium 1, bärgningsfrågan**
Föredragande:
 Ray Honour och Dave Cawson, Rockwater A/S
 Lars Molinder, civilingenjör
 John Hjelle, läkare, MediTeam
 Aina Teivens, rättsodontolog
 Håkan Mörnstad, rättsodontolog, svenska ID-kommissionen
 Arne Björkås, avdelningschef vid polisen i Oslo
 Roland Ståhl, polisöverintendent, ordf. svenska ID-kommissionen
 Jan Olsson, kriminalkommissarie
Deltagare i panelsamtal:
 Jan Jacobsson, Göteborgs Dykeriteknik AB
 Anders Lindahl, dykare
 Bengt Grisell, forskningsingenjör, KTH
 Robert Grundin, överläkare, Rättsmedicinalverket
 Gunnar Bengtsson, f.d. chef ostkustens marinkommando
 Johan Franson, f.d. chefsjurist, Sjöfartsverket
- 1998-03-16-17 **Seminarium 2, sorg och kris**
Föredragande:
 Ylva Eggehorn, författare
 Conny Nordin, professor i psykiatri, Linköpings universitet
 Bo Brander, präst och föreståndare Laurentistiftelsen
 Lars Weisæth, professor i psykiatri
 Atle Dyregrove, ledare för Center för krispsykologi, Bergen
 Kristina Brandänge, psykiater och klinikchef Ersta sjukhus
 Odd Kristian Reme, präst och företrädare för Alexander Kiellandfonden
- 1998-06-17 **Expertmöte 1**
Föredragande:
 Elisabeth Aarsaether, informationskonsulent, Sysselmannen på Svalbard
 Åke Wide, civilingenjör, Sjöfartsverket
 Jan Erik Janson, tekn. dr., uppdragsledare, VBB
 Per Engström, civilingenjör, VBB
 Roland Ståhl, ordförande, svenska ID-kommissionen
 Dave Cawson, Rockwater A/S
 Jan Jacobsson, Göteborgs Dykeriteknik AB
 Göran Wennqvist, chef, finska ID-kommissionen
- 1998-09-29 **Expertmöte 2**
Föredragande:
 Lars Landelius, bärgningskapten
 Ulrich Dischler, civilingenjör och skeppsbyggare
 Thomas Milchert, tekn. dr.
 Karl Gustaf von Konow, förste kustbevakningsinspektör, dykaröverledare, kustbevakningens centrala ledning
- 1999-01-21/22 **Seminarium 3, Kommunikation och psykiskt och socialt bemötande i katastrofer**
Föredragande:
 Birgitta Berggren, Polismyndigheten i Borlänge
 Kerstin Bergh Johannesson, leg. psykolog, Akademiska sjukhuset Uppsala
 Liselotte Englund, doktorand, JMG - Göteborgs universitet
 Eva Fellenius, sektionschef, CAK
 Bertil Flodin, kommunikationsforskare
 Lars Fredholm, laborator, försvarshögskolan Karlstad
 Inge Gustafsson, kansliråd, Information Rosenbad
 Sara Hedrenius, Neptunus
 Kicki Hultin, nyhets- och samhällschef, Sveriges Television
 Märten Boje Hviid
 Kent Härstedt, Neptunus
 Aage Johansson, poliskommissarie, Polismyndigheten i Göteborg
 Anders Karlberg, kyrkojurist, Svenska Kyrkan
 Margreth Köppen, enhetschef, Svenska Röda Korset
 Björn Körlof, generaldirektör, Styrelsen för psykologiskt försvar
 Urban Lambertson
 Lars Lilled, Göteborgs kommun
 Inger Magnusson, informationskonsulent, Svenska Röda Korset
 Eva Marling, f.d. planeringschef, Sveriges Television
 Lars Nylén, rikskriminalchef, Rikspolisstyrelsen

Jens Odlander, pressombudsman, Utrikesdepartementet
 Göran Pettersson, beredskapshandläggare, Svenska Kyrkan
 Bo Riddarström, överdirektör, Överstyrelsen för civil beredskap
 Abbe Schulman, överläkare, Huddinge sjukhus, Centrum för kriskunskap
 Göran Tesfai Skoglund, direktor, Svenska Kyrkans kriscentrum på Vårsta
 Henrik Svenungsson, biskop emeritus
 Mikael Öun, Neptunus
Deltagare i panelsamtal:
 Rita Berggren, enhetschef, Vrinnevi sjukhuset i Norrköping
 Erik Brandel, kansliråd, Försvarsdepartementet
 Lena Brunzell, Statens Räddningsverk
 Johanna Enberg, projektledare, Styrelsen för psykologiskt försvar
 Anders Heuer, departementssekreterare, Försvarsdepartementet
 Åke Lindblad, departementssekreterare, Försvarsdepartementet
 Sonja Ledmyr, avdelningsdirektör, Socialstyrelsen
 Mats Norrman, stabspastor, Försvarsmakten
 Ann Wedin, personalkonsulent, Försvarsmakten

Intervjuer och möten i samband med analysgruppens besök Estland

1998-08-24 Indrek Treufelt, nyhetschef på Eesti TV
 Piret Tali, journalist på Eesti Päevalet
 1998-08-24 Kersti Berendsen, anhängigföreningen Memento Mare
 1998-08-24 Allan Laur, pastor i Pingstkyrkan, Lea Mossin, psykolog, Mart Murdree, rådgivare till socialministern och Raivo Oherde, anhängig
 1998-08-24 Hearing med anhöriga och överlevande i Võru
 1998-08-25 Syster Theresa, Birgittasystrarna i Tallinn
 1998-08-25 Anhängigföreningen Memento Estonia, Ander Paeorg
 1998-08-25 Tiit Sepp, vice konsul, Inrikesministeriet, Mairit Kratovits, avdeln. för utrikeskontakter
 1998-08-25 Pritt Männik, vice polischef, Robert Antropov, ordförande i estniska ID-kommissionen
 1998-08-25 Victor Palmet, bitr. statssekreterare, Transportministeriet
 1998-08-25 Hearing med anhöriga och överlevande i Tallinn

1998-08-25 Jaan Kiivit, ärkebiskop och Lauri Sonen, Nathan Hamer, Jaan Leppik, Joel Luhamets, företrädare för den estniska kyrkan

Intervjuer och möten i samband med analysgruppens besök i Finland

1998-08-24 Aila Salminen, Katariina Kivistö, finska Trafikministeriet, Jukka Häkämie finska Sjöfartsverket
 1998-08-24 Holger Rotkirch, ambassadör, Karkus Laurent, chef för konsulära avdelningen Seppo Tauren, finska Utrikesdepartementet
 1998-08-24 Fredrik Vahlquist, Marjatta Ikonnen, Gunill Nell och Elisabeth Vahlquist, Svenska ambassaden i Helsingfors
 1998-08-25 Brandchefen Jari Sainio, brandmästarna Reijo Salminen och Leif Eriksson samt bitr. brandchefen Pertti Sommero

Intervjuer

Medlemmar i den avgående regeringen

1998-02-12 Carl Bildt, statsminister
 1998-03-18 Mats Odell, kommunikationsminister
 1998-03-19 Gun Hellsvik, justitieminister
 1998-03-19 Alf Svensson, bistandsminister
 1998-03-20 Anders Björck, försvarsminister
 1998-03-26 Margareta af Ugglas, utrikesminister
 1998-04-02 Inger Davidson, civilminister
 1998-05-05 Reidunn Laurén, bitr. justitieminister
 1998-08-04 Bo Köhnberg, sjukvårdsminister

Politiska tjänstemän i den avgående regeringen

1998-03-06 Per-Egon Johansson, statssekreterare, Kommunikationsdepartementet
 1998-03-20 Peter Egardt, statssekreterare, Statsrådsberedningen
 1998-04-01 Lars Christiansson, presschef, Statsrådsberedningen
 1998-04-20 Jonas Hafström, departementsråd och utrikeshandläggare, Statsrådsberedningen
 1998-04-22 Per Zetterquist, pressekreterare, Statsrådsberedningen
 1998-04-23 Inger Strömbom, pressekreterare, Kommunikationsdepartementet
 1998-04-24 Hans Dahlgren, statssekreterare, Statsrådsberedningen

1998-04-27	Emil Svensson, kommandör, Statsrådsberedningen	1998-02-18	Åsa Kastman Heuman, exp.- och rättschef, Kommunikationsdepartementet
1998-04-28	Rolf Tufvesson, planeringschef, Kommunikationsdepartementet	1998-03-13	Göran Sellvall, expeditionschef, Statsrådsberedningen
1998-05-29	Per Blixt, pressekreterare, Näringsdepartementet	1998-03-20	Bertil Roth, departementsråd, Niklas Hedman, departementssekr., Utrikesdepartementet
<i>Medlemmar i den tillträdande regeringen</i>			
1997-10-28	Inez Uusmann, kommunikationsminister	1998-03-25	Anders Iacobaeus, rättschef, Kommunikationsdepartementet
1997-12-17	Ingvar Carlsson, statsminister	1998-03-30	Gunnel Pettersson, assistent, Kommunikationsdepartementet
1998-02-12	Jan Nygren, statsråd, Statsrådsberedningen	1998-04-01	Göran Schäder, rättschef, Justitiedepartementet
1998-04-01	Laila Freivalds, justitieminister	1998-04-22	Lars Magnuson, rättschef, Utrikesdepartementet
1998-04-17	Ines Uusmann, kommunikationsminister	1998-05-11	Bengt-Åke Nilsson, rättschef, Statsrådsberedningen
1998-05-05	Ingvar Carlsson, statsminister	1998-05-18	Anders Iacobaeus, rättschef, Kommunikationsdepartementet
1998-10-27	Göran Persson, statsminister	1998-07-16	Ingvar Paulsson, exp- och rättschef, Civildepartementet
<i>Politiska tjänstemän i den tillträdande regeringen</i>			
1997-10-20	Kjell Lindström, politisk sakkunnig, Statsrådsberedningen	1998-08-18	Göran Blomberg, enhetschef, Brita Lundh, kansliråd, Hans Enflo, kansliråd
1997-10-29	Ulf Mårtensson, politisk sakkunnig, Statsrådsberedningen	1998-12-03	Clas Eriksson, dep. sekr. Kulturdepartementet
1998-02-06	Birgitta Wallström, politisk sakkunnig, Kommunikationsdepartementet	1999-01-18	Hasse Alnervik, kansliråd, Statsrådsberedningen
1998-02-16	Siv Gustavsson, politisk sakkunnig, Kommunikationsdepartementet		Ingrid Iremark, pressekreterare, Statsrådsberedningen och Inge Gustafsson, kansliråd, Information Rosenbad
1998-03-10	Eva Lindau, pressekreterare, Kommunikationsdepartementet	1999-02-05	Bertil Jobeus, informationschef, Information Rosenbad
1998-03-12	Kjell Lindström, politisk sakkunnig, Statsrådsberedningen	1999-02-09	Dick Börjesson, vice amiral, Försvarsdepartementet och Rolf Lindgren, organisationsdirektör, FOA
1998-04-22	Magnus Persson, statssekreterare, Kommunikationsdepartementet		
1998-05-05	Kjell Lindström, politisk sakkunnig, Statsrådsberedningen	<i>Myndigheter</i>	
1998-05-05	Gisela Lindstrand, pressekreterare, Statsrådsberedningen	1997-10-09	Björn Körlof, generaldir., och Johanna Enberg, projektledare, SPF
1998-05-06	Nils Gunnar Billinger, statssekreterare, Statsrådsberedningen	1998-01-30	Johan Franson, chefsjurist och t.f. generaldirektör, Sjöfartsverket
		1998-02-05	Olof Forssberg, generaldirektör Statens Haverikommission
<i>Tjänstemän inom Regeringskansliet</i>			
1997-10-28	Åsa Kastman Heuman, rätts- och exp. chef, Kommunikationsdepartementet	1998-03-24	Bertil Arvidsson, teknisk direktör, Sjöfartsverket
1998-01-14	Bosse Wallin, chef för affärsverksamheten på Kommunikationsdepartementet	1998-03-24	Sten Andersson, avdelningsdirektör, Sjöfartsverket
1998-01-29	Magnus Stephansson, departementssekreterare, Kommunikationsdepartementet	1998-03-25	Maj Lindhagen, funktionsansvarig, stab personal, Sjöfartsverket
1998-01-29	Alf Stenqvist, departementssekreterare, Kommunikationsdepartementet	1998-03-25	Lars-Göran Bronow, informationschef, Sjöfartsverket
1998-02-17	Jan-Olof Selén, enhetschef, Kommunikationsdepartementet	1998-03-25	Kaj Janérus, generaldirektör, Sjöfartsverket
		1998-03-30	Thomas Lindstrand, chefsåklagare och Uno Hagelberg, överåklagare
		1998-04-30	Johan Franson, chefsjurist och t.f. generaldirektör, Sjöfartsverket

1998-08-05	Kajsa af Petersens, Statens Konstråd	1998-05-28	Roland Ståhl, svenska ID-kommissionen
1998-12-08	Björn Körlof, generaldirektör, Johanna Enberg, projektledare, SPF	1998-09-04	Gert Rosencrantz, enhetschef Jourhavande kurator, och Monica Johannesson och Berit Dahlström, jourhavande kurator
1998-12-08	Sonja Ledmyr och Gunilla Hulth-Backlund båda avdelningsdirektörer, Socialstyrelsen		Lena Gutberg, komminister Oscars församling, Gunnar Lundgren, stiftsadjunkt, Stockholms stift
1998-12-09	Roland Nordlund, forskningschef, SPF		Anders Kamb, beredskapsplanerare, SAS
1999-03-02	Alf Axlid, avdelningsdirektören, räddnings- och säkerhetsavdelningen länsstyrelsen i Stockholms län	1998-09-21	Abbe Schulman, överläkare, Huddinge sjukhus, Centrum för kriskunskap
1999-03-03	Sven Hammarstedt, brandingenjör och Johan Friberg, fil. kand., sektionen för Energi, Skydd och Säkerhet Svenska kommunförbundet	1998-09-14	Elisabeth Aarsæther, informationskonsulent, Sysselmannen, Svalbard
		1998-10-14	Lars Benett, katastrofplaneringschef, SAS
		1999-02-05	Tom Lundin, överläkare och docent, Årsta psykiatriska mottagning
		1999-02-23	Kristina Brandänge, psykiater och klinikchef Ersta sjukhus
		1999-03-08	
<i>Ledamöter av Etiska rådet</i>			
1998-02-25	Eva Sahlin		
1998-03-05	Lars H. Gustavsson		
1998-03-09	Peter Paul Heinemann		
1998-03-10	Yrsa Stenius		
1998-03-11	Karin Söder		
1998-03-12	Sten Andersson		
1998-03-13	Anders Lindström		
1998-03-18	Caroline Krook		
1998-03-19	Bertil Werkström		
<i>Övriga</i>			
1998-01-12	Kristina Brandänge, psykiater och klinikchef, Ersta sjukhus		
1998-01-12	Lars Weisæth, professor i psykiatri		
1998-03-23	Gunnar Weman, ärkebiskop		
1998-03-23	Ingela Thalén, riksdagsledamot (s), ledamot av soc.dem. verkst. utskott		
1998-03-27	Eva Eriksson, vice partiordförande(fp)		
1998-03-31	Peter Nobel, jur. dr. särskild utredare		
1998-03-31	Tove Gunnarsson, läkare, Huddinge Sjukhus		
1998-04-20	Gustav Hannuliak, mätnadsdykare		
1998-04-22	Kia Andersson, riksdagsledamot (mp)		
1998-04-24	Lars Grundberg, ambassadör, svenska ambassaden i Estland		
1998-04-25	Knut Isaksson, skolchef Vilhelmina kommun		
1998-04-25	Ulla-Britt Granberg, diakonissa, Vilhelmina kommun		
	Britt-Marie Lundström, diakonissa, Vilhelmina kommun		
	Bengt-Göran Lindfors, komminister, Vilhelmina kommun		
1998-04-30	Helena Nilsson, vice partiordförande(c)		
1998-05-05	Robert Grundin, överläkare, Rättsmedicinalverket		
1998-05-07	Göran Pettersson, Stockholms stift		

Källförteckning

Offentligt tryck

- SOU 1987:16; Begravningslag, Betänkande av arbetsgruppen för översyn av begravningslagstiftningen
- SOU 1989:98; Transplantation – etiska, medicinska och rättsliga aspekter, Betänkande av transplantationsutredningen
- SOU 1995:19; Ett säkrare samhälle
- SOU 1996:80; Viktigt meddelande Radio och TV i krig och kris
- SOU 1996:189; Efter Estonia, Rapport av Utredningen för vägledning efter Estoniakatastrofen; jämte arkivmaterial från utredningen, Göteborg, 1997
- SOU 1998:59; Räddningstjänsten I Sverige – Rädda Och Skydda
- SOU 1998:137; Miljö i grund och botten – erfarenheter från Hallandsåsen, Slutrapport från Tunnelkommissionen
- Ds 1996:4; Regeringens och myndigheternas befogenheter vid svåra påfrestningar på samhället
- Ds 1998:32; Skyldigheter och befogenheter vid svåra påfrestningar på samhället i fred
- Ds 1999:2; Förändrad omvärld – omdanat försvar, rapport från försvarsberedningen inför 1999 års kontrollstation
- Frid, Sven Rune; Myndigheters uppgifter inför och vid svåra påfrestningar, 1997-10-08
- Försvarsdepartementet; Ledningsövning, utvärdering av fas 1, mom. 1 ”Departementsdagen”, 1994:07
- Försvarsdepartementet; Ledningsövning, utvärdering av fas 1, mom. 2:1 ”Krisstaben”, 1994:07
- Försvarsdepartementet; Ledningsövning, utvärdering av fas 1 och 2, 1994:07
- Försvarsdepartementet; Ledningsövning, utvärdering av fas 3, mom. 1-3 ”Anpassningsprincipen”, 1994:07
- Försvarsdepartementet; Totalförsvarets författningshandbok 1998/99
- Försvarsdepartementet; Översyn av principerna för den särskilda planläggningen, Öppen sammanfattning del 3, 1999
- Prop. 1985/86:170 om räddningstjänstlag m.m.
- Prop. 1990/91:10 med förslag till begravningslag
- Prop. 1991/92:70 om vissa ändringar i räddningstjänstlagen
- Prop. 1991/92:152 om hälso- och sjukvårdens ansvar vid dödsfall m.m.
- Prop. 1994/95:148 Transplantationer och obduktioner m.m.
- Prop. 1994/95:190 Skydd för gravfriden vid vraket efter passagerarfartyget Estonia
- Prop. 1995/96:140 Havsrättskonventionen och tillämpningsavtalet
- Prop. 1996/97:11; Beredskapen mot svåra påfrestningar på samhället i fred
- Prop. 1998/99:74; Förändrad omvärld – omdanat försvar Regeringens skrivelse 1998/99:33; Beredskapen mot svåra påfrestningar på samhället i fred
- Riksdagens protokoll 1994/95:43 Torsdagen den 15 december

Rättsfall

- Från Europakommissionen för de mänskliga rättigheterna; MR 68/1996 och MR/ER 66 /1988
- Från regeringsrätten; RÅ 1994 ref. 93
- Från hovrätterna; RH 1991:36 och RH 1997:79
- Svea hovrätt; Dom 1996-03-29, avd 15, DT 13 i mål T 243/96
- Stockholms tingsrätt, avd. 4; Dom 1996-01-16, DT 42 i mål T 4-2112-95

Rapporter och annan litteratur

- Ahlers & Vogel; Hamburg; Den Tyska Expertgruppen för utredning av förlisningen av M/S "Estonia"; 1996
- Akehurst, Michael; A modern introduction to International Law, femte upplagan, George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, London 1984
- Beckman, Nils m.fl., Brottsbalken jämte förklaringar, Band 2 Brotten mot allmänheten och staten m.m., sjätte upplagan, Norstedts förlag, Stockholm 1994
- Berggren, Nils-Olof och Munck, Johan; Polislagen En kommentar, tredje upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm 1998
- Bergh Johannesson, K, Falk, L-E, Johannesson, Sandberg, G och Hall, T; Krissamverkan kommun lands-ting, Rapport från stödarbetet i Uppsala med anledning av Estoniakatastrofen 28 september 1994
- Björkman, Anders; Lies and truths about the M/V ESTONIA accident; Beausoleil 1998.
- Björkman, Anders; M/S Estonias undergång. En studie i bristerna i utredningen, publicerad fyra år efter olyckan i samband med SEA:s hearing i Stockholm, september 1998
- Bogren, Leif; Därför överlevde jag Estoniakatastrofen, Eslöv 1996
- Borlänge lokala krisgrupp; Redovisning av Borlänge lokala krisgrupps arbete efter Estonias förlisning, Berggren, B, 1994-11-03
- Cullberg, J.; Kris och utveckling, 1975
- Den för Estland, Finland och Sverige gemensamma haverikommissionen; Slutrapport, Ro-ro passagerarfärjan MS ESTONIAS förlisning i Östersjön den 28 september 1994, 1998
- Falk, Per; Straffrätt och territorium; P A Norstedts & Söners Förlag, Lund 1976
- Fellingsbro församling; Estoniakatastrofen och Fellingsbro församling, Wallmark, P, 1995-06-80
- Försvarets forskningsanstalt; Folk eller få? Läsebok om befolkningsfrågor i kris och krig, Jakobsen, L och Karlsson, J Ch. 1991
- Försvarets forskningsanstalt; Gränsdragning mellan normala störningar och svåra påfrestningar, Frost, C. och Ånäs, P. 1998
- Försvarets forskningsanstalt; Hotperception och reaktionsmönster vid Karlskoga-olyckan 1985, Carlstedt, L. och Ståhlberg Carlstedt, B. 1985
- Göteborgs universitet; Inter-organisatorisk kommunikation mellan myndigheter och medier, Leivik Knowles, B-M. Arbetsrapport nr 75
- Göteborgs universitet; Opinionssamhället, Holmberg, S. och Weibull,, L. SOM-rapport nr 20, 1998
- Hadenius, S. och Weibull, L.; Massmedier, 1994
- Home Office; Dealing with Disaster, London, Third edition, 1998
- Huddinge sjukhus; M/S Estonias förlisning, 1994-09-28, Insatser från och på HS, Lorenz, E och Nyberg, S, 1994
- Härstedt, K.; Det som inte kunde ske, Bonniers, 1995
- Jareborg, Nils; Brotten Tredje häftet Brotten mot allmänheten och staten, P A Norstedts & Söners förlag, Lund 1986
- Jönköpings kommun; Estoniakatastrofen, Psykiska och sociala stödinsatser i Jönköping, Melin, G och Ulfberg, S
- Kungliga krigsvetenskapsakademin; Krishantering, kan vi bli bättre?, 1993
- Kungliga krigsvetenskapsakademin; När krisen kommer. Slutredovisning från projekt Krishantering, 1994
- Lundin, T. ; PTSD – Traumarelaterade psykiska sjukdomar, 1998
- Lundälv, J.; Angående massmedias förhållningssätt och bevakning av utsatta offer och anhöriga i kris- och katastrofsituationer, skrivelse tillsänd analysgruppen 990217
- Norrköpings kommun; Utvärdering av kriscentrets arbete i Norrköping efter Estonia-katastrofen 28 september 1994
- Pihlajamaa, Terttu; Vi kan inte glömma ESTONIA, Stockholm 1998
- Rapport från Stödarbetet i Uppsala med anledning av Estoniakatastrofen 28 september 1994; Krissamverkan kommun landsting
- Reme, O K ; Erfaringer etter Kielland - ulykken, Ersta sjukhus, Stockholm 1998
- Rikspolisstyrelsen; Efterforskning enligt räddningstjänst-

- lagen av försvunna personer, Rapport 1997:1
- Rikspolisstyrelsen; Estoniastudien, Rapport 1995:8
- Rikspolisstyrelsen; Polisledning, Bedömning och beslutsfattande, Lednings- och Fältstaber vid särskild händelse, Rapport 1996:7
- Rikspolisstyrelsen; Registrering av dödade, skadade, oskadade och utrymmande personer vid olyckor och andra nödlägen, Rapport 1994:1
- Räddningsverket; Att leda stora räddningsinsatser. Svagheter och utvecklingsmöjligheter, FoU rapport, 1997
- Räddningsverket; Ledningsuppbyggnad i räddningsinsatsens initialskede, FoU rapport, 1998
- Räddningsverket; Räddningstjänster och samverkande organ, Ledning med stabstjänst, Räddningstjänsthandboken del 1 och 2, 1996
- Räddningsverket; Räddningstjänstens roll i krisstödsarbete efter Estonia-olyckan R61-113/95
- Räddningsverket; Vilhelmina kommun efter Estonias förlisning.
- Röda korset; Rapport om Röda korsets insatser vid katastrofen med Estlines färja M/S Estonias förlisning i Östersjön natten den 28 september 1994, 1994-11-29
- Röda korset; Vad gjorde berörda distrikt med anledning av M/S Estonias förlisning?, 1994
- Socialstyrelsen; Akut omhändertagande – det svenska konceptet
- Socialstyrelsen; Allmänna råd. Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer. 1991:2 reviderad upplaga 1996
- Socialstyrelsen; Ammoniakolyckan i Kävlinge, Socialtjänstens beredskap och insatser, SoS-rapport 1997:6
- Socialstyrelsen; Behov och resurser för hälso- och sjukvårdens katastrofberedskap
- Socialstyrelsen; Branden på passagerarfärjan Scandinavian Star den 7 april 1990, Kamedo rapport nr 60
- Socialstyrelsen; Estoniakatastrofen, M/S Estonias förlisning i Östersjön den 28 september 1994
- Socialstyrelsen; Flyghaveriet vid Gottröra den 27 december 1991, Kamedo rapport nr 63
- Socialstyrelsen; Hälso-, miljö och smittskydd vid svåra påfrestningar på samhället i fred och krig med bilaga, 1998
- Socialstyrelsen; Kemiska olyckor och katastrofer, Medicinskt omhändertagande, SoS-rapport 1998:3
- Socialstyrelsen; Klarar sjukvården en stor katastrof?, Meddelandeblad nr 13
- Socialstyrelsen; Medicinsk katastrofberedskap, Allmänna råd 1992:5
- Socialstyrelsen; Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer, Allmänna råd 1991:2
- Socialstyrelsen; Socialstyrelsens aktiva uppföljning, Medicinsk katastrof- och krigsberedskap Artikel nr 1996-83-1
- Socialstyrelsen; Swede – ett nationellt IT-baserat ledningssystem för akuta sjukvårdsinsatser
- Statens Konstråd; En minnesvård; Miroslav Balka, Stockholm, 1998.
- Stockholms läns landsting; Central medicinsk katastrofplan för Stockholms läns landsting
- Stockholms läns landsting; Nordvästra sjukvårdsområdet; Utvärdering av sjukvårdens katastrofmedicinska arbete i Stockholms läns landsting med anledning av olyckan med färjan M/S Estonia den 28 september 1994
- Styrelsen för psykologiskt försvar; A Triangle Drama, Nordlund, R. Meddelande nr 136:b, 1994
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Bilder av en katastrof, Rapport 168-4. Estonia, Stockholm, 1996.
- Styrelsen för psykologiskt försvar; ”Det ser verkligen illa ut...”, Kommunikationsproblem i samband med Estoniakatastrofen 1994, 168-1, Stockholm 1996.
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Estonia, Ett forskningsprojekt 1996, Minnesanteckningar från SPI, kopia av den 30 juni 1997
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Estonia i Medierna, Rapport 168-3, Stockholm, 1996
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Estonia, The Disaster in Estonian media, Rapport 168-5, Stockholm, 1996
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten, Rapport 168-6. Estonia, Stockholm, 1996
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Försvarsvilja 2000 – en antologi, meddelande 139, 1996
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Informationsberedskap

- för 2000-talets kriser, Dahlström, M. och Flodin, B. Meddelande 145
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Kriskommunikation, kunskapsöversikter, Rapport 163:1-4, Stockholm, 1993
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Mediernas Estonia, Myndigheter och massmedier som informatörer i Finland Rapport 168-2, Stockholm, 1996
- Styrelsen för psykologiskt försvar; När nyheten nådde Estland, Rapport 168-7, Stockholm, 1996
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Planlagd kris-kommunikation, Flodin, B. 1998
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Professionell kommunikation, Flodin, B., 1998
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Rapport om det arbete som hittills bedrivits inom projekt Estonia – 1997-05-30
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Rapport om det arbete som bedrivits inom projekt Estonia-katastrofen vid Styrelsen för psykologiskt försvar 1997-06-01 till 1997-11-27
- Styrelsen för psykologiskt försvar ; Rapport om det arbete som bedrivits inom projekt Estonia-katastrofen vid Styrelsen för psykologiskt försvar 1997-11-28 till 1998-05-29
- Sundelius, B., Stern, E., och Bynander, F.; Krishantering på svenska – teori och praktik, 1997
- Svenska kommunförbundet; Säkerhet och trygghet vägen till bättre kvalitet, andra utgåvan, 1998
- Svenska Kyrkan; Svenska kyrkan och Estonia-katastrofen. Redovisning av externt och internt utvärderingsarbete, 1995-06-01 Pettersson, P. Karlstad
- Södersjukhuset; Estoniakatastrofen, Rapport om det psykosociala arbetet vid Södersjukhuset, Hansson-Lönnqvist, G, April 1996
- Voyager; Expedition Titanic, 1997
- Weisaeth, Lars; Några kommentarer om verkningarna vid en bärgning av M/S Estonia, Oslo Universitet, november/december 1994
- Weisaeth, Lars; Utvärdering av belastningar och risker för den psykiska hälsan vid omhändertagande av omkomna vid bärgning av M/S Estonia hos sökande- och identifieringspersonal, samt andra berörda grupper; Oslo Universitet, 1994
- Witte, Henning; Sänktes M/S Estonia? Nya fakta och teorier kring M/S Estonias förlisning, bok på Internet 1997
- Överstyrelsen för civil beredskap; Erfarenheter och lärdomar av Estoniakatastrofen; En studie om kris-hantering, Lindow, S. 1998
- Överstyrelsen för civil beredskap; Risk och hot i den svenska vardagen: Allt från Tjernobyl till skuren sås, Enander, A. och Jakobsen, L., 1996
- Överstyrelsen för civil beredskap; Styrbjörn Lindow; Erfarenheter och lärdomar av Estoniakatastrofen, En studie om krisantering, ÖCB, 1998

Artiklar och promemorior

- Bringeus, Nils-Arvid; Död och begravning ur kulturhistoriskt perspektiv, Lund 1998
- Englund, L.; Massmedierna – till hjälp eller stjälp?, Artikel 5p. Kris och riskpsykologi, Centrum för folkhälsoforskning i Karlstad, 1995
- Englund, L.; Det omöjliga uppdraget, JMG Granskaren 1/99
- Etiska Rådet; Redovisning av ställningstagande inför regeringens beslut avseende M/S Estonias förlisning och dess följder, 1994
- Gustafsson, I.; Promemoria om Regeringskansliets informationsberedskap eller Information Rosenbad som en resurs vid en svår påfrestning, 1999-03-04
- Gustafsson, Lars H; PM 1994-12-06 Etiska synpunkter angående en eventuell bärgning av Estonia.
- Gustafsson, Lars H; Beslutet att inte bärga M/S Estonia, PM
- Gustafsson, Lars H; Föredrag vid SKKPF:s symposium, Solna 1995-04-25
- Haga, Eivind; The wet grave, sudden death and the bereaved, Tradisjoner, sed og skikk om sjødraugen, Nord Psykiatr Tidsskr 1985;39:23-28, Oslo
- Haga, Eivind; Tradisjoner, sed og skikk om sjødraugen, Stavanger Aftenblad, 831031
- Jacobsson, Jan; Utvärdering av ev. dykeriinsats samt synpunkter på stensättningsmetod

- Kjelland-fonden; Estonia-ulykken: Det etiske rådets redegjørelse. Kommentar i lys av erfaringer fra Kjelland-ulykken
- Kommunikationsdepartementet; Några rättsfrågor med anknytning till Estoniaolyckan
- Kommunikationsdepartementet; Rapport avseende sjösäkerhetsarbetet inom Sjöfartsinspektionen
- Moderna Tider; Den mentala övertäckningen av Estonia, Maria Carlshamre; Nr 68–69, 1998
- Nautisk tidskrift; ”SFBFs ståndpunkt: Estonia var inte sjövärdig”, Christer Lindvall; Nr 1, 1998
- Reimers, Eva; Tema Kommunikation Linköpings Universitet, Från olycksplats till gravplats – en analys av hur frågan om Estonias bärgning skildras i dagspress; arbetsrapport 1996:8
- Reme, Odd Kristian; Erfarenheter etter Kielland-ulykken, föredrag vid Ersta sjukhus 980112, Kommentarer till Etiska rådets ställningstagande angående Estonia-olyckan i ljuset av erfarenheter från Kielland-olyckan 1980
- Sandin, B.; PM beträffande internationella jämförelser av katastrofberedskap i Norge, Finland, Storbritannien, Nederländerna och Tyskland, 1999
- Sandin, Birgitta; PM beträffande: Örebro Röda Kors-krets; Finska Röda Korset; Estlands Röda Kors;– Minnesanteckningar av S. Hedrenius; Röda Korsets psykosociala insatser samt PM av Anders Kamb, SAS
- Sandin, Birgitta; PM beträffande internationella erfarenheter gjord på uppdrag av analysgruppen, 1998
- Sjöfartsinspektionen; Sakkunnigutlåtande med anledning av Estoniakatastrofen, April 1995 Göran Steen, Sjösäkerhetsarbetet inom Sjöfartsinspektionen
- Sjöfartsverket; Rapport ang. tekniska och legala förutsättningar för att återfinna och omhändertaga omkomna; 1994-10-11
- Sjöfartsverket; Konsekvensanalys, Estonia; 1994-12-12
- Sjöfartsverket; Övertäckning, Estonia; 1995-02-10
- Socialstyrelsen; Kollektiva sorgeskiser och samhällets reaktion, referat av Socialstyrelsens seminarium den 16 oktober 1997
- Socialstyrelsen; SoS-rapport 1997:15
- Statens Haverikommission; Handlingar rörande fråga om utlämnande av bandinspelning från dykning vid M/S Estonia
- Tidningsutgivarna; www.tu.se/preset/
- Wasteson, M.; PM beträffande det juridiska ansvaret för myndigheters samverkan i krig avseende ledning/styrning, 1999
- Description of Protective Cover of the Estonia; VBB–Anläggning; Stockholm 1996-05-10
- The Naval Architect, Nigel Ling; April 1998
- The Naval Architect, Mikael Huss, Tuomo Karppinen och Klaus Rahka; Estonia: hard facts and realities, September 1998

Övrigt

- M/S Estonia; skrift från Estline, 1995
- Styrelsen för psykologiskt försvar; Estonia Informationsblad; 1997 och 1998
- Videoband - animation av olycksförloppet från Statens Haverikommission

Massmedia

- Div. underlag från svenska massmedier från 940928 och framåt
- Spiegel TV; Reportage om Peter Barasinskis expedition till Estonias vrak, 950713
- Tidningarnas Telegrambyrå; Sammanställning av vissa larmtider i anslutning till M/S Estonias förlisning (utgåva 3) Claes Wahlberg
- TT-telegram 1994-09-28–29

NOTER

- 1 Två döda påträffades senare och en person avled efter räddningen.
- 2 Ett säkrare samhälle (SOU 1995:19).
- 3 SFS 1986:1102.
- 4 Flodin, B., Planlagd kriskommunikation, SPF 1998.
- 5 Cullberg, J. Kris och utveckling, (1975) sid. 12f.
- 6 Sundelius, Stern och Bynander (1997) sid 13.
- 7 Fö 1994:07.
- 8 Enligt FOAs rapport Gränsdragningar mellan normala störningar och svåra påfrestningar, 1998.
- 9 Se bland annat regeringens skrivelse 1998/99:33.
- 10 SPF-rapport 145.
- 11 Se bland annat The joint accident investigation commission of Estonia, Finland and Sweden, final report, Helsinki 1997.
- 12 Se SPF rapport 168-1, Socialstyrelsens Kamedo rapport nr 68.
- 13 Se bland annat FOA-R-98-00861-170-SE, ÖCB, SPF, Socialstyrelsen.
- 14 I studien "Beredskap för svåra påfrestningar – roll- och ansvarsfördelningen i några europeiska länder", FOA-R-97-00445-170-SE, behandlas roll- och ansvarsfördelningen vid svåra påfrestningar i Tyskland, Frankrike, England och Finland.
- 15 FOA-R-98-00861-170-SE.
- 16 1998/99:33.
- 17 FOA-R-98-00861-170-SE.
- 18 Se t.ex. Skr 1998/99:33 och Ds 1998:32.
- 19 Se bl.a. Fö-LBU-1999-004-ÖUT.
- 20 ÖCB: Risk och hot i den svenska vardagen, 1996.
- 21 U.N. Department of Humanitarian Affairs.
- 22 Regeringens proposition 1996/97:11 redovisade regeringens viljeinriktning. Den bifölls den 14 maj, 1997 efter debatt i riksdagen.
- 23 Källa FOA-R-98-00861-170-SE, oktober 1998.
- 24 Folksuveränitetens princip.
- 25 I mars 1999 finns följande departement inom Regeringskansliet: Utrikesdepartementet, Finansdepartementet, Näringsdepartementet, Utbildningsdepartementet, Justitiedepartementet, Socialdepartementet, Kulturdepartementet, Miljödepartementet, Försvarsdepartementet och Jordbruksdepartementet.
- 26 1 kap. 7 § regeringsformen.
- 27 3 § hälso- och sjukvårdslagen.
- 28 Räddningstjänstlag (1986:1102) och räddningstjänstförordning (1986:1107).
- 29 I slutbetänkandet av Räddningsverksutredningen, SOU 1998:59 sid 201ff, föreslås att den statliga tillsynen av kommunerna skall skötas av länsstyrelserna.
- 30 Vid vissa särskilda typer av händelser har staten huvudansvaret för räddningstjänsten. Detta gäller fjällräddning, flygräddning, sjöräddning och andra fall av efterforskning av försvunna människor samt miljöräddningstjänst till sjöss och vid utsläpp av radioaktiva ämnen.
- 31 I slutbetänkandet av Räddningsverksutredningen, SOU 1998:59 sid 117ff, föreslås att ansvaret för en kommunal räddningsinsats inte skall tas över av regeringen eller annan statlig myndighet. Istället bör staten kunna gå in med olika åtgärder och utföra vissa uppgifter. Nationella och regionala förstärkningsresurser i form av personal och materiel behöver inrättas.
- 32 Lag (1994:1720) om civilt försvar och förordning (1995:128) om civilt försvar.
- 33 8 § förordning (1994:642) med instruktion för Försvarsmakten.
- 34 Förordning (1988:1122) med instruktion för Överstyrelsen för civil beredskap.
- 35 Södra civilområdet omfattar Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Blekinge, Skåne, Hallands och Västra Götalands län. Mellersta civilområdet omfattar Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Gotlands, Västmanlands, Värmlands, Örebro, Dalarnas och Gävleborgs län. Norra civilområdet omfattar Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Jämtlands län.
- 36 I fred skall civilbefälhavaren verka för att totalförsvaret inom civilområdet under höjd beredskap får en enhetlig inriktning och ledning av totalförsvarets olika delar och en ändamålsenlig användning av civila och militära resurser.
- 37 Förordning (1988:1121) med instruktion för civilbefälhavarna.
- 38 Förordning (1988:853) med instruktion för Styrelsen för psykologiskt försvar.
- 39 Beredskapsförordningen (1993:242).
- 40 Detta lager kan även användas vid katastrofer om landstingets ordinarie resurser inte räcker till, men lagret är anpassat för krigsskador.
- 41 Enligt slutbetänkandet av Räddningsverksutredningen, SOU 1998:59 sid 107f, bör SPF:s roll utvecklas gentemot de områdesansvariga myndigheterna (kommun, länsstyrelse och regering) och rollen måste sedan samordnas med de sektorsansvariga myndigheterna (främst Statens räddningsverket som har det statliga myndighetsansvaret för övergripande riskinformation och för räddningstjänstens informationsbehov).
- 42 Medicinsk katastrofberedskap, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1992:5.
- 43 Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:2. En revidering av de allmänna råden skedde 1996 mot bakgrund av erfarenheter av psykiska och sociala insatser vid masskadesituationer.
- 44 §§ 3 och 4, hälso- och sjukvårdslagen.
- 45 Enligt Medicinsk katastrofberedskap, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1992:5 skall varje landsting inrätta en central katastrofkommitté med ansvar för både freds- och krigsberedskapen. Motsvarande katastrofkommittéer föreslås även inrättas inom sjukhusens respektive primärvårdens ledning.
- 46 På uppdrag av hälso- och sjukvårdsnämnden ansvarar Nordvästra sjukvårdsområdet för landstingets katastrofmedicinska planering och Centrala avdelningen för Ambulanssjukvård och Katastrofmedicinsk planering (CAK) svarar för att ramplanen utarbetas och revideras.
- 47 M/S Estonias förlisning 1994-09-28, Insatser från och på Huddinge sjukhus.
- 48 Estoniakatastrofen. Rapport om det psykosociala arbetet vid Södersjukhuset. Gudrun Hansson-Lönnqvist.
- 49 Utvärdering av sjukvårdens katastrofmedicinska arbete i Stockholms läns landsting med anledning av olyckan med färjan M/S Estonia den 28 september 1994. Sammanställd av docent Olle Almersjö. Stockholms läns landsting, Nordvästra sjukvårdsområdet.
- 50 Normativ ledning innebär beslutsfattande om hälso- och sjukvårdens roll och uppgift.
- 51 Strategisk ledning innebär beslutsfattande om sjukvårdsinsatsens ramar och inriktning, resursfördelning, samverkan, informationsverksamhet och principer för fördelning av skadade.
- 52 Jourhavande kurator är en verksamhet i Stockholm som går genom SOS-A och 112-numret. Verksamheten ingår i Socialtjänsten inom Stockholms stad och är uppbyggd kring ett litet antal fast anställda kuratorer och ett 40-tal arvoderade kuratorer som utgör en extra resurs.
- 53 I Socialstyrelsens Kamedo rapport: Estoniakatastrofen, M/S Estonias förlisning i Östersjön den 28 september 1994 redovisas en analys över de inkommande samtalerna.
- 54 ST-Polisväsendes anhörigförening har presenterats utförligt i analysgruppens

- rapport En granskning av Estoniakatastrofen och dess följder, SOU 1998:132.
- 55 Redovisning av Borlänge lokala krisgrupps arbete efter Estonias förlisning, sammanställd av Birgitta Berggren, krisgruppens kontaktperson.
- 56 Intervjun återges i Utvärdering av kriscentrets arbete i Norrköping efter Estonia-katastrofen den 28 september 1994, Sture Ernfridsson.
- 57 Svenska kyrkan och Estonia-katastrofen. Redovisning av externt och internt utvärderingsarbete. Per Pettersson, Karlstad, 1995-06-01.
- 58 Vid tiden för Estonias förlisning bedrev Svenska Röda Korset en verksamhet i samarbete med SOS-International i Köpenhamn som innebar att psykosocialt stöd erbjöds svenska medborgare som drabbades av olyckor utomlands. Verksamheten har nu upphört.
- 59 Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport 168-3.
- 60 Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport 168-6.
- 61 Nyhetsvärdering
Man brukar tala om två huvudkomponenter som avgör vad en stor nyhet är: identifikation och sensation.
Identifikation innebär att händelsen kan förmodas ha betydelse för läsaren, ske i läsarens närhet kulturellt eller geografiskt, skildra ett förlopp som läsaren kan leva sig in i från egna erfarenheter och intressera eliten.
Sensation innebär att händelsen ska ske oväntat, vara något ovanligt och ha okänd utgång.
Hadenius & Weibull, 1992.
- 62 I den beskrivande delen av analysgruppens första delrapport återfinns en utförligare skildring av massmediernas rapportering från den stund då TT sände ut det första brådskande meddelandet om M/S Estonias befarade förlisning.
- 63 Se även Liselotte Englunds anförande vid analysgruppens seminarium den 21–22 januari, 1999 som finns återgivet i bilagorna.
- 64 Leivik Knowles, B.-M., avhandlingkapitel, 1999.
- 65 Ibid.
- 66 Prop. 1996/97:11.
- 67 Ledningsövning: Utvärdering av fas 1, mom 1– Departementsdagen, fas 2 mom 2:1 – Krisstaben, fas 1 och 2, fas 3, mom 1–3 – Anpassningsprincipen.
- 68 Fö-LBU-1999-004-ÖUT, Öppen sammanfattning, del 3.
- 69 Prop. 1998/99:74.
- 70 Motsvaras av svenska Statsrådsberedningen.
- 71 Enligt information som inhämtats från finska Inrikesministeriet.
- 72 Sjärräddningens ansvar redovisades i kapitel 1 i avsnittet Analysen, övriga aktörers eventuella ansvar redovisades i kapitel 3 i samma avsnitt.
- 73 ROV = Remote Operated Vehicle.
- 74 En redovisning av de kunskaper som inhämtats finns i analysgruppens tidigare delrapport.
- 75 Uppgifter om olyckor till sjöss ur historiskt perspektiv har hämtats ur en promemoria av Nils-Arvid Bringéus, Död och begravning ur kulturhistoriskt perspektiv. Promemorian redovisas i sin helhet i avsnittet Bilagor.
- 76 Som exempel kan nämnas att polis, allmän åklagare eller domstol får besluta om rättsmedicinsk undersökning om detta behövs för att identifiera en person som har omkommit i en olycka, om dödsfallet kan misstänkas ha samband med brott eller fel inom hälso- och sjukvården, eller om döden inträffat till följd av en trafik- eller arbetsplatsolycka. Se 13 och 17 §§ (1995:832) om obduktion m.m.
- 77 5 kap. 1–2 §§ begravningslagen.
- 78 Regeringens proposition 1990/91:10 med förslag till begravningslag s 4.
- 79 Stockholms tingsrätt har uttalat att lagstiftaren förutsatt att praktiska och ekonomiska hinder kan omöjliggöra att den avlidnes önskan tillgodoses. Anhöriga till offer för Estoniaolyckan kan därför inte anses ha någon rättslig plikt att tillgoda de omkomnas önskemål om begravningsplats och inte heller någon rättslig plikt att för detta ändamål efterforska och bärga de omkomna. Hovrätten prövade inte i sak de anhörigas yrkande om fastställelse av en rätt för dem att efterforska och bärga de omkomna eftersom deras talan i den delen inte avsåg ett rättsförhållande, vilket är förutsättningen för att en fastställsetalan skall tas upp till sakprövning. Se Stockholms tingsrätts, avd. 4:4, dom den 16 januari 1996, DT 42 och Svea hovrätts dom den 29 mars 1996, DT 13.
- 80 Stockholms tingsrätts, avd. 4:4, dom den 16 januari 1996, DT 42 och Svea hovrätts dom den 29 mars 1996, DT 13.
- 81 Målet Bendréus mot Sverige MR 68/1996.
- 82 I artikel 8 i konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna stadgas:
1. Envar har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens.
2. Offentlig myndighet må icke störa åtnjutandet av denna rättighet med undantag för vad som är stadgat i lag och i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till landets yttre säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välbästande, förebyggandet av oordning eller brott, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av andra personers fri- och rättigheter.
- 83 I artikel 9 slås vars och ens rätt till religionsfrihet fast. Denna rätt innefattar bl.a. att alla har rätt att utöva sin tro genom iakttagande av religiösa sedvänjor. Envars frihet att utöva sin religion eller tro får endast underkastas sådana inskränkningar som är angivna i lag i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till den allmänna säkerheten, upprätthållandet av allmän ordning, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av andra personers fri- och rättigheter.
- 84 Socialstyrelsens exempel på direkt drabbade: döda, skadade, oskadade överlevande, personer som arbetade inom katastrofområdet, anhöriga och vänner till döda och överlevande, personer i omgivning, medresenärer, arbetskamrater, personer i ansvarsställning. Exempel på indirekt drabbade: räddningspersonal, sjukvårdspersonal, socialtjänstens personal, kyrkans personal, massmediernas personal, åskådare och övriga.
- 85 Enligt hälso- och sjukvårdslagen åvilar det sjukvårdshuvudmannen att ta ansvar för hälso- och sjukvården inom landstingsområdet och då även för katastrofberedskapen, inkluderande det psykologiska och psykiatriska omhändertagandet. Med anledning av detta är det sjukvårdshuvudmannens uppgift att initiera samordning.
- 86 I Socialstyrelsens rapport 1997:15, Estoniakatastrofen, M/SS Estonias förlisning i Östersjön den 28 september 1994, framgår att anhöriga på fråga om varifrån de fått stöd uppgav 8 % att stödet från familjen var viktigast, 27% hade haft kontakt med kris- eller stödgrupp i hemorten, 7% med psykiatrisk öppenvård, 11% hade fått kristöd via arbetsgivaren, 15% genom präst eller diakon och 8% genom nära vänner.
- 87 Riksdagen antog, som en följd av bristen på korrekta passagerarlistor på Estonia, 1998 ändringar i Fartygssäkerhetslagen, SFS 1988:49. Med stöd av 4 kap. 3 § fartygssäkerhetsförordningen (1988:594) finns numera föreskrifter om registrering av ombordvarande på passagerarfartyg i Sjöfartsverkets föreskrifter (SJOFS 1995:11). I 2 § och 3 § fastställs hur registrering skall gå till. Estoniakatastrofen har även medfört ett nytt EG-direktiv, 98/41 som trädde i kraft den 1 januari 1999.
- 88 Propositionen 1998/99:74.
- 89 Lag (1988:97) om förfarandet hos kommunerna, förvaltningsmyndigheterna och domstolarna under krig och krigsfara m.m.
- 90 Enligt uppgift från de tjänstemän analysgruppen samtalat med.
- 91 Boje Hvuid, M.; Jag ville överleva – tiden efter Estonia, Malmö, 1999.
- 92 Sammanfattning av två anföranden.
- 93 Nationell samverkan kring psykiskt och socialt kris- och katastrofarbete.
- 94 Dr Heberden, cit. av Parkes 1974.
- 95 Young et al. Mortality of Widowers. Lancet 1963; 2:454.
- 96 Parkes et al. Broken Heart: A Statistical Study of Increased Mortality among Widowers. BMJ 1969; 1:740.
- 97 Parkes CM. The Effects of Bereavement on Physical and Mental Health. BMJ 1964; 2:274.

Statens offentliga utredningar 1999

Kronologisk förteckning

1. Nya förmånsrättsregler + Bilagor. Ju.
 2. Steriliseringsfrågan i Sverige 1935-1975. Ekonomisk ersättning. S.
 3. Yrkesfiskets konkurrenssituation. Jo.
 4. God sed i forskningen. U.
 5. Effektiva värme- och miljölösningar. N.
 6. Effektivare Totalförsvarsstöd i Östersjöområdet. Fö.
 7. Märk väl! Fi.
 8. Invandrarskap och medborgarskap. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 9. Att slakta ett får i Guds namn. Om religionsfrihet och demokrati. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 10. Rasism, nynazism och främlingskap. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 11. Bör demokratin avnationaliseras? Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 12. Elektronisk demokrati. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 13. Etik och demokratisk statskonst. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 14. Den framtida kommersiella lokalradion. Ku.
 15. Nytt system för prövning av hyres- och arrendemål. Ju.
 16. Ökad rättssäkerhet i asylärenden. UD.
 17. Garantipension och Bosättningsstillägg för personer födda år 1937 eller tidigare. S.
 18. Frågor till det industriella samhället. Ku.
 19. Artikel 7 i EG:s varumärkesdirektiv. Ändringar i varumärkeslagen. Ju.
 20. Sverige och judarnas tillgångar. UD.
 21. Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder. S.
 22. Den skyddade provinsen. En essä om demokratis värde och värdighet. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 23. Utveckling av mänskliga resurser i arbetslivet. Förslag till inriktning av nya mål 3 inom EG:s strukturfonder. N.
 24. EG:s strukturstöd. Ny organisation för de geografiskt avgränsade strukturfondsprogrammen. N.
 25. Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige.
 26. Införsel av beskattade varor. Fi.
 27. Delta – Utredningen om deltidsarbete, tillfälliga jobb och arbetslöshetsersättningen. N.
 28. Kontantmetod för småföretagare. Fi.
 29. Internationell konflikthantering – att förbereda sig tillsammans. Fö.
 30. Yttrandefriheten och konkurrensen – Förslag till mediekoncentrationslag. m. m. Ku.
 31. Tillsyn över advokater m. m. Ju.
 32. Utvecklingssamarbete på rättsområdet. Ju.
 33. Bo tryggt – Betala rätt. Särskilda boendeformer för äldre samt avgifter för äldre- och handikappomsorg. S.
 34. Svenskt medborgarskap. Ku.
 35. Fastighetsmäklarnämnden – effektivare tillsyn. Fi.
 36. Likvidation av aktiebolag. Ju.
 37. Underrättelsetjänsten – en översyn. Fö.
 38. Följdleveranser i samband med export av krigsmateriel. UD.
 39. Vuxenutbildning för alla? Andra året med Kunskapslyftet. U.
 40. Demokratin i den offentliga sektorns förändring. Demokratiutredningens skriftserie. Ju.
 41. Bevara dokumentärfilmens kulturarv. Åtgärdsförslag samt förslag till ett centrum för dokumentärfilm och en filmvårdscentral. Ku.
 42. Ny luftfartslag. N.
 43. Oberoende, ägande och tillsyn i revisionsverksamhet. Ju.
 44. Öppen elmarknad. N.
 45. Slutförvaring av kärnavfall. Kommunerna och platsvalsprocessen. M.
 46. Ökade socialbidrag. En studie om inkomster och socialbidrag åren 1990 till 1996. S.
 47. Mervärdesskatt – frivillig skattskyldighet. Fi.
 48. Lära av Estonia. Den andra delrapporten och slutredovisning. N.
-

Statens offentliga utredningar 1999

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Nya förmånsrättsregler + Bilagor. [1]
Invandrarskap och medborgarskap. Demokratiutredningens skriftserie. [8]
Att slakta ett får i Guds namn. Om religionsfrihet och demokrati. Demokratiutredningens skriftserie. [9]
Rasism, nynazism och främlingskap. Demokratiutredningens skriftserie. [10]
Bör demokratin avnationaliseras? Demokratiutredningens skriftserie. [11]
Elektronisk demokrati. Demokratiutredningens skriftserie. [12]
Etik och demokratisk statskonst. Demokratiutredningens skriftserie. [13]
Nytt system för prövning av hyres- och arrendemål. [15]
Artikel 7 i EG:s varumärkesdirektiv. Ändringar i varumärkeslagen. [19]
Den skyddade provinsen. En essä om demokratis värde och värdighet. Demokratiutredningens skriftserie [22]
Tillsyn över advokater m. m. [31]
Utvecklingssamarbete på rättsområdet. [32]
Likvidation av aktiebolag. [36]
Demokratin i den offentliga sektorns förändring. Demokratiutredningens skriftserie. [40]
Oberoende, ägande och tillsyn i revisionsverksamhet. [43]

Utrikesdepartementet

Ökad rättssäkerhet i asylärenden. [16]
Sverige och judarnas tillgångar. [20]
Följdleveranser i samband med export av krigsmateriel. [38]

Försvarsdepartementet

Effektivare Totalförsvarsstöd i Östersjöområdet. [6]
Internationell konflikthantering – att förbereda sig tillsammans. [29]
Underrättelsetjänsten – en översyn. [37]

Socialdepartementet

Steriliseringsfrågan i Sverige 1935-1975. Ekonomisk ersättning. [2]
Garantipension och Bosättningstillägg för personer födda år 1937 eller tidigare. [17]
Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder. [21]
Bo tryggt – Betala rätt. Särskilda boendeformer för äldre samt avgifter för äldre- och handikappomsorg. [33]
Ökade socialbidrag. En studie om inkomster och socialbidrag åren 1990 till 1996. [46]

Finansdepartementet

Märk väl! [7]
Införsel av beskattade varor. [26]
Kontantmetod för småföretagare. [28]
Fastighetsmäklarnämnden – effektivare tillsyn. [35]
Mervärdesskatt – frivillig skattskyldighet. [47]

Utbildningsdepartementet

God sed i forskningen. [4]
Vuxenutbildning för alla? Andra året med Kunskapslyftet. [39]

Jordbruksdepartementet

Yrkesfiskets konkurrenssituation. [3]
Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. [25]

Kulturdepartementet

Den framtida kommersiella lokalradion. [14]
Frågor till det industriella samhället. [18]
Yttrandefriheten och konkurrensen – Förslag till mediekoncentrationslag m. m. [30]
Svenskt medborgarskap. [34]
Bevara dokumentärfilmens kulturarv. Åtgärdsförslag samt förslag till ett centrum för dokumentärfilm och en filmvårdscentral. [41]

Näringsdepartementet

Effektiva värme- och miljölösningar. [5]
Utveckling av mänskliga resurser i arbetslivet. Förslag till inriktning av nya mål 3 inom EG:s strukturfonder. [23]
EG:s strukturstöd. Ny organisation för de geografiskt avgränsade strukturfondsprogrammen. [24]
Delta – Utredningen om deltidsarbete, tillfälliga jobb och arbetslöshetsersättningen. [27]
Ny luftfartslag. [42]
Öppen elmarknad. [44]
Lära av Estonia. Den andra delrapporten och slutredovisning. [48]

Miljödepartementet

Slutförvaring av kärnavfall. Kommunerna och platsvalsprocessen. [45]
